خوږه ژبه

پښتو معاني، بيان، بديع او د شعر دولونه

عبدالرحيم مسلم دوست

کتاب پېژندنه

د کتاب نوم : خوږه ژبه

لیکوال : عبدالرحیم مسلم دوست

شمیر : ۱۰۰۰ ټوکه

د خپرېدو نېټه : ذوالحجة/ ۱٤۲۱ هـ سپوږمیز، کب/ ۱۳۷۹ هجري لمریز

کمپوزر : رفیع الله

کمپیوتر : نصیر لیزر کمپیوتر، ۱۲٤ اتاق، دوهم منزل، گل حاجی پلازه، یونیورستی روډ، پېښور، فون: 43861 او 294861 -0320.

چاپځی : سبا کتابتون، ډهکی نعلبندی، قصه خوانی بازار، پېښور.

U. P.O.Box# 795 فون: 2565520

Emil: nlcc@pes.comsats.net.pk

د کتاب ټول حقوق د لیکوال سره خوندي دي.

پته: G.P.O.Box# 532 پېښور.

ټیلفون: ۸٤٤٤٥٥ -۰۹۱ / 844455 -091.

بسم الله الرحمن الرحيم

PROPERTY OF ACKU

خوره ژبه

دالی

هغو پښتنو ته چې اسلامي احساس لري،
پښتو وايي، پښتو لولي او پښتو ليکي.

لړلیک

ګڼه	سرلیک	مخ
۱	**سریزه**	۱
۲	فصاحت	۹
۳	د فصاحت لغوي معنا	۹
٤	د فصاحت اصطلاحي معنا	۱۰
٥	په کلمې کې فصاحت	۱۰
٦	تنافر	۱۰
۷	غرابت	۱۱
۸	د قياس مخالفت	۱۱
۹	په کلام کې فصاحت	۱۲
۱۰	د ترکیب ضعف	۱۲
۱۱	د کلمو تنافر	۱۲
۱۲	تعقيد	۱۳
۱۳	تکرار او د اضافتونو زیاتوالی	۱۳
١٤	په متکلم کې فصاحت	۱۳
۱٥	بلاغت	۱٦
۱٦	د بلاغت لغوی معنا	۱٦
۱۷	د بلاغت اصطلاحي معنا	۱٦
۱۸	په کلام کې بلاغت	۱٦
۱۹	په متکلم کې بلاغت	۱۷
۲۰	**معاني**	۱۹
۲۱	د معاني لغوي معنا	۱۹
۲۲	د معاني اصطلاحي معنا	۱۹
۲۳	د کلام ډولونه	۲۰
۲٤	خبر	۲۰
۲٥	مخاطب سره د خبرو کولو ځرنګوالی	۲۲
۲٦	تأکید (ټینګار)	۲٤
۲۷	إنشاء	۲٥
۲۸	أمر	۲۷
۲۹	نهی	۲۹
۳۰	إستفهام	۳۱
۳۱	تمني	۳٦
۳۲	نداء	۳۷

ګڼه	سرلیک	مخ
۳۳	مبتدا او خبر	۳۹
۳٤	ذکر او حذف	٤۰
۳٥	د کلام جوړښت	٤۳
۳٦	نوم	٤٤
۳۷	فعل (کړ)	٤٥
۳۸	ضمیر (ګوته‌لک)	٤٦
۳۹	برخیز (ادات)	٤٦
٤۰	د تأکید برخیزونه	٤۷
٤۱	د پښتو ځینې نور برخیزونه...	٤۹
٤۲	د تصغیر برخیزونه	۷۰
٤۳	نیمګړي فعلونه	۷۳
٤٤	په حال او نږدې ماضي کې...	۷۳
٤٥	په لیرې ماضي کې...	۷٦
٤٦	د امر او نهی نیمخیزونه	۷۹
٤۷	د راتلونکي...	۷۹
٤۸	فعل او فاعل	۸۱
٤۹	مصدر	۸۲
٥۰	مفعول	۸۳
٥۱	صفت او موصوف	۸٤
٥۲	ژبدود ته پاملرنه	۸٥
٥۳	مضاف الیه او مضاف	۸۹
٥٤	مطلق او مقید	۹۰
٥٥	وصل او فصل	۹۳
٥٦	ایجاز	۹٥
٥۷	د قصر ایجاز	۹٥
٥۸	د حذف ایجاز	۹٦
٥۹	إطناب	۹۸
٦۰	د إطناب ډولونه	۹۹
٦۱	تطویل	۱۰۱
٦۲	حشو	۱۰۲
٦۳	مساوات	۱۰۳
٦٤	إلتفات	۱۰۳
٦٥	تجاهل العارف	۱۰٤
٦٦	قلب (چپه‌کول)	۱۰٥
٦۷	د مضارع په ځای ماضي	۱۰٦
٦۸	تغلیب	۱۰٦
٦۹	بیان	۱۰۷
۷۰	د بیان لغوي معنا	۱۰۷
۷۱	د بیان اصطلاحي معنا	۱۰۷
۷۲	تشبیه	۱۰۸
۷۳	د تشبیه بنسټونه	۱۰۹
۷٤	د تشبیه برخیزونه	۱۱۰
۷٥	د تشبیه ډولونه	۱۱۲
۷٦	لومړی ویش	۱۱۲
۷۷	حسي تشبیه	۱۱۲

ګڼه	سرلیک	مخ
۷۸	خیالي تشبیه	۱۱٤
۷۹	وهمي تشبیه	۱۱٤
۸۰	دوهم وېش	۱۱۵
۸۱	دریم وېش	۱۱٦
۸۲	ملفوف	۱۱٦
۸۳	مفروق	۱۱٦
۸٤	تسویه	۱۱۷
۸۵	جمعه	۱۱۷
۸٦	د تشبیه څلورم وېش	۱۱۸
۸۷	تمثیل تشبیه	۱۱۸
۸۸	نابېلګیزه تشبیه	۱۱۹
۸۹	شیندلې تشبیه	۱۱۹
۹۰	رېشلې تشبیه	۱۲۰
۹۱	نږدې سپکه تشبیه	۱۲۰
۹۲	لرې تشبیه	۱۲۱
۹۳	د تشبیه پنځم وېش	۱۲۲
۹٤	مرسل تشبیه	۱۲۲
۹۵	مؤکده تشبیه	۱۲۲
۹٦	بلیغه تشبیه	۱۲۲
۹۷	د تشبیه شپږم وېش	۱۲۳
۹۸	ترخنی تشبیه	۱۲۳
۹۹	سرچپه تشبیه	۱۲۳
۱۰۰	د تشبیه ګټې	۱۲٤
۱۰۱	د تشبیه ځینې بېلګې	۱۲٤
۱۰۲	عیبجنه تشبیه	۱۲۵
۱۰۳	مجاز	۱۲۸
۱۰٤	لغوي مفرد مرسل مجاز	۱۳۰
۱۰۵	د سبب نه مسبب اخیستل	۱۳۱
۱۰٦	د مسبب نه سبب اخیستل	۱۳۱
۱۰۷	د لازم نه ملزوم اخیستل	۱۳۲
۱۰۸	د ملزوم نه لازم اخیستل	۱۳۲
۱۰۹	د کل نه جزء اخیستل	۱۳۲
۱۱۰	د جزء نه کل اخیستل	۱۳۳
۱۱۱	د آلې نه د هغې اغېزه اخیستل	۱۳۳
۱۱۲	د عام نه خاص اخیستل	۱۳٤
۱۱۳	د خاص نه عام اخیستل	۱۳٤
۱۱٤	د تېرې زمانې له مخې	۱۳٤
۱۱۵	د راتلونکې زمانې له مخې	۱۳۵
۱۱٦	د ظرف نه مظروف اخیستل	۱۳۵
۱۱۷	د مظروف نه ظرف اخیستل	۱۳٦
۱۱۸	د بدل اړیکي	۱۳٦
۱۱۹	د عوض اړیکي	۱۳٦
۱۲۰	د ګوانډیتوب اړیکي	۱۳٦
۱۲۱	اشتقاقي اړیکي	۱۳۷
۱۲۲	استعاره	۱۳۸

گڼه	سرلیک	مخ
۱۲۳	د استعارې بنسټونه	۱۳۹
۱۲٤	د استعارې لومړی وېش	۱٤۰
۱۲۵	تصریحي استعاره	۱٤۱
۱۲٦	کنايي او خيالي استعاره	۱٤۲
۱۲۷	د استعارې دوهم وېش	۱٤۳
۱۲۸	تحقيقي حسي استعاره	۱٤۳
۱۲۹	تحقيقي عقلي استعاره	۱٤۳
۱۳۰	د استعارې دريم وېش	۱٤٤
۱۳۱	أصليه	۱٤٤
۱۳۲	تصريحي تبعيه	۱٤۵
۱۳۳	کنايي تبعيه	۱٤۵
۱۳٤	د استعارې څلورم وېش	۱٤٦
۱۳۵	عناديه	۱٤٦
۱۳٦	وفاقيه	۱٤٦
۱۳۷	د استعارې پنځم وېش	۱٤۷
۱۳۸	تمليحيه	۱٤۷
۱۳۹	تهکّميه	۱٤۷
۱٤۰	د استعارې شپږم وېش	۱٤۸
۱٤۱	عاميه مبتذله	۱٤۸
۱٤۲	خاصيه غريبه	۱٤۹
۱٤۳	د استعارې اووم وېش	۱٤۹
۱٤٤	مطلقه استعاره	۱۵۰
۱٤۵	مرشحه استعاره	۱۵۰
۱٤٦	مجرده استعاره	۱۵۱
۱٤۷	تمثيلي استعاره	۱۵۱
۱٤۸	مرکب مرسل مجاز	۱۵۳
۱٤۹	کنايه	۱۵٤
۱۵۰	د کنايې لومړی وېش	۱۵۵
۱۵۱	د صفت نه کنايه	۱۵۵
۱۵۲	د موصوف نه کنايه	۱۵٦
۱۵۳	د نسبت نه کنايه	۱۵٦
۱۵٤	د کنايې دوهم وېش	۱۵٦
۱۵۵	نږدې کنايه	۱۵۷
۱۵٦	ليرې کنايه	۱۵۷
۱۵۷	د کنايې دريم وېش	۱۵۸
۱۵۸	تعريض	۱۵۸
۱۵۹	تلويح	۱۵۹
۱٦۰	رمز	۱۵۹
۱٦۱	إيماء	۱٦۰
۱٦۲	محاكات	۱٦۱
۱٦۳	بديع	۱٦۲
۱٦٤	د بديع لغوي معنا	۱٦۲
۱٦۵	د بديع اصطلاحي معنا	۱٦۳
۱٦٦	د بديع ډولونه	۱٦٤
۱٦۷	لفظي صنايع	۱٦٤
۱٦۸	جناس	۱٦٤

ګڼه	سرليک	مخ
١٦٩	د لفظي جناس ډولونه	١٦٥
١٧٠	تام جناس	١٦٥
١٧١	مماثل جناس	١٦٥
١٧٢	مستوفي جناس	١٦٦
١٧٣	نيمګړی جناس	١٦٦
١٧٤	مردوف جناس	١٦٧
١٧٥	مکتنف جناس	١٦٧
١٧٦	يوستوی مطرف جناس	١٦٨
١٧٧	مذيل جناس	١٦٨
١٧٨	غبرګ مطرف جناس	١٦٩
١٧٩	مضارع جناس	١٦٩
١٨٠	لاحق جناس	١٧٠
١٨١	محرف جناس	١٧٠
١٨٢	مصحف جناس	١٧١
١٨٣	مرکب جناس	١٧١
١٨٤	مرفو جناس	١٧٢
١٨٥	مقرون جناس	١٧٢
١٨٦	مفروق جناس	١٧٣
١٨٧	مقلوب جناس	١٧٣
١٨٨	چپه جناس	١٧٤
١٨٩	رد او بدل جناس	١٧٤
١٩٠	مستوي جناس	١٧٥
١٩١	تصحيف	١٧٥
١٩٢	سجعه	١٧٦
١٩٣	مطرف سجعه	١٧٦
١٩٤	مرصع سجعه	١٧٧
١٩٥	متوازي سجعه	١٧٧
١٩٦	ازدواج	١٧٨
١٩٧	تشريع	١٧٨
١٩٨	ترافق	١٨١
١٩٩	موازنه	١٨٢
٢٠٠	ترصيع	١٨٢
٢٠١	لزوم مالايلزم	١٨٢
٢٠٢	دوه اړخيز	١٨٣
٢٠٣	واز	١٨٤
٢٠٤	لغز (غير منقوطه)	١٨٥
٢٠٥	قبيح او مليح	١٨٦
٢٠٦	پوخلی (منقوطه)	١٨٦
٢٠٧	پاسنی (فوقانيه)	١٨٧
٢٠٨	لاندينی (تحتانيه)	١٨٨
٢٠٩	تضمين	١٨٩
٢١٠	ذوالقافيتين (دوه قافيز)	١٨٩
٢١١	ذو القوافي (باراني)	١٩٠
٢١٢	تکرار (غبرګون)	١٩٢
٢١٣	سوال او ځواب	١٩٢
٢١٤	مربع (څلکوری)	١٩٥

گڼه	سرلیک	مخ
٢١٥	تلمیع	١٩٦
٢١٦	توشیح	١٩٧
٢١٧	د شعر د یوه بیت وېش	١٩٩
٢١٨	رد العجز	٢٠٠
٢١٩	رد العجز علی الصدر	٢٠١
٢٢٠	رد العجز علی العروض	٢٠٣
٢٢١	رد العجز علی الإبتداء	٢٠٤
٢٢٢	رد العجز علی الحشو	٢٠٦
٢٢٣	مالا یستحیل بالإنعکاس	٢٠٩
٢٢٤	موازنه	٢٠٩
٢٢٥	اطراد	٢١٠
٢٢٦	تسمیط	٢١١
٢٢٧	انسجام او سهولت	٢١١
٢٢٨	إکتفاء	٢١٢
٢٢٩	معنوي صنایع	٢١٢
٢٣٠	توریه	٢١٢
٢٣١	د توریې دولونه	٢١٣
٢٣٢	مجرده توریه	٢١٣
٢٣٣	مرشحه توریه	٢١٤
٢٣٤	مبینه توریه	٢١٤
٢٣٥	مهیأه توریه	٢١٥
٢٣٦	استخدام	٢١٥
٢٣٧	افتنان	٢١٦
٢٣٨	استطراد	٢١٦
٢٣٩	مقابله	٢١٧
٢٤٠	طباق	٢١٧
٢٤١	إرصاد	٢١٨
٢٤٢	مراعاة النظیر	٢١٩
٢٤٣	عقلي استدلال	٢١٩
٢٤٤	ادماج	٢٢٠
٢٤٥	حسن التعلیل	٢٢١
٢٤٦	مشاکله	٢٢١
٢٤٧	تجرید	٢٢٢
٢٤٨	لف او نشر	٢٢٢
٢٤٩	مرتب لف او نشر	٢٢٣
٢٥٠	غیر مرتب لف او نشر	٢٢٤
٢٥١	معکوس لف او نشر	٢٢٤
٢٥٢	مزاوجه	٢٢٥
٢٥٣	جمع	٢٢٦
٢٥٤	تفریق	٢٢٦
٢٥٥	تقسیم	٢٢٧
٢٥٦	تفریق سره جمع	٢٢٧
٢٥٧	جمعي سره تقسیم	٢٢٨
٢٥٨	مغایره	٢٢٨
٢٥٩	مبالغه	٢٢٩
٢٦٠	تبلیغ	٢٢٩

گڼه	سرلیک	مخ
۲۶۱	إغراق	۲۲۹
۲۶۲	غلو	۲۳۰
۲۶۳	د غندنې په رنګ کې ستاينه	۲۳۰
۲۶٤	د ستاينې په رنګ کې غندنه	۲۳۱
۲۶۵	القول بالموجب	۲۳۲
۲۶۶	توجيه يا محتمل الضدين	۲۳۲
۲۶۷	استتباع	۲۳۳
۲۶۸	سلب او ايجاب	۲۳۳
۲۶۹	د حکمت چار	۲۳٤
۲۷۰	إبداع	۲۳۵
۲۷۱	عکس او بدلون	۲۳۷
۲۷۲	رجوع	۲۳۷
۲۷۳	سنجيده توکه	۲۳۸
۲۷٤	تفريع	۲۳۸
۲۷۵	تجاهل العارف	۲۳۹
۲۷۶	معما يا لغز (اړ)	۲٤۰
۲۷۷	د ابجدو حساب	۲٤۲
۲۷۸	د ابجدو اړونه	۲٤۳
۲۷۹	تلميح	۲٤۷
۲۸۰	تخلص	۲٤۷
۲۸۱	براعة الإستهلال	۲٤۸
۲۸۲	براعة الطلب	۲٤۹
۲۸۳	براعة المقطع	۲۵۰
۲۸٤	حاضر جوابي	۲۵۱
۲۸۵	طنز	۲۵۲
۲۸۶	مزاحيه	۲۵٤
۲۸۷	شعري غلاوې	۲۵۵
۲۸۸	نسخه	۲۵۶
۲۸۹	کټ مټ	۲۵۶
۲۹۰	ورته	۲۵۷
۲۹۱	سرچپه	۲۵۷
۲۹۲	مسخه	۲۵۸
۲۹۳	ممدوح	۲۵۸
۲۹٤	مساوي	۲۵۹
۲۹۵	مذموم	۲۶۰
۲۹۶	سلخه	۲۶۰
۲۹۷	ممدوح	۲۶۱
۲۹۸	مساوي	۲۶۱
۲۹۹	مذموم	۲۶۲
۳۰۰	توارد	۲۶۳
۳۰۱	اقتباس	۲۶٤
۳۰۲	عقد	۲۶٤
۳۰۳	حل	۲۶۵
۳۰٤	تضمين	۲۶۵
۳۰۵	**د پښتو شعر دولونه**	**۲۶۶**
۳۰۶	لومړی: غروضي شعرونه	۲۶۷

ګڼه	سرلیک	مخ
۳۰۷	حمد	۲۶۸
۳۰۸	مناجات	۲۷۰
۳۰۹	نعت	۲۷۳
۳۱۰	مرثیه (ویرنه)	۲۷۵
۳۱۱	مدحه (ستاینه)	۲۷۷
۳۱۲	هجو (غندنه)	۲۷۹
۳۱۳	ویاړنه	۲۸۰
۳۱۴	حماسي شعر	۲۸۲
۳۱۵	د جوړښت له مخې	۲۸۳
۳۱۶	غزل نسیب او تشبیب	۲۸۳
۳۱۷	د بند ترجیع	۲۸۶
۳۱۸	د بند ترکیب	۲۸۷
۳۱۹	مثنوي (دوه ییز)	۲۸۹
۳۲۰	مثلث (دریيز)	۲۹۰
۳۲۱	مربع (څلوریز)	۲۹۱
۳۲۲	مخمس (پنځیز)	۲۹۳
۳۲۳	مسدس (شپږیز)	۲۹۴
۳۲۴	مسبع (اوه ییز)	۲۹۵
۳۲۵	مثمن (اته ییز)	۲۹۶
۳۲۶	متسع (نهه ییز)	۲۹۷
۳۲۷	معشر (لسیز)	۲۹۸
۳۲۸	رباعي (څلوریزه)	۲۹۹
۳۲۹	قطعه (پاړکی)	۳۰۰
۳۳۰	بولله (قصیده)	۳۰۳
۳۳۱	مستزاد	۳۰۶
۳۳۲	آزاد نظم	۳۰۷
۳۳۳	معرىٰ (لغړ) نظم	۳۱۱
۳۳۴	دوهم: ملی شعرونه	۳۱۲
۳۳۵	لنډۍ	۳۱۳
۳۳۶	بدله یا چاربیته	۳۱۹
۳۳۷	لوبه او بګتۍ	۳۲۴
۳۳۸	غاړې یا نارې	۳۲۶
۳۳۹	نیمکۍ، سروکۍ او ټپکۍ	۳۲۸
۳۴۰	کیسه، حکایت او داستان	۳۲۹
۳۴۱	نامه	۳۳۱
۳۴۲	دیوان	۳۳۵
۳۴۳	کلیات	۳۳۶
۳۴۴	هایکو	۳۳۷
۳۴۵	**د شاعر دولونه**	**۳۳۸**
۳۴۶	**پای**	**۳۳۹**

PROPERTY OF ACKU 12119

بسم الله الرحمن الرحیم

الحمد لله الذی خلق الانسان علمه البیان و الصلاة و السلام علی من أرسل بجوامع الکلم فبلغ الرسالة و أدی الأمانة محمد و علی آله و اصحابه الذین ساروا علی نهجه القویم. أما بعد:

انسان له نورو حیواناتو څخه په عقل او علم جلا کېږي، عقل د علم لپاره وسیله ده، د عقل مظاهر حواس دي، علم په زده کړه کېږي، زده کړه په افهام او تفهیم سره کېږي، د افهام او تفهیم لپاره ښه آله او وسیله خبرې دي خبرې د خولې په مخارجو (وتوځایو) سره کېږي؛ په مخارجو کې مهم او اساسي رول د ژبې دی چې انسان پرې مختلف غږونه ادا کوي، د دې غږونو له ترکیب او تألیف څخه کلمې او لفظونه جوړېږي، د کلمو له یو ځای کولو څخه کلام او جمله جوړېږي، دې جملې او کلام ته خبرې ویل کېږي او دا خبرې په ژبې او لغت سره یادېږي. څرنګه چې کائنات او موجودات ګڼ او مختلف دي نو د دې لپاره چې هریو وپېژنو او یو له بله یې توپیر وکړو، نومونه یې هم جلا جلا دي، چې جمادات، مائعات، غازونه، هواګانې... پکې شامل دي، ځینې ذي روح (ژوندي) دي او ځینې بې روحه دي، ځینې ذوی العقول (د عقل والا) دي او

ځینې غیر ذوي العقول دي...

د کائناتو په دې ګڼې ګوڼې کې د انسانانو د افهام او تفهیم لپاره ژبې پیدا شوې دي د وخت په تېرېدو سره هرې ژبې پرمختګ کړی دی. د ژبو د سم لوستلو لپاره بنسټونه، ژبدودونه او قوانین جوړ شوي دي، کله چې یوه ژبه روغه وي او د ډول ډول لاملونو له کبله تاواني شوې او یا ړنګه شوې نه وي بلکه په لومړني فطري حالت پاتې وي. د هغې خپلو ویونکو لپاره د دې قوانینو اړتیا کمه لیدل کېږي په هره ټولنه کې چې څوک زېږي او لویږي هغه ژبه په اورېدلو او ویلو زده کوي، د بېلګې په توګه: یو ماشوم چې کله په خبرو راشي او افهام او تفهیم وکولای شي هغه وایي: بابا راغی، ابۍ راغله. هغه مذکر او مؤنث نه پېژني خو په خبرو کې یې خپله توپیر کوي. ژبدود او ژبنیو قوانینو ته په درې صورتونو کې زیاته اړتیا لیدل کېږي:

١- هغه وخت چې ژبه ګډه وډه شوې وي او د ړنګېدو او تغیر ویره یې وي.

٢- د یوې ژبې ادیبانو او د ادبي ارزښتونو رابرسېره کوونکو ته د دې زیاته اړتیا ده چې د هغې ژبې په ټولو ژبنیو بنسټونو پوه وي.

٣- کله چې پردی ژبه زده کوي نو د هغې ژبې ژبدودونه او بنسټونه به ارومرو زده کوي.

د دې لپاره چې انسانان سره وپېژني، د نړۍ په ابادۍ او د علومو په استنباط او ترویج کې زیات ابتکارات، انکشافات او اختراعات منځ ته راشي، الله تعالی انسانان په مختلفو پرګنیو، قبیلو، پښو، خپلونو او

قومونو ویشلي دي او جلا جلا ژبې او لغتونه یې ورکړي دي چې د هر چا لپاره د جلا شخصیت او تشخص لامل گرځېدلی دی.

هره ژبه دوه ډوله ژبدودونه او ممیزات لري:

۱- هغه چې د نورو ژبو سره مشترک وي.

۲- هغه چې د یوې ژبې ځانگړي وي او په نورو ژبو کې نه وي.

دا یوه فطري غریزه ده چې د هرې ژبې ویونکي په خپله ژبه ویاړي، اند پکښې کوي، خوبونه پکښې گوري، پرې ښه پوهېږي هغه تعبیر او د زړه او ذهن ترجماني چې په خپله ژبه یې کولای شي په پردۍ ژبه یې نه شي کولای، نو له همدې امله هر څوک غواړي چې د هغه ژبې ته خدمت وشي، او دا د تحسین، تقدیر او ستاینې کار دی، یوې ژبې ته کارکول هغه وخت د غندنې وړ وي چې نورې ژبې یا د هغې ویونکي یواځې د ژبې له امله سپک وگڼل شي، وغندل شي، تېری پرې وشي او حقوق یې تلف شي؛ که دا نه وي نو د هرې ژبې ویونکي دا حق لري چې خپلې ژبې ته خدمت وکړي او له حقوقو څخه یې دفاع وکړي.

نو زه هم د فطرت له دې پنځونې څخه جلا او مستثنا نه یم چې وغواړم خپلې ژبې (پښتو) ته خدمت وکړم.

اگر چې له ما څخه مخکې ډېرو نومیالیو پښتو ژبې ته د یادونې او قدر وړ خدمتونه کړي دي او کوي یې خو خدمت کې هڅه او هاند هیڅکله پای نه لري؛ زه هم غواړم هڅه وکړم چې په دې خدمت کې د وس مناسب ونډه واخلم.

په دې وروستیو کې ځینو ښاغلیو په شعوري او غیر شعوري توګه هڅه وکړه چې پښتو ته د خدمت په نامه د هر څه په پښتو کولو کې افراط وکړي او خپله ټوله توجه یې همدې خواته ورکړې ده چې هر څه په کولو را ایستلو او تکلف وژباړي او پېچلي، ناماًنوس او ناماًلوف نومونه پرې کښېږدي او ځینو خو لا دومره افراط کړی دی چې په دیني شعائرو او ارزښتونو پورې یې ملنډې وهلې دي.

ځینې نور بیا دومره تفریط کې واقع شوي دي چې پښتو یې بیخي شا ته غورځولې ده او د پښتو ماًلوف، اسان او روان لغتونه پرېږدي او پردي لغتونه استعمالوي، پرې ویاړي او حتی په ساده پښتو شرمېږي او ځینې خو لا د اعتدال د پولو نه دومره تېر شوي دي چې په خپلو لیکنو کې د پردیو لغتونو د زیات استعمال له اًمله که یو کال وروسته خپله لیکنه وګوري نو پرې نه پوهېږي او دې ته اړتیا پېښېږي چې کومه ډکشنري او قاموس ورپسې وګوري.

زما په اند که څوک غواړي چې یوې ژبې ته خدمت وشي او ژبه پرمختګ وکړي، لاندې مواردو ته په پاملرنه کیدای شي:

١ - د ژبې لرغوني ادبي ارزښتونه دې رابرسېره شي.

٢ - د ژبې او ژبویونکو ناوړه دودونه دې اصلاح شي.

٣ - لغتونه، متلونه، شعر او نثر دې را ټول شي او جلا جلا قاموسونه، موسوعات او معاجم دې پکښې ولیکل شي.

٤- زیات او معیاري لیکل دې پکښې وشي.
٥- له نورو ژبو نه دې ارزښتناک آثار ورته را وژباړل شي.
٦- دا ژبه او د دې ادبي ارزښتونه دې نورو ژبو ته وژباړل شي.
٧- د خپرونې ټولې وسیلې لکه، ورځپاڼې، مجلې، راډیو، ټیلوېژن، کمپیوټر، انټرنټ... دې د دې ژبې په خپرولو کې په کار راوستل شي .
٨- نوي اسان، روان، مألوف او مأنوس لغتونه دې پکښې را زرغون او مروج شي.
٩- پردي عام فهمه، مألوف او مأنوس لغتونه دې پکښې پرېښودل شي ځکه چې هغه د دې ژبې یوه برخه ګڼل کېږي او د ډېر استعمال له کبله مشترک ګرځېدلي دي.
١٠- دیني ارزښتونو ته دې پوره پاملرنه وشي، له ژبې څخه دې جلا و نه ګڼل شي او را ودې ژباړل شي.
١١- د لرغوني او معیاري استعمال په بنسټ دې ژبدودونه، قوانین او ضوابط ورته کېښودل شي.
١٢- له نورو ژبو سره دې پرتله شي او له مشترکو ارزښتونو څخه دې یې ګټه پورته شي.
١٣- د ژبویونکیو اقتصادي ودې (تجارت، صنعت، زراعت له مځکنیو زېرمو څخه ګټه اخیستلو، صادراتو...) ته دې پاملرنه وشي.
١٤- رکود او جمود دې پکښې نه وي او تل دې د رغنده اصلاح، نوښت

او ابتکار جوګه وي.

١٥- د ژبپوهنکیو رسمي او تعلیمي ژبه دې شي او تعلیم (ښوونې) ته دې پکښې زیاته وده ورکول شي.

١٦- حکومتي سرپرستي دې ولري او سیاسي حقونه دې یې ترلاسه شي.

١٧- د ژبپوهانو یو شامل کتونکی پلاوی دې ولري چې تل د ژبې او ژبپوهنکیو سره کلک اړیکي ولري او پورتنیو مادو ته د عمل جامه ور واغوندي.

هره ژبه د معنا او تأدیې له مخې توپیر لري، ځینې خبره خوږه، څرګنده او اغېزناکه او ځینې ترخه، مبهمه او پېچلې وي.

د دې لپاره چې د ژبې له معنا او تأدیې نه عیوب لیرې شي، خوږه، اغیزناکه او څرګنده شي، ژبپوهانو ځینې قوانین او بنسټونه ایښي دي چې زده کړې پورې اړه لري او د معاني او بیان علم بلل کېږي چې شعر او نثر دواړو ته شامل دي.

د پښتو د صرفي او نحوي بنسټونو په هکله ډیرو پوهانو ډېر څه لیکلي دي او لیکي یې؛ که مونږ ته فرصت میسر شو په راتلونکي کښې به مونږ هم إنشاء الله د جهد المقل په حیث پکښې برخه واخلو او یو ژبښود به ولیکو.

په دې بحث کې مونږ د پښتو معاني، بیان، بدیع او د شعر ځینې اړخونه څېړو او دا په دوه ډوله دي:

١- هغه چې د پښتو، عربي او نورو ژبو ترمنځ د ژبو د فطري جوړښت له

املې یو شان او مشترک دي.

۲- هغه چې د پښتو ځانګړتیاوې ګنل کېږي.

په دې کتاب کې چې د بېلګو په توګه کوم شعرونه راوړل شوي دي که د نورو شاعرانو دي نومونه یې په خپل خپل ځای کې یاد شوي دي او له کومو سره چې نوم نشته هغه د راقم الحروف دي. (پر ته له لنډیو ځکه چې د لنډیو شاعر معلوم نه وي) اګر چې ما ته دا ښه برېښېده چې ګرد مثالونه او بېلګې د نورو پخوانیو او اوسنیو شاعرانو وای خو دا کار څه ناڅه ستغ او پېچلې ؤ ځکه چې زیاتې پلټنې ته پکښې اړتیا وه په تېره بیا د بدایعو صنایعو په بحث او انتخاب کې د پلټنې ډېرې ستړیا او سرګردانۍ ته اړتیاوه نو د اسانۍ لپاره مو په اکثرو مواردو کې خپل مات ګوډ شعرونه د بېلګې په توګه وړاندې کړي دي.

او هڅه مو کړې ده چې هر مفهوم او صنعت لږ ترلږه یوه بېلګه ولري، په ځینو ځایوکې مو ځینو مفاهیمو ته د پښتو نوي نومونه ایښي دي او ځینې نور مو له دې وړې پرې ایښي دي چې پېچلي او بې خونده نه شي.

اګر چې له ما څخه مخکې ځینو ښاغلیو د پښتو بیان او بدیع په هکله لیکنې کړي دي او په خپل وخت او خپل ځای کښې د قدر وړ دي خو هیڅ لیکنه له نیمګړتیاوو خالي نه وي، زه هم خپله لیکنه له نیمګړتیاوو خالي نه بولم خو دومره ارومرو ویلای شم چې د دې او له دې نه مخکنیو لیکنو ترمنځ توپیر شته چې د کمیت او کیفیت کچ یې زه د هغو لوستونکیو پرېکړې ته پرېږدم چې دې او نورو لیکنو پر تلیزه مطالعه وکړي.

په دې وروستيو کې ځيني خلک د معلوماتو د نيمګړتيا له امله د معانيو، بيان او بديع علم ته پاملرنه نه کوي او ښه ورته نه بريښي خو دا خبره صحيح نه ده او په دې علومو پوهه ډېره زياته ګټوره ده.

که موږ د مخکنيو نوميالیو لکه: عبدالرحمن بابا، خوشحال ختک، عبدالحميد بابا او نورو د کتابونو ژورد مطالعه وکړو دا به راته جوته شي چې هغوی له دې علومو څه ځومره ګټه پورته کړې ده!؟

په وروستنيو کې هم د مشهورو شاعرانو کلام له دې څخه خالي نه دی، نو په کار دا ده چې ليکوالان او شاعران له دې علومو سره اشنا وي ترڅو ترې ګټه پورته کړي.

د معاني، بيان او بديع بنستونه په هرې ژبې کې شته څه نسبي توپير اومرو لري خو اساسي بنستونه د ډيرو ژبو تر ډيره حده يو شان دي د ژبې څرګندوالی، خوږوالی، د معنا تحسين او ښکلا په دوه ډوله ده:

۱- هغه چې د لفظ سره اړيکي لري.

۲- هغه چې د معنا سره اړيکي لري.

د لفظ سره چې اړيکي لري «فصاحت» بلل کيږي.

او د معنا سره چې اړيکي لري «بلاغت» بلل کيږي.

د دې لپاره چې ښکلې، څرګندې او د وخت او موقع سره برابرې خبرې وپېژنو بايد چې «فصاحت» او «بلاغت» وپېژنو.

فصاحت

د فصاحت لغوي معنا:

فصاحت د عربي ژبې کلمه ده او مصدر دی ماضي يې فَصُحَ او مضارع يې يَفصُحُ راځي په لغت کې ښکاره کېدو ته ويل کېږي.

فصاحت لرونکي سړي ته فصيح ويل کېږي مذکر جَمع يې فُصحاء، فِصاح او فُصُح ده او مؤنث يې فصيحة دی، مؤنث جمع يې فِصاح او فصائح ده، فصاحت د شخص، ژبې او خبرې درې واړو صفت کېدای شي.

لکه: فصيح سړی، فصيحه ښځه، فصيحه ژبه او فصيح کلام يا فصيحه خبره او وينا. په کومه ورځ چې اسمان شين وي او څه وريځ او ګرد نه وي نو هغې ته يوم فصيح او يوم فِصح ويل کېږي.

د لنګې ورګه چې کله ختم شي او خالص شېدې شي نو عرب وايي:

«أفصح اللبن» شېدې خالص او ښکاره شوې همدا رنګه کله چې له شېدو څخه زګ لېرې شي نو وايي: فَصُح اللبن او مُفصِح او فصيح هم ورته ويل کېږي. مېږه، اوزه يا اوښه چې کله لنګه شي، ورګه يې ختم شي او خالص شېدې پېل شي نو وايي: افصحت الشاة يا فصحت الناقة، عرب وايي: افصح

الصبح سبا څرګند شو، هر شی چې څرګند، واضح او خالص وي هغه ته فصيح ويل کېږي.

د فصاحت اصطلاحي معنا:

فصاحت په کلمه، کلام او متکلم درې واړو کې راځي چې د هريو د په پېژندلو سره يې اصطلاحي معنا څرګندېږي.

۱- په کلمه (مفرد) کې فصاحت:

په مفرد يا کلمه کې فصاحت دا دی چې غږونه يا توري يې له درې عيبونو څخه خالي وي:

(الف) تنافر.

(ب) غرابت.

(ج) د قياس مخالفت.

۱- تنافر: داسې غږونو ته ويل کېږي چې په ژبه سخت او درانده وي او په غوږونو هم درانده لګي لکه:

ګروه مې هغه لرغونی دی
اوس هم کروړ په لرغونه يم

تــورانـــی دښـــــــمن چــې وايــي
زه لــه گـــــــروهــه پــه آړد يــم(۱)

۲- غـرابت: داسي نا اشنا، وحشي، نامـأنوسـو او نامـألوفـو کلمـو او الفاظو ته ويل کېږي چې يا ډېرې معناوې ولري او يوې خواته هم څه قرينه او نخښه نه وي او يا لغوي پلټنې ته اړتيا پېښېږي.

لکه:

چې له برمـه يې زمـري رېي ځنگلو کـې
له اوکــو بـه يې ډاري تـيـرو جــبـار(۲)

۳- د قـياس مخالفت: دې تــه ويل کــېږي چــې د ژبــې د قــانــون او ژبدود نه خلاف وي.

لکه:

لاړد ځــوانــي لاړد د ځــوانــی په هوســونو کــې
حال د زړد بـه وايمـه سـاړد سـاړد آهونو کې(۳)

دلته «ساړد ساړد» که د آهونو صفت وي نو سړو سړو په کار ؤ او د بل شي صفت هم سم نه راځي.

۱- پټه خزانه: ۷۲- ۷٤
۲- پټه خزانه: ٤.
۳- سپينې خبرې: ۷٤.

۲- په کلام کې فصاحت:

په کلام یا جملې کې فصاحت دا دی چې له څلورو عیبونو څخه خالي وي:

(الف) د ترکیب ضعف.

(ب) د کلمو تنافر.

(ج) تعقید.

(د) د تکرار او اضافتونو زیاتوالی.

۱- د ترکیب ضعف: دا دی چې د ژبې د صرفي او نحوي بنسټونو نه مخالف وي.

لکه:

دا قطعه به مطو له وه حنانه
د اشنای له غمه نه یم زه اوزګاره(۱)

دلته میرزا حنان مذکر دی او «اوزګاره» د مؤنث لپاره راغي نو ترکیب نا سم دی.

۲- د کلمو تنافر: د هغو کلمو استعمال دی چې په ژبه سختې او درندې وي او په غوږونو هم درندې لګي.

لکه:

۱- د میرزا حنان بارکزي دیوان: ۲۳٤.

دایـې تـور داســـــې درو هـوي
زه مـؤمن ســتـاســې په تله یم (۱)

۳- تعقید: په خبرو کې داسې پېچلتیا او غوټه وي چې معنا یې څرګنده نه وي او زیاتې پلټنې ته یکښې اړتیا پېښېږي.

لکه:

په ویرژلـو لـورنـه کـېږي په زړه کـــراړ یـه
پـرنـتـلـیـــــو اوروې د غـم نـاتـار

***

هغـه غـور په ویرناتار د واکـمن کـښـیـوست
هغـه غـورشـو د جـاندم غـوندې سـوراړ (۲)

٤- تکرار او د اضافتونو زیاتوالی:

لکه: ستاسو د باغ د ختیځ لور ته د دیوال د کوز سر د پښتی، د خوا سره د زلمي د ماما د ځوی د کتابونو د بکسې تسمه پرته وه.

۳- په متکلم (وینا کوونکي) کې فصاحت:

په متکلم کې فصاحت دا دی چې: داسې ځواک او ملکه ولري چې د خپل مقصود نه پرې څرګند تعبیر وکړای شي او د دې مثال په لیکلو کې نه راځي

۱- پټه خزانه: ۷٤.
۲- پټه خزانه: ٤۲.

بلکه د اوریدلو پورې اړه لري لکه چې متکلم تنتنی نه وي. بند بند نه کیږي او څرګند روانه او بې تکلفه وینا وکړای شي.

او دا د اوریدلو پورې اړه لري په لیکلو کې نه راځي. فصاحت د ژبې د تلفظ سره تعلق لري چې په کلمه، کلام او متکلم د ری واړو کې مخکې څرګند شو.

د بیان او معانیو کتابونو کې د فصاحت په تعریف کې د نورو شروطو په ترڅ کې د تنافر الحروف او تنافر الکلمات د نشتوالي شرط هم لګېدلی دی چې بیا یې معنا داسې کوي: په ژبه سخت او درانده توري او الفاظ پکې نه وي لکه مخکې مو چې وویل. ځینو صاحبانو د تنافر نه د نظافت او اخلاقو کرکه اخیستې او مثال کې یې د خوشحال خټک دا بیت راوړی چې:

لږ خوراک تنکی کولمې بویه د ښځې
نر هغه چې ډیر خوراک کا ډېرې خړې

یا د عبدالرحمن بابا دا بیت یې راوړی:

چې هنر ګنـــــېي یاري د زوره ورو
زه رحــــمان کـــومــه بول په دا هنر

لکن دا صحیح نه ده په دې دواړو بیتونو کې هیڅ تنافر نشته ځکه چې تنافر نه مقصد لغوي تنافر او کرکه ده نظافتي او اخلاقي تنافر مطلب نه دی (خړې) او (بول) اګر چې د نظافت په لحاظ د کرکې وړ الفاظ دي خو لغوي تنافر نه لري او د فصاحت خلاف نه دي ځکه چې روان، په ژبه اسان او مفهوم

يې څرګند دئ کله کله يو شی ناولی او د کرکې وړ وي او ډير لاندې او بې کاره وي خو لغوي تنافر نه لري او يو بل شی به ډېر معزز، اوچت او شريف وي خو نسبي لغوي تنافر به لري لکه: (خر) او (پړانګ) د خر کلمه نسبت پړانګ ته افصحه دد ځکه چې په ژبه ډېر د اسانه او روانه دد او نسبت خر ته د پړانګ کلمه په ژبه سخته دد اګر چې د نظافت او شرافت په لحاظ خر پړانګ سره نه پرتله کيږي او پړانګ پرې ښه دی.

بلاغت

د بلاغت لغوي معنا :

بلاغت د عربي ژبې يوه کلمه ده او مصدر دی ماضي يې بَلُغَ او مضارع يې يَبلُغُ ده لغوي معنا يې ښه والي او کره والي ته رسيدل ده چې د ژبې په عبارت د زړه تل ته ورسيږي. بلاغت لرونکی سړی « بليغ » بلل کيږي جمع يې « بُلَغَاء » ده مؤنث يې « بَليغة » دی جمع يې « بِلاغ » او « بلائغ » دد ، وينا ته بليغه وينا ويل کيږي او کلام ته « بليغ » ويل کيږي.

د بلاغت اصطلاحي معنا :

په اصطلاح کې بلاغت هغو فصيحو خبرو ته ويل کيږي چې د حال ، مقام او موقع د مقتضا او غوښتنو سره موافق او مناسبې وي او بلاغت په کلام او متکلم کې وي.

۱ - په کلام کې بلاغت:

په کلام کې بلاغت دې ته ويل کيږي چې:

(الف) د ژبې د قوانينو مخالفت پکې نه وي.

(ب) په معنا کې سختې او درندې خبرې پکې نه وي.

(ج) داسې خبرې پکې نه وي چې معنا يې څرگنده نه وي او يا د مقام او حال سره مناسبې نه وي.

(د) پېچلې خبرې پکې نه وي

٢- په متکلم کې بلاغت:

په متکلم کې بلاغت داد ى چې: داسې ځواک او ملکه ولري چې بليغې خبرې را ټولې کړي او زړه پورې تأليف او ترکيب ورکړي او د حال او مقام سره مناسب يې استعمال کړي.

د مخکنيو تعريفونو څخه څرگنده شوه چې فصاحت د لفظ پورې اړه لري او بلاغت د لفظ او معنىٰ دواړو پورې اړه لري او د دې دواړو منځ کې نسبت د عموم خصوص مطلق دى نو هر بليغ فصيح دى او هر فصيح بليغ نه دى بلکه ځينې فصيح، فصيح او بليغ دواړه وي او ځينې يې فصيح وي خو بليغ نه وي.

نو د معانيو او بيان په اعتبار کلام ته فصيح او بليغ ويل کيداى شي.

پښتنو ليکوالانو او أديبانو کې ځينو صاحبانو بديع د بلاغت يود نوعه گڼلې ده خو دا خبره صحيح نه ده بلکه بديع يو خارجي شي دى چې د کلام د ښکلا او خايست پورى اړه لري چې تفصيل به يې وروسته راشي.

او د دى لپاره چې کلام بليغ او ښکلى شي د ځانگړيو بنسټونو

پیژندلو ته اړتیا ده.

موږ په دې بحث کې د پښتو ژبې معاني، بیان او بدیع څه د څرګندې معنا او د تحسین د أدا علم په درې ډوله دی:

۱- د معاني علم.

۲- د بیان علم.

۳- د بدیع علم.

معاني

د معاني لغوي معنا:

معاني جمع دد او مفر دېې معنا دی معنا په لغت کې ځرگندولو، اسانولو، ديو شي انجام او اخر، او مقصد ته ويل کېږي.

د معاني اصطلاحی معنا:

په اصطلاح کې معاني هغه علم دی چې د هغه په واسطه متکلم خپله خبره په داسې انداز کې وکړي چې کومه معنايې مطلوبه وي هغه څرگنده شي او اورېدونکی د معنا په استنباط کې خطا نه شي بلکه د خبرې نه هماغه معنا واخلي کومه چې د متکلم مراد وي. د بېلگې په توگه:

ذکي او بيدار مخاطب سره لنډې او د مطلب خبرې په کار وي او زيات تفصيل او اوږدولو ته اړتيا نه پېښېږي، خو غبي او ناپوه لپاره تفصيلي او اوږدو خبرو ته اړتيا ليدل کېږي نو که همداسې وشول دا د حال او مقام د مقتضا مطابق خبرې دي او بليغې دي که د دې خلاف وشول نو د حال او مقام د مقتضا خلاف دي او بليغې خبرې نه دي.

د کلام ډولونه

د حکم په اعتبار کلام په دوه ډوله دی:

۱- خبر.

۲- انشاء.

۱- خبر

خبر هغه کلام یا خبروته ویل کېږي چې د اثبات یا نفې حکم پرې شوی وي او په یوه وخت کې د ریښتیا او دروا‌غو احتمال لري. لکه: احمد راغی، گل نواز ناروغ دی، شین گل نه ځي.

خبر د ډېرو غرضونو او گټو لپاره ویل کېږي چې په سالم عقل او ذوق سره پېژندل کېږي او ځینې یې په لاندې توگه یا دوو:

۱- د ناخبر خبرول: لکه یو نا خبره شخص ته ووایې: کابل د افغانستان پلازمېنه ده.

۲- د تساهل، غفلت او سستی مخنیوی: کله خبر د دې لپاره وي چې متکلم مخاطب ته دا ښایي چې زه هم خبریم. لکه یو زوی خپل پلار ته د خپل بریالیتوب حال نه وي ویلای او پلار یې له بلې لیارې خبر شوی

وي او خپل زوی ته ووایي: ته بریالی شوی یې.

٣- د مهربانی غوښتنه: لکه چې یو څوک ووایي: ای ربه زه ستا مهربانۍ ته محتاج یم.

٤- هڅونه: لکه: عالم او جاهل برابر نه دي.

٥- د عاجزۍ څرګندونه: لکه: ای ربه زه بوډا او کمزوری یم.

٦- د افسوس څرګندونه: لکه: د یو سړي د تاوان نه خلک خبروي خو هغه وایي: ما تاوان کړی دی.

٧- د خوښۍ څرګندونه: لکه: ګرمي ولاړه، هوا ښه شوه.

٨- توبیخ او رټنه: لکه: خلک سپوږمۍ ته وختل، ته لا ویده یې!

٩- د توپیر څرګندونه: لکه: تور او سپین برابر نه دي.

١٠- ویرول: لکه: د دروا‌غو عواقب ډېر بد دي.

١١- فخر: لکه: زه پښتون یم.

١٢- ستاینه: لکه: ستا خو اخلاقو په ما ډېره ښه اغیزه کړې ده.

١٣- غندنه: لکه: روسان په افغانستان باندې د یرغل له امله د لوی جرم مرتکب شوي دي. او داسې نور.

مخاطب سره د خبرو کولو څرنګوالی

څرنګه چې د خبرو نه مقصد د مخاطب پوهول وي نو خبرې کوونکی باید د مخاطب په حالاتو داسې ځان پوه کړي لکه ډاکټر چې د ناروغ تشخيص کوي، بيا مناسب دارو ورکوي.

خبرې باید د حاجت او ضرورت په اندازه وي نه دومره زياتې اوږدې وي چې هسې بې ګټې وخت ضائع کړي او نه دومره لنډې وي چې غرض افاده نه شي کړای او مخاطب پرې و نه پوهېږي.

مخاطب په درې ډوله دی:

۱- تش ذهنی.

۲- متردد.

۳- منکر.

او خبر هم په درې ډوله دی:

۱- ابتدائي.

۲- طلبي.

۳- انکاري.

۱- تش ذهنی یا خالي الذهن: هغه چا ته ویل کېږي چې د خبر په هکله

هیڅ معلومات نه لري او نا خبره وي په دې صورت کې تأکید ته هیڅ حاجت نشته نو په خبرو کې باید د تأکید توري استعمال نه شي لکه یو ناخبر شخص ته وایې:

الف: أحمد د محمود ورور دی.

ب: جلال آباد د ننگرهار مرکز دی.

دې ډول خبر ته (ابتدائي) ویل کیږي، او دا ځکه چې مخاطب سرد په دې هکله مخکې هیڅ سوچ نه وي.

۲- متردد: هغه چا ته ویل کیږي چې د یوه خبر په هکله شکمن وي او غواړي چې باور یې راشي، نو په دې وخت کې باید په کلام کې د تاکید توري استعمال شي. لکه:

الف: زه اورمرو تاسره مرسته کوم.

ب: زه هیڅکله ستا خلاف نه کوم.

دې ډول خبر ته (طلبي) ویل کیږي او دا ځکه چې مخاطب د شک د لیرې کېدو او د باور راتلو په طلب کې وي.

۳- منکر: هغه چاته ویل کیږي چې د یوه خبر نه منکر وي او د متکلم د نظر سره خلاف ولري په دې وخت کې په خبرو کې زیات تأکید ته ضرورت پېښیږي لکه:

الف: ستا ورور خامخا او اورمرو راځي!.

PROPERTY OF ACKU 12119

ب: و الله چې ماستا پوښتنه کړې ده!.

دې ډول خبر ته (انکاري) ویل کیږي او دا ځکه چې مخاطب منکر وي د هغه د قناعت لپاره زیات تأکید ته ضرورت وي.

نو متکلم چې کله دا درې ډوله مخاطب و پیژني او د هغه د تشخیص نه وروسته ورسره د خبر د درې ډولونو نه یو استعمال کړي دا د حال او مقام د مقتضا مطابق خبره شوه او بلیغه شوه او دا کار د معاني د علم په واسطه وشو.

تأکید (ټینګار)

تأکید یا ټینګار په خبرو کې د دریځ د کلکوالي، څرګندونې، ښکلا، مبالغې او ژبدود لپاره راوړل کیږي.

پښتو کې تأکید په درې ډوله راځي:

١- تکرار (غبرګول).

٢- غبرګیز.

٣- د تأکید برخیزونه.

اول- تکرار (غبرګول): لکه: مه مه یا: کوه کوه.

دویم- غبرګیز: چې په دوه ډوله دی:

١- پرتلیز غبرګیز: چې د هر لفظ، کلمې او برخیز اول توری غور ځیږي او

په ځاي يې «م» راوړل کېږي لکه: کتاب متاب، قلم ملم، دېوال مېوال، سړی مړی، ډوډۍ موډۍ... چې د هرې کلمې دوهمه، غبرگيز بولو او دا يو داسې بحر دی چې ساحل نه لري خو په هغو لفظونو کې راوړل کېږي چې د سر توری يې «ميم» نه وي که د سر توری يې ميم وي نو ځينې تکراريږي او ځينې سماعي او دوديز غبرگيزونه لري.

۲- دوديز او سماعي غبرگيز: دا هغه غبرگيز وي چې د قاعدې او قانون په بنسټ نه پرتله کېږي بلکه پښتو کې له پخوا نه همداسې اوريدل شوي او راپاتې دي لکه: کوږووږ، سوړ پوړ، يخ پخ، شخ پخ، مال هال... پښتو د تينگار ډېر بر خيزونه لري چې وروسته به راشي.

إنشاء

انشاء هغه کلام يا خبر وته ويل کېږي چې د رېښتيا او دروغو احتمال پکې نه وي بلکه په هغې کې چې کوم مطلب نغښتی وي د متکلم د تلفظ نه مخکې نه معلومېږي او د رېښتيا يا دروغو حکم پرې نه شي کېداى.

إنشاء په دوه ډوله ده:

۱- طلبي.

۲- غير طلبي.

د معاني او بلاغت په علم کې غیر طلبي انشاء نه څېړل کېږي ځکه چې غیر طلبي إنشاء أصل کې د خبر نه انشاء ته نقل شوې ده او اجمالي ډولونه یې دا دي:

١- د مدحې او ذم (ښه او بدستایلو) توري (برخیزونه).

٢- عقود. (د اخیستلو او خرڅولو...) توري (برخیزونه).

٣- د قسم توري (برخیزونه).

٤- د تعجب صیغې.

٥- د رجاء توري (برخیزونه).

د معانیو په علم کې یوازې د طلبي انشاء څخه بحث کېږي.

طلبي انشاء هغه انشاء ده چې متکلم پرې د داسې مطلب غوښتنه کوي چې د هغه په اند د غوښتنې په وخت کې نه وي حاصل شوی.

طلبي انشاء په پنځه ډوله ده:

١- أمر: (د یوه کار د کولو غوښتنه).

٢- نهي: (د یوه کار د نه کولو غوښتنه).

٣- استفهام: (پوښتنه).

٤- تمني: (ارزو کول).

٥- نداء: (اواز یا غږ کول).

اول- أمر

أمر د يو د كار د كولو غوښتنې ته ويل كېږي. او دا په (۱۹) ډوله دی:

۱- **استعلاء:** كله چې أعلى په أدنى (د اوچتې مرتبې والا پر لاندې) الزامي امر وكړي چې مطلب يې د هغه كار په كولو مجبوروول وي نو دا أمر استعلاء بلل كېږي لكه الله تعالى چې خپلو بنده ګانو ته امر كوي يا پيغمبر امتيانو ته امر كوي يا آمر مأمور ته امر كوي يا بادار مزدور ته امر كوي.

۲- **دعاء:** كله چې ادنى أعلى ته امر وكړي دعاء بلل كېږي لكه: اى ربه زمونږ ګناهونه را وبخښه مونږ ته روزي راكړه...

۳- **إلتماس:** كله چې همزولي يا په مرتبه كې مساوي ته امر وكړې دا أمر التماس بلل كېږي.

٤- **إرشاد:** هغه امر ته ويل كېږي چې څه لارښوونه پكښې وي لكه: هر كار په كلكه اراده او سره سينه كوئ!.

۵- **تهديد:** كله چې په يوه أمر كې سختي او زجر وي تهديد بلل كېږي لكه: كوئ كوئ زه به درسره ګورم!.

٦- **تعجيز:** هغه أمر ته ويل كېږي چې د متكلم اراده د مخاطب ياتې

راتلل وي لکه چې الله تعالی فرمايي: «او که تاسو د هغه کتاب په هکله شک لرئ چې ما په خپل بنده نازل کړی دی نو دديې په څېر يو سورت خو راوړئ... »

۷- إباحت: لکه چې الله تعالی فرمايي: «کله چې تاسو (په حج کې د احرام نه) حلال شواست نو ښکار وکړئ!. »

۸- تسويه (برابرول): لکه: ته لاړ شه يا مه ځه زه خو ځم!.

۹- تمني (ارزو کول): لکه: ای د ازادۍ سبا! را وخېژه!.

۱۰- إکرام (عزت کول): لکه: مهرباني وکړه دلته کښېنه!.

۱۱- دوام: لکه: د مبلمه احترام کوه!.

۱۲- إمتنان (د احسان څرگندونه): لکه يو پلار ځامنو ته وايي: کرئ! ريبئ! او خورئ! ډېره مځکه مې درته گټلې ده.

۱۳- إعتبار: لکه يو څوک چا ته ورپېژني او أهميت يې ورښيي: دا وپېژنه!.

۱٤- إهانت (سپکاوی): لکه يو چا ته وايې: زمری شه! پړانگ شه!، زه دې پروا نه لرم!.

۱۵- إذن (اجازه ورکول): لکه چې څوک دروازه ووهي او ورته ووايې: راځه! يا را ننه وځه!.

۱٦- تعجب: لکه: وگوره څومره ښه ښکاري!.

۱۷- تکوین (کېدل، جوړېدل او پیدا کېدل): لکه چې الله تعالی فرمايي: «وْشه یا جوړ شه نو کېږي».

۱۸- تأدیب (ادب ورکول): لکه: خپلې مخې کې خوراک وکړه!، وړه مړی واخله!، ځان پاک کړه!.

۱۹- تخییر (اختیار ورکول): لکه: یا سبق ووایه او یا کار وکړه!.

دوهم: نهی

نهی د یوه کار د نه کولو غوښتنې ته ویل کېږي او دا په ۱٤ ډوله ده:

۱- إستعلاء: کله چې اعلی أدنی له یوه کار نه الزامي منعه کوي چې مطلب يې د هغه کار په نه کولو مجبورول وي دې ته د استعلاء نهی ویل کېږي لکه الله تعالی چې خپل بنده گان، پیغمبر امتیان، آمر مامور، بادار مزدور او پلار زوی منعه کوي.

۲- دعاء: لکه: ای ربه مونږ مه نیسه مونږ په عذاب مه هلاکوه!....

۳- إلتماس: کله چې مساوي منع کړې دا د التماس نهی ده.

٤- إرشاد: کله: چې منعې کې لارښوونه وي ارشاد بلل کېږي لکه: د بد اخلاقو خلکو ملگرتیا مه کوئ!. چې اړتیا ورته نه لرئ هغه کار مه کوئ!.

٥- تأدیب: هغه منع ده چې ادب ورکول پکښې وي لکه: د بل چا مخکې

خوراک مه کوه، چاته کنځل مه کوه!.

٦- تيئيس (نا أميده کول): لکه چې الله تعالى فرمايي: «عذر مه وړاندې کوئ تاسو د ايمان نه وروسته کفر کړی دی.»

٧- دوام: لکه: «په الله د ناخبره گمان مه کوه!».

٨- د پايلې (نتيجې) بيان: لکه: د رواغ مه وايه رسوا به شې!.

٩- تمني (ارزو کول): لکه: د ځوانۍ عمره!، مه تېرېږه!.

١٠- تهديد (سختي او زجر): لکه چې آمر مأمور ته وايي: زما مه منه خوند به درکړي!.

١١- تحقير (سپک گڼل): لکه: ځان مه ستړی کوه ته دا کار نه شې کولای!.

١٢- کراهت (نامناسب گڼل): لکه: د سر کونو په غاړو خوراک مه کوئ! د چا سخې ته تو گانې مه تو کوئ!.

١٣- إئتناس (مينه تسلي او الفت ورکول): لکه: خفه نه شې زه دې ملگری يم!.

١٤- توبيخ (رټنه): لکه: چې نه يې شې کولای مه يې وايه!.

دريم: إستفهام (پوښتنه)

استفهام پوښتنې ته ويل کېږي او پوښتنه د دې لپاره وي چې مجهول شی معلوم کړي.

پوښتنه کله د غږ او خبرې د لهجې نه څرگندېږي او کله د تورو په واسطه کېږي د پوښتنې برخيزونه دا دي:

۱- «آيا»: د اثبات او نفې د څرگندولو لپاره راځي لکه: آيا کله مو د پسرلي په هکله مقاله ليکلې ده؟!

۲- «کله»: د وخت د څرگندولو لپاره راځي او تفصيل به يې لږ وروسته راشي.

۳- «کوم»:

الف- په متعددو (گڼو) کې د يو د تعين (ټاکنې) د څرگندولو لپاره راځي لکه: په گلانو کې ستا کوم يو خوښ دی؟

ب- د إدعا د څرگندولو لپاره راځي لکه يو څوک ووايي: ماسره قلم شته. او ورته ووايې: کوم دی؟.

٤- «څنگه»: د کيفيت د څرگندولو لپاره راځي لکه: د افغانستان د

ستونزې حل څنګه کېدای شي؟

۵- «څرنګه»: د «څنګه» په ځای راوړل کېږي چې د کیفیت پوښتنې پرې کېږي.

۶- «څه»:

الف- د یو شي حقیقت پرې پوښتل کېږي لکه: دا څه دي؟ یا: دا څه شی دی؟

ب- د «لامل» د څرګندولو لپاره راځي لکه: د څه لپاره هلته تللی وې؟

ج- د «کوم» په معنا راځي لکه: ستا څه شي په کار دی؟

د- د «ولې» په معنا راځي لکه: ستا څه کار ؤ چې داسې دې وکړل؟

هـ- د رټنې او منعه کولو لپاره راځي لکه: ته یې څه کوې؟! (پرې یې ږده).

و- د «پلټنې» لپاره راځي لکه: څه شو؟

۷- «چېرته» یا: «چرته» یا: «چېرې» یا: «چرې»:

الف- د ځای د څرګندولو لپاره راځي لکه: ته چېرته اوسېږې؟

ب- د «استبعاد» (لرې ګڼلو) او تعجب لپاره راځي لکه: چرته للمه او چرته شولې؟!

۸- «څومره»:

الف- د وزن، حجم، مساحت، اندازې، د پروالي او لږوالي د کمیت د څرګندولو لپاره راځي لکه له یوه بزګر نه پوښتنه وکړې چې: سږکال

دې څومره غله لاسته راوړه؟.

۹- «څو»: د عدد (شمېر) د کميت د څرګندولو لپاره راځي لکه يو شاګرد ته ووايې: ستاسو په ټولګي کښې څو تنه شاګردان دي؟

۱۰- «ولې»:

الف- د دليل او علت (لامل) د څرګندولو لپاره راځي لکه: ولې دې دا کار وکړ؟ يا ولې داسې نه کوې؟

ب- نفي په اثبات اړوي لکه: آيا دا کار نه کوې؟ جواب: ولې نه؟!.

۱۱- «چا»: د شخص د څرګندولو لپاره راځي چې زيات پرې فاعل پوښتل کېږي لکه: دا کار چا کړی دی؟

۱۲- «څوک»: د شخص د څرګندولو لپاره راځي لکه: دا کار به څوک وکړي؟ يا ته څوک يې؟ هغه څوک دی؟

کله کله پوښتنه د أصلي معنا څخه (چې د مجهول معلومول دي) وځي او د نورو غرضونو لپاره کېږي لکه:

۱- امر: لکه چې الله تعالی فرمايي: «ايا تاسو منع کېږئ؟» (منعه شئ).

۲- نهی (منع کول): لکه: آيا له دښمن نه ډارېږئ؟. (مه ډارېږئ).

۳- نفي (نشتوالی): لکه: آيا له علم نه ښه شی بل شته؟ (نشته).

٤- تسويه (د دواړو خواوو برابري): لکه: که زه لاړ شم او که نه؟ دا کار نه کېږي.

٥- تشویق (هڅونه او رغبت ورکول): لکه: آیا زه تاته یو ښه کار وښایم؟

٦- إنکار: لکه: «آیا په الله کې شک شته؟» بلکه په حقیقت کې نشته او تاسو یې چې کوئ نو بد کوئ.

٧- تقریر (دیوه کار ثابتول): لکه: آیا ما تا سره نیکي نه ده کړې؟.

٨- إستئناس (مینه ورکول او ځان سره بلدول): لکه پلار ماشوم ته وایي: دا څه دي؟ هغه څه دي؟ یا لکه الله تعالی چې موسی علیه السلام ته وویل: «ای موسی ستا په ډې ښي لاس کې څه دي؟»

٩- إستبعاد (لیرې ګڼل): لکه: جنګي ډلې چې تقویه کیږي او وسلې ورکول کیږي څنګه کیدای شي چې له جنګ نه لاس واخلي؟!.

١٠- تهویل (لوی ګڼل او ویرول): لکه: آیا پوهیږې چې قیامت څه شی دی؟

١١- تحقیر (سپک ګڼل): لکه: هغه تا چې راته ډېر یاداوه هغه دا دی؟

١٢- تعظیم (لوی ګڼل): لکه: روسانو ته له افغانانو پر ته چا ماتې ورکولای شوه!؟.

١٣- تهکم (په استهزاء د چا کار عبث ګڼل): لکه: ستا پوهه همدا وه چې داسې کار دې وکړ!؟.

١٤- تعجب (اریانتیا): لکه: دا څومره لوی ښار دی او څومره ګڼ خلک دي!؟.

۱۵- استنباط (د خبر او پوهې طلب): لکه: د الله مرسته کله راځي! ؟.

۱۶- وعید (ویرول): لکه: «آیا ته نه ګورې چې ستا رب عادیانو سره څه وکړل! ؟.

۱۷- په خطا تنبیه (خطا او سهوې ته متوجه کول): لکه: آیا ښه کار پرېږدې او بد کوې! ؟.

۱۸- په باطل تنبیه (باطل ته متوجه کول): لکه: آیا ته کنېو ته اورول کولای شې؟ یا ړندو ته لیار ښوولای شې؟.

۱۹- په ګمراهۍ تنبیه: لکه: څوک په خطا لیار روان وي او ورته ووایې: چېرته ځې؟

۲۰- تحسر (افسوس کول): لکه: ولې مې څوک له حاله نه پوښتي؟ زه خو لا دومره خوار نه وم.

۲۱- امتحان (ازموینه): لکه استاذ چې د شاګرد نه پوښتنه کوي.

څلورم- تمني

تمني د داسې يوه محبوب شي غوښتنې ته ويل کېږي چې:

الف- حصول يې هيڅ ممکن نه وي بلکه مستحيل (نه کېدونکی وي) لکه چې يو بوډا ووايي: کاشکې ځوان شم!.

ب- حصول يې مستحيل نه وي بلکه ممکن وي خو ډېر ګران او سخت وي لکه يو بې چاره ووايي: کاشکې باچا شم!. د «تمني» لپاره «کاشکې» کلمه استعمالېږي.

او که ديوه محبوب شي ارزو وکړې خو د حصول اميد يې وي نو دې ته «ترجي» ويل کېږي او د «ترجي» لپاره «کېدای شي» الفاظ استعمالېږي لکه: کېدای شي چې عالم شم. يا: مالدار شم. يا بريالی شم. همدارنګه د «اميد» کلمه هم د «ترجي» لپاره استعمالېدای شي.

لکه: اميد لرم چې الله تعالی به را ته بخښنه وکړي.

پنځم- نداء

نداء غږ او اواز کولو ته ویل کېږي چې مخاطب پرې د ځان خواته را متوجه کېږي.

د نداء برخيزونه په درې ډوله دي:

۱- يواځې «الف» د نوم په اخر کې راوړل او اوږد ول لکه: بريالیـآ! چې «الف» يې په ږاز خوله اوږدېږي.

۲- د نوم نه مخکې «وا» راوړل او وروسته «الف» راوړل او اوږدول، لکه: وابريالیآ!.

۳- د نوم نه مخکې «يا» راوړل او وروسته «الف» لکه: يا بريالیآ!.

کله کله ځينې د «الف» نه وروسته «واو» هم راوړي لکه:

الف- بريالیآو!.

ب- وا بريالیآو!.

ج- يا بريالیآو!.

او کله کله ځينې د «اى» کلمه يواځې هم استعمالوي او د مخکنيو جملو سره يې هم لګوي لکه:

الف- «أي! »

ب- ای انوږ خانا! ، ای انور خاناو!.

غږ اکثر د لیرې لپاره کېږي خو کله کله نږدې لپاره هم کېږي خو:

۱- اواز پرې نه اوږدېږي.

۲- په اول کې د «وا» او «یا» کلمې نه راوړل کېږي.

۳- په اخر کې «واو» نه راځي.

٤- یواځې د «ای» کلمه ورته راوړل کېږي.

۵- کله ورسره «ه» هم په اخر کې زیاتېږي لکه: ای انوره!.

٦- کله یواځې اخر کې «ه» ورسره زیاتېږي او «ای» په سر کې نه راوړل کېږي لکه: انوره!.

د مؤنث توپیر:

مخکې چې موکوم غږونه یاد کړل د مذکر لپاره وو د مؤنث (ښځی) لپاره یې توپیر دا دی چې:

الف- په اخر کې د «الف» په ځای «ې» راوړل کېږي او اوږدېږي لکه: زینبې (چې «ې» ډېره اوږدېږي او راښکل کېږي).

ب- د نوم نه مخکې «یا» او وروسته «ې» راوړل کېږي لکه: یا زینبې.

ج- د نوم نه مخکې «وا» او وروسته «ې» راوړل کېږي لکه: وا زینبې!.

د - د نوم نه مخکې «ای» او وروسته «ې» راوړل کېږي لکه: ای زینبې!.

هـ - د ځینو نومونو د اخري حرف نه مخکې «الف» زیاتېږي لکه: وا گلالآې!. شیرینآې!.

مبتدا او خبر یا مسند الیه او مسند

مبتدا د خبرې هغه پیل دی چې د هغې په هکله پرېکړه کېږي. او خبر هغه پای دی چې د همدې پرېکړې لامل وي.

بېلگې:

۱ - احمد ولاړ دی.

۲ - ستوري ډېر دي.

۳ - وریځ نشته.

پورتنیو درې جملو کې: «احمد»، «ستوري»، «وریځ» هر یو مبتدا بلل کېږي چې د خبرې پیل پرې شوی دی خو خبره پوره نه ده؛ که مونږ د «احمد» سره «ولاړ دی» یوځای کړو او ووایو: احمد ولاړ دی؛ نو خبره پوره شوه او مونږ د یو کار نه خبر شو چې هغه د احمد ولاړ دده. او که یواځې «ستوري» ووایو خبره پوره نه ده او د ستورو په هکله مو کومه پرېکړه نه ده کړې خو که «ډېر دي» ورسره یوځای کړو او ووایو: ستوري ډېر دي. نو خبره پوره شوه او مفهوم یې افاده کړ چې د ستورو ډېروالی دی همدارنگه که ووایو: «وریځ» نو

زمونږ ذهن ته د يوه نوم مسمى راځي خو د هغې په هکله کومه پرېکړه نه ځرګندېږي خو که «نشته» مو ورسره يوځای کړه او وموويل: «وريځ نشته» نو جمله پوره شوه او مونږ ته يو مفهوم ځرګند شو چې د وريځ نشتوالی دی.

د مبتدا او خبر نور نومونه هم شته لکه: «محکوم عليه او محکوم به» يا د معانيو د علم په اصطلاح: «مسند اليه او مسند» يا د منطق په اصطلاح: «موضوع او محمول».

ځرنګه چې زمونږ زياتې خبرې په مبتدا او خبر مشتملې دي نو له همدې أمله يې د ځينو احوالو او احکامو يادونه کوو:

ذکر او حذف

«ذکر» يادونې ته ويل کېږي او «حذف» غورځونې ته ويل کېږي د يوه معنا لرونکي لفظ يادونه کله ضروري وي او کله کله د يوې قرينې له أمله د جملې نه غورځېږي.

هغه ځايونه چې د مبتدا ذکر پکې لازمي دی دا دي:

١- ټينګار او ځرګندونه: لکه: احمد ښه سړی دی، احمد وفادار دی.

٢- په مخاطب رد: لکه يو ملحد ووايي: الله نشته او ته ورته په جواب کې ووايې: الله شته.

٣- کله چې مخاطب په خبره پوه نه شي: نو په دې صورت کې هم بايد

مبتدا او خبر دواړه بيا ذکر شي او پوره جمله تکرار شي.

٤- تلذذ (خوند اخيستل): لکه: الله يو دی، الله زما رب دی.

٥- کله چې اورېدونکی غبي (ړوند مغزی) وي او زرنه پوهېږي.

٦- تعجب: لکه چې يو څوک وايي: آيا بريالی دا کار کولای شي!؟

جواب کې ووايي: بريالی دا کار کولای شي.

٧- دليل او اثبات لپاره: لکه چې قاضي د ګواه نه پوښتنه وکړي: آيا احمد ستا په مخکې دا اقرار کړی دی چې د محمود پرې دا حق دی؟

هغه ووايي: هو احمد زما مخکې اقرار کړی دی.

٨- تعظيم (درنښت): لکه: آيا معلم صاحب په ځای دی؟ ځواب کې وويل شي: هو معلم صاحب په ځای دی.

٩- اهانت (سپکاوی): لکه قاضي پوښتنه وکړي: مجرم دا دی؟ په ځواب کې ورته وويل شي: مجرم دا دی.

او هغه ځايونه چې مبتدا پکې حذفېږي دا دي:

١- ځواب: لکه څوک وايي: احمد څه شو؟ ځواب کې ورته وويل شي: شته. اصل کې جمله داسې وه چې: احمد شته لکن د اختصار لپاره مبتدا (احمد) حذف شوه او يوازې شته وويل شو چې خبر دی.

٢- پتول: لکه ستا او د مخاطب په سنځ کې يو څوک معلوم وي. خو يو بل څوک ناست وي او د هغه نه يې نوم پټوي نو ورته ووايي: څه شو؟ هغه ووايي: کور کې دی.

۳-بېره: د ډېر تلوار او بيړې په وخت کې غواړي چې فرصت له لاسه ورنه کړي نو مبتدا حذف کړي. لکه يو ښکاري د هوسۍ پسې ګرځي او ته ناڅاپي هوسۍ وګوري او ورته ووايي: هاغه دده. په اصل کې داسې وه چې: هوسۍ هاغه دده.

٤-ازموينه: لکه استاذ غواړي چې د شاګرد وينښتيا او توجه معلومه کړي نو ووايي: لمر څخه رڼا اخلي. او مطلب يې دا وي چې: سپوږمۍ له لمر څخه رڼا اخلي.

همدارنګه نور داسې ځايونه هم شته چې مبتدا پکې حذفيږي او دا په سالم ذوق معلوميږي. د «خبر» د ذکر او حذف ځايونه هم په همدې ډول دي.

د کلام جوړښت

جمله یا کلام په جوړښت کې «توکیو» ته اړتیا لري او هغه توکي چې کلام ترې جوړیږي درې دي:

١ - نوم.

٢ - فعل.

٣ - برخیز یا توری.

په کلام کې چې څومره لفظونه استعمالیږي د دې درې ډولونو نه به د باندې نه وي ځینې لیکوالان د انګلیسي ګرامر یا کټ مټ پښتو ته ژباړي او د پښتو ګرامر ترې جوړوي او ځینې ورځخه اغیز منشوي وي او دا صحیح نه ده لکه ځینې د کلام توکي شپږ بولي:

نوم، ضمیر، صفت، فعل، قیدونه او ادات. دا سمه ده خو یوائې دا نه. ځکه چې ضمیر، صفت او قید د اسم عارضي صفتونه دي اسم کله مضمر (پټ) وي او کله ظاهر (ښکاره) وي. کله عام وي، کله خاص وي، کله مقید وي، کله مطلق وي، کله مبتدا وي، کله خبر وي، کله ظرف وي، کله مظروف وي، کله اسم اله وي، کله اسم زمان وي، کله اسم مکان وي، کله اسم تفضیل

وي، کله فاعل وي کله مفعول وي... دا ټول د اسم عارضي صفتونه دي چې کله يو او کله ورته بل پېښېږي.

کله مو چې وويل: کلام له: نوم، فعل او برخيز څخه جوړېږي نو د درې واړو ټولو ډولونو ته شامل شو او د دې اړتيا پاتې نه شوه چې يو يو يې ياد کړو.

د اسم، فعل او توري يا برخيز ډېر ډولونه او صفتونه دي چې دلته پرې بحث نه او ږدوو او هغه د «صرف» او «نحوي» د علم سره اړيکي لري چې ان شاء الله يو ځانګړی کتاب به پرې وليکو. دا او داسې نور اړوند بنسټونه به پکې وڅېړو. دلته زمونږ مقصد د معانيو ځينو قواعدو ته لاره اوارول دي نو ځکه صرفي او نحوي څېړنه نه کوو او يوائې په ځينو اشارو بسنه کوو او د هغه څه، يادونه کوو چې زمونږ د بحث پوري اړه لري.

نوم

نوم هغه لفظ دی چې ځانګړې معنا لري او د زمانې سره هېڅ تړاو او اړيکي نه لري.

لکه: ديوال، کتاب، احمد، قلم، غر، هغه، زه، ښه، ډېر، خوښي، خفګان، خوړل، تلل (چې دا دواړه مصدر نوم دی) او داسې نور.

فعل (کړ)

هغه لفظ دی چې ځانګړې معنا لري او د زمانې ښکارندوی وي يعنې تيره شوې، حال او راتلونکې زمانه ښايي پښتو کې ورته «کړ» او «کړنه» هم ويل کيږي او دا په پنځه ډوله دی:

١- تيره زمانه: لکه: ليکلی، خوړلي او داسې نور.

٢- حال: لکه: راغی، لاړ، وليکل او داسې نور.

٣- راتلونکې زمانه: لکه: ليکي، ځي، ځم، ځو ورو او داسې نور.

٤- امر: لکه: وکړه، وليکه، وکړئ، راځئ، او داسې نور.

٥- نهی: لکه: مه کوه، مه کوئ، مه ځئ او داسې نور.

ضمیر (گوتلک یا گوته لک)

ضمیر هغه لفظ دی چې د نوم ځای نیسي او د اوږدوالي او تکرار مخنیوی کوي لکه:

هغه، هغوي، ته، تاسو، زه، مونږ، مې، یې، مو، دې.

برخیز (ویګی یا نیم ګړ یا ادات)

د پښتو توري په دوه ډوله دي:

۱- د هجا توري یا الف، با تر «ی» پورې.

۲- برخیزونه. او دا هغه لفظونه او توري دي چې نوم او فعل نه دي؛ ځانګړې او مستقله معنا هم نه لري خو کله چې له نورو کلمو سره په ترکیب کې واقع شي نو د خبرو یوه معنا لرونکې برخه تشکیلوي لکه: خو، څخه، که، بې، له او داسې نور.

عربي کې د هجا تورو ته هم حروف ویل کېږي او ځینو برخیزونو ته هم. لکه: من، انی، عن او داسې نور او ځینو برخیزونو ته «ادات» ویل کېږي لکه: د تشبیه ادات او داسې نور.

د دې لپاره چې د هجا او نورو تورو ترمنځ توپير وشي نو هغه توري چې د کلام په ترکيب کې معنا ولري «برخيز» يې بولو او دا ځکه چې: «برخيز» د کلام يوه معنا لرونکې برخه ده. ځينې ورته «ويگی» وايي او ځينې يې «نيمگړ» بولي.

پښتو گڼ برخيزونه لري چې ځينې لاحق او ځينې سابق دي ځينې تاکونکي او ځينې تړونکي او کومکي دي چې د هريوه د معنا او په جمله کې د استعمال په ترڅ کې څرگندېږي چې دلته د هريوه د خپلې معنا او يا معنا وو سره يادونه کوو او هغه ځېړنې څخه تېرېږو چې د صرف او نحوې پورې اړه لري دلته يوازې د معاني اړوند څېړنه کوو:

د تأکيد (ټينگار) برخيزونه

پښتو کې د تاکيد برخيزونه په لاندې ډول دي:

١- **«خامخا»:** لکه: زه خامخا کورته ځم.

٢- **«ارومرو يا هرومرو»:** لکه: ارومرو دا کار وکړه.

٣- **«ضرور»:** لکه: ضرور ولاړ شه (عربي ده خو پښتو کې استعمالېږي).

٤- **«ېښخي»:** لکه: په کورکې خوراکي شيان ېښخي نشته.

٥- **«يواځې»:** لکه: يواځې زه دا کار کولای شم.

٦- «همدا»: لکه: همدا زه يم چې دی کار ته مې تن ورکړی دی.

٧- «هيڅ»: لکه: زه هيڅکله دروا غ نه وايم.

٨- «قسم اخيستل»: لکه: والله چې دا کار وکړم يا ونه کړم.

٩- «بې شکه»: لکه: الله (ج) بې شکه يو دی.

١٠- «پام»: لکه: پام کوه چې دا کار ونه کړې.

١١- «زخت»: لکه: زخت ډېر باران وشو، زختې ډېرې اوبه راغلې.

١٢- «کنه»: لکه: زه داسې کوم کنه.

١٣- «خورا»: لکه: خورا ډېرې اوبه مې وڅښلې.

١٤- «چور»: لکه: غنم چور ختم شول.

١٥- «هر»: لکه: ښه خوی هر څوک خوښوي.

١٦- «سوچ»: لکه: زمری سوچ لېونی دی.

١٧- «پخپله»: لکه: زه پخپله دا کار کوم.

١٨- «هو به هو»: لکه: زلمی هو به هو بريالي غوندې دی.

١٩- «کټ مټ»: لکه: دا کټ مټ هغه غوندې دی.

٢٠- «په ځان»: لکه: دا په ځان هماغه دی.

٢١- «تک»: لکه: تک سور، تک شين. (د «ت» په زور کي).

٢٢- «هډو»: لکه: هډو نه راځم. (د ښکېنيو پښتنو اصطلاح ده).

٢٣- «د سره ياله سره»: لکه: د سره بې چې ونه کړې.

۲٤- «کورټ» (برخې): لکه: د رېدي خان مومند دې شعر کې:

وې ای سپین ږیریه نور شه غم مه کوه
قوم دې خلاص سو کورټ ماتم مه کوه(۱)

د پښتو ځینې نور برخېزونه او معناوې یې

پښتو کښې د بېر داسې برخېزونه شته چې بواځې معنا نه څرګندوي او د خبرو په ترڅ کې د ګڼو او مختلفو معانیو لپاره راځي چې په لاندې ډول دي:

۱- «خو»:

الف- د استدراک لپاره راځي لکه: ته راځې خو زه به نه یم.

ب- د تحضیض (تېزولو) او هڅونې لپاره راځي لکه: ته خو یو ځل دا کار وکړه بیا وګوره.

ج- د اصرار او سخت دریځۍ لپاره راځي لکه: ته دا کار کوې او که نه زه خو یې کوم.

د- د استثناء لپاره راځي لکه: ټول راغلل خو احمد رانه غی.

هـ- د شرط لپاره راځي لکه: درته وایم خو چا ته به نه وایې.

۲- «او»: د عطف (یو ځای کولو) لپاره راځي لکه: زه او ته دواړه انسانان یو.

۱- محمود نامه: ٤۱.

٣- «بیا»:

الف- د عطف او ترتیب لپاره راځي لکه: اول یو بیا دوه بیا درې... دي.

ب- د تکرار لپاره راځي لکه: که غواړې چې درس یاد کړې بیا بیا یې ولوله.

ج- د «وروسته» په معنا راځي لکه: زه بیا راځم. یعنی زه وروسته راځم.

٤- «په»:

الف- د «باندې» په معنی راځي لکه: په کټ کښېنه یعنی کټ باندې کښېنه.

ب- د ظرف برخیز دی د «دننه» په معنا راځي لکه: په منګي کښې اوبه دي.

ج- د دلیل او مطابق په معنا راځي لکه: د هغه په خبره (د هغه د خبرې مطابق).

د- د لامل لپاره راځي لکه: د ګل جان په خبره دا کار مه پریږده. یعنې د هغه د خبرې له امله دا کار مه پرېږده.

٥- «کې، کښې»: د ظرف برخیز دی چې د زمان او مکان دواړو لپاره راځي د زمان بېلګه لکه: پېښور او جلال آباد په اوړي (دوبي) کې ګرم وي.

د مکان مثال لکه: په کتاب کښې لیک کول ښه کار نه دی.

٦- «د» (په زوره کي): الف- د اختصاص او ملک لپاره راځي لکه: دا

قلم د برياليو دی.

ب- د اضافت لپاره راځي لکه: د احمد کتاب.

ج- د ظرف (لور) د څرګندولو لپاره راځي لکه: د احمد نه مې قلم واخيست.

د- د لامل د څرګندولو لپاره راځي لکه: د دې نه دا څرګنده شوه.

هـ- د غايې د پيل لپاره راځي لکه: د دې نه وروسته به کوښښ کوم.

۷- «ته»: الف- د تبليغ (رسولو) لپاره راځي لکه: ما ورته وويل. يعنی خبره مې ور ورسوله.

ب- د «لپاره» په معنا راځي لکه: نا ته مې کتاب واخيست.
يعنی نا لپاره مې کتاب واخيست او په ځينو لهجو کې د «ته» په ځای «له» هم ويل کېږي.

ج- د «باندې» په معنا راځي لکه: محمود ته مې پور دی. يعنی محمود باندې مې پور دی.

د- د ظرف لپاره راځي لکه: ښې خواته، چپ خواته، ونې ته، دېوال ته.

۸- «پاره» چې مخکې ورسره «د» يا «ل» راځي لکه: دپاره يا لپاره.

الف- د اختصاص او ملک لپاره راځي لکه: برياليو لپاره مې څپلۍ واخيستې.

ب- د تعليل (لامل) لپاره راځي لکه. د دې لپاره کوښښ کوم چې بريالی شم. يعنې له دې امله کوښښ کوم چې بريالی شم.

۹- «سره»:

الف- د مصاحبت (ملګرتیا) لپاره راځي لکه: غمی د خپلو ملګرو سره د جهاد سنګر ته لاړ.

ب- د استدراک او تأسف لپاره راځي لکه: سره له دې چې ډېرې خبرې مې ورته وکړې خو پوه نه شو!.

ج- د «يو تربله» په معنا راځي لکه: شين ګل او بازمير سره ورونه دي. يعنی يو تر بله ورونه دي.

۱۰- «له»:

الف- د سبب (لامل) لپاره راځي لکه: له دې امله یا له دې کبله.

ب- د مصاحبت (ملګرتيا) لپاره راځي لکه: له هغه سره روان شوم.

ج- د مجاوزت (تېرېدلو) په معنا راځي لکه: له سيند څخه اخوا زمونږ کور دی.

د- د طرف (لور) او دليل د څرګندولو لپاره راځي لکه: له دې څخه دا څرګنده شوه.

هـ- د غايې د پيل لپاره راځي لکه: له دې وروسته به داسې نه کوم.

و- د (جملې) په معنا راځي لکه: له دې نه داهم دی يعنې له دی جملې نه.

۱۱- «چې»:

الف- د وخت د ټاکنې لپاره راځي لکه: ته چې راغلې زه نه وم.

ب- د بيان لپاره راځي لکه: ما ورته وويل چې: خلکو سره ښه سلوک

کوه.

ج- د شرط لپاره راځي لکه: څوک چې کوښښ کوي بری مومي.

د- د نتیجې (پایلې) لپاره راځي لکه: زده کړه کوم چې عالم شم.

۱۲- «که»:

الف- د شرط برخیز دی لکه: که تا راسره ښه وکړل زه به هم درسره ښه وکړم. یعنی زه به په دې شرط درسره ښه وکړم چې ته راسره ښه وکړې.

ب- د برابرۍ او تنوع لپاره راځي لکه: گل که سوروي که سپین وي او که زیړ، ښکلی وي.

ج- د اختیار لپاره راځي لکه: ستا خوښه چې دا أخلې که دا او که دا.

د- د تردد لپاره راځي لکه: ته ځې او که نه زه خو ځم.

۱۳- «یا»:

الف- د تنوع لپاره راځي لکه: یا ازادي، یا جهاد او یا شهادت.

ب- د مقابلې او بدل په معنا راځي لکه: یا کوښښ وکړه او یا ناکامی نه غاړه کښېږده.

ج- د اختیار لپاره راځي لکه: یا دا واخله یا دا او یا دا.

د- د تردد په معنا راځي لکه: یا به راغلی وي او یا نه. او په یوې لهجې کې «لیا» ویل کېږي.

۱٤- «تر»:

الف- د غایې د پای لپاره راځي لکه: د علم او زده کړې وخت له ځانگو نه

تر مرگه دی. او کله کله مخکې ترې «ان» راځي. لکه: ان تر مرگه.

ب- د استمرار او دوام لپاره راځي لکه: تر څو چې ژوندی یم موخې ته د رسېدو کوښښ به کوم.

ج- د (نه) په معنی راځي لکه: منگی تر کټ لاندې ایښی دی.

د- د (کې) په معنا راځي لکه: د جاهل او عالم تر منځ زیات توپیر دی. او دلته د (په) معنا هم ورکوي.

هـ- د پورې په معنا راځي او د شرط معنا هم څرگندوي لکه: تر څو ښندنه نه‌وي ازادي نشته. یعنی څو پورې.

و- د (د) او (له) په معنا راځي لکه: تر تا ځار شم یعنی له تا یا د تا نه.

١٥- «را»:

الف- د (ما) په معنا راځي لکه: را ته یې وویل یعنی ما ته یې وویل.

ب- د ځان خوا ته د جلب لپاره راځي لکه: راکړه، راځه، راوړه.

١٦- «در»:

الف- د مخاطب (تا) په معنا راځي لکه: ما درته وویل یعنی ما تا ته وویل.

ب- د مخاطب خوا ته د جلب لپاره راځي لکه: در واخله، دروړه.

١٧- «ور»:

الف- د غائب (هغه) یا غائبې (هغې) په معنا راځي لکه: ما ورته وویل یعنی ما هغه یا هغې ته وویل.

ب- د بل خواته د جلب لپاره راځي لکه: ورکړه، ور وړه، ورشه.

۱۸- «پورې»:

الف- د غايې د پای لپاره راځي لکه: هغې پورې به جنګېږم ترڅو ازادي وګټم.

ب- د (ته) او (باندې) په معنا راځي لکه: احمد پورې مې پور دی يعنی احمد ته يا احمد باندې.

ج- د (سره) په معنا راځي لکه: ډوډۍ مې د شېدو پورې وخوړه يعنی شېدو سره.

د- د (هغې غاړې) په معنا راځي لکه: زمونږ کور د سيند نه پورې دی. يعنی هغې غاړې ته دی.

۱۹- «نه»:

الف- د غايې د پيل لپاره راځي لکه: د کور نه روان شوم.

ب- د مقابلې او بدل په معنا راځي لکه: د جهل نه علم ښه دی.

ج- د (څخه) په معنا راځي لکه: له هغه نه مې پوښتنه وکړه يعنی له هغه څخه.

د- د نفې او انکار برخيز دی چې د (هو) ضد معنا ورکوي. لکه چاته ووايې: دا کار کوې هغه ځواب کې ووايي: نه. يعنی نه يې کوم.

او قندهاري لهجه کې د (نه) په ځای (يه) ويل کېږي.

۲۰- «څخه»:

الف- د خوا (لورې) په معنا راځي لکه: زه له خپل ځان څخه پوره ډاډ درکوم. یعنی د ځان له لوري او د ځان له پلوه.

ب- د (نه) په معنا راځي لکه: له دښمن څخه مه وېرېږه. یعنی د دښمن نه.

ج- د ځینو پښتنو په لهجه کې د (سره) په معنی راځي لکه: زمونږ کورد جومات څخه دی. یعنی سره دی.

د- د «جملې» (ډلې) په معنا راځي لکه: سید جمال الدین افغاني د ختیځ له پوهانو څخه یو ستر نابغه ؤ. یعنې د ختیځ د پوهانو په جمله کې.

هـ- د غایې د پښل لپاره راځي لکه: له روغتون څخه تر پوهنتون پورې دوه کیلومتره لار ده.

۲۱- «نه»: (د نون په زور کي) د نفې او انکار برخیز دی لکه: دا کار نه کوم، احمد نه راځي، باران و نه شو. گرمي نشته.

۲۲- «مه»: (د میم په زور) «مه» (د میم په زور کي): د نهی برخیزونه دي چې د نه کولو امر لپاره راځي لکه چې یو څوک د کوم کار نه منع کوې نو ورته وایې: «مه» یا چاته وایې، مه کوه، مه راځه.

۲۳- «هو، أو، وو، هوکې»: د ایجاب برخیزونه دي چې د اثبات، اعتراف او اقرار په وخت کې ویل کیږي لکه چاته وایې: درس ته

تللی وي؟ یا: درس وایي؟ یا: احمد راغلی دی؟ چې ځواب مثبت وي نو هو، یا وو او ځینو لهجو کې هوکې ویل کیږي.

۲٤- «ولی نه»: د ایجاب برخیز دی خو د هغه اثبات لپاره راځي چې پوښتنه په نفي شوې وي لکه: احمد خو نه دی راغلی؟ یا نه راځي؟ ځواب کې ووایې: ولی نه. یعنی راغلی دی یا راځي چې د عربي د «بلیٰ» معنا ورکوي.

۲۵- «لکه، غوندې په شان دود، ډول، څېر»: د تشبیه (ورته والي) برخیزونه دي چې تفصیل یې وروسته راځي.

او «لکه» د مثال او بېلګې په معنا هم راځي لکه په مخکې ټولو مثالونو او بېلګو کې چې مو ولیدل.

۲٦- «پرته»: د استثناء (جلاکولو) برخیز دی چې د «غیر» او «سوا» په معنا راځي لکه: په کلنی ازموینه کې له محمود پرته نور ټول محصلین بریالي شول. یعنی له محمود نه غیر یا له محمود نه سوا.

ځینې خلک د «پرته»، «سربېره» او «برسېره» تر منځ توپیر نه کوي او ټول په یوه ډول کې ولي. خو د دې درې واړو ترمنځ توپیر شته چې:

۱- «پرته»: د «غیر» او «سوا» په معنا راځي.

۲- «سربېره» د علاوه په معنا راځي.

۳- «برسېره» د «پاسه»، «باندې»، «ښکاره» او «څرګند» په معنا راځي.

۲۷- «نو»: د شرط د ځواب (جزا) لپاره راځي لکه: که زيار مو وويست نو ګټيه به لاس ته راشي.

۲۸- «کله»:

الف- د وخت په معنا راځي لکه: کله چې باران (اوربښت) وشي هوا پاکه شي. يعنی هغه وخت.

ب- د تقليل (لږوالي) لپاره راځي لکه: زه کله کله د احمد کور ته ځم او دروغ رنځور پوښتنه يې کوم.

ج- د استفهام (پوښتنې) برخيز دی لکه چې مخکې تېر شو.

د- د استبعاد (ليرې ګڼلو) لپاره راځي لکه: زه کله داسې کوم؟!

هـ- د مستحيل (نه کېدونکي) کار لپاره راځي لکه يو بوډا و وايي: ځواني کله بيا راځي!؟.

۲۹- «کاشکې»: د تمني برخيز دی د أفسوس، حسرت او پښېمانتيا لپاره راځي؛ که ماضي لپاره استعمال شوی ؤ د پښېمانتيا معنا ورکوي لکه: کاشکې مې دا کار کړی وای.

او که مستقبل (راتلونکي وخت) لپاره استعمال شوی ؤ نو د ارزو معنا ورکوي لکه: کاشکې مسلمانان متحد شي؛ «دريغه» او «ارمان» هم د کاشکې غوندې دي خو دريغه يواځې د افسوس معنا ورکوي.

۳۰- «څنګه»:

الف- د پوښتنې برخيز دی لکه مخکې چې تير شو.

ب- د «هغه وخت» يا «کله» په معنا راځي لکه: څنګه چې هوسۍ را ښکاره شوه دزمې پرې وکړ. يعنې هغه وخت يا کله چې هوسۍ را ښکاره شوه.

۳۱- «څرنګه»:

الف- د پوښتنې برخيزدی لکه مخکې چې تېر شو.

ب- د لامل لپاره راځي لکه: څرنګه چې د هندوستان او پاکستان ترمنځ حالات ترينګلي دي، سوداګر هم ډاډمن نه ښکاري.

۳۲- «چرته، چېرته، چېرې، چرې»: (بېلې بېلې لهجې دي).

الف- د پوښتنې توري دي لکه مخکې چې تېر شو.

ب- د «کله» په معنا راځي لکه: که چرته راغلې زما پوښتنه وکړه. يعنې که کله راغلې.

ج- د احتمال لپاره راځي لکه: چرته باران و نه شي!؟.

۳۳- «وای»:

الف- په وجود (شته والي) باندې د حکم کولو لپاره راځي لکه: که کوښښ مو کړی وای بريالي شوي به واست.

ب- په عدم (نشتوالي) باندې د حکم کولو لپاره راځي لکه: که او به نه وای ژوند به نه ؤ. او په دې دواړو کې د هيلې معنا هم ورکوي.

۳۴- «کنه»:

الف- د ټينګار لپاره راځي لکه چې مخکې تير شو.

ب- د تصديق د غوښتنې لپاره راځي لکه چې يوه خبره وکړي او بل چا نه د دې غوښتنه کوي چې د ګواه په حيث ستا تصديق وکړي نو ورته وايي: «کنه» هغه ووايي: هو يا نه.

ج- د تعجب (اريانتيا) لپاره راځي اواز پرې لږ اوږدېږي او د «ښه» معنا ورکوي چې د «نه» ضد دی.

۳۵- «هکله»: د «باره» او «په حق کې» معنا ورکوي لکه: استاذ شاګردانو ته د ښو اخلاقو په هکله توصيه وکړه.

۳۶- «به»: د راتلونکي زمانې توری دی چې:

الف- د استعجال (تلوار) لپاره راځي لکه: زه به لاړ شم.

ب- د دوام لپاره راځي لکه: بيا به داسې نه کوم.

ج- د رټنې لپاره راځي لکه: داسې به دې نه کول. يا: بيا به داسې نه کوې.

۳۷- «لا»:

الف- د «تراوسه» په معنا راځي لکه:

لا خو مې روح له تنه تللی نه دی
علیمه څنګه دې اميد شو پيدا!؟

ب- د انتقال او ترقۍ لپاره راځي لکه: وهل لا څه چې وژنم دې.

ج- د استبعاد او حسرت لپاره راځي لکه: مونږ په انتظار ستړي شو ته به لا راځې!

د- د «نور» په معنا راځي لکه څوک ووايي: څومره ډېر کار دې کړی دی. په ځواب کې ووايې: لا خو به يې کوم.

۳۸- «بې»: د استثناء برخيز دی لکه د خوشحال په دې بيت کې:

بې زحمته راحت نشته زما وروره
که راحت غواړې زحمت د رلره بويه

۳۹- «څومره»:

الف- د پوښتنې برخيز دی لکه چې تير شو.

ب- د شرط لپاره راځي لکه: څومره چې ښه کوې هغومره به ښه مومې.

ج- د تعجب لپاره راځي لکه: اوه اوه څومره ډېر!.

د- د تحسين لپاره راځي لکه: څومره ښه!.

۴۰- «هغومره، هومره، اومره»: (مختلفې لهجې دي).

الف- د شرط د جزا (ځواب) لپاره راځي لکه چې لږ مخکې (۳۹-ب) کې تير شو.

ب- د «ترهغې» په معنا راځي لکه: چې ما درته ځواب نه وي درلېږلی اومره مه راځه.

ج- د مقدار او کميت (څومره والي) لپاره راځي لکه: ما چې گومان کاوه هغومره نه ؤ.

۴۱- «دومره»: د مقدار او کميت د څرگندولو لپاره راځي لکه: دومره وړه چې په وس دې پوره وي. يا چاته د يوه شي اندازه ښايې او په

لاسونو اشاره وکړي یا یو ظرف یا اندازه ورته وښایي چې: دومره.

٤٢- «هر»:

الف- د ټول په معنا راځي لکه: هرشی اللّه پیدا کړی دی. یعنی ټول شیان. چې دلته د تأکید معنا هم ورکوي.

ب- د «هغه» په معنا راځي لکه: هر کله چې اذان وشي لمونځ به کوو. یعنی هغه وخت.

ج- د مبالغې لپاره راځي لکه: هرڅومره چې ځان ستړی کړې نه کېږي.

٤٣- «څو»:

الف- د پوښتنې برخیز دی لکه چې مخکې تیر شو.

ب- د «کوم وخت» په معنا راځي لکه: ترڅو به داکړاوونه ګالو!؟.

ج- د غایې د پای لپاره راځي لکه: مخکنۍ ببلګه.

د- د شرط لپاره راځي لکه: ترڅو چې زیار و نه باسو پرمختګ نه شو کولای.

٤٤- «ځکه»: د علت (لامل) د څرګندولو لپاره راځي لکه: کوښښ ځکه کوم چې بریالی شم.

٤٥- «پر»: د «باندې» په معنا راځي لکه: کتاب پر مېز ایښی دی. یعنی مېز باندی یا میز د پاسه.

٤٦- «ښه» یا د قندهار په اصطلاح «شه»: د منلو او اطاعت برخیز دی. لکه چې څوک ووایي: دا کار وکړه. په ځواب کې ورته ووایې: «ښه»

یا «شه» یعنی ستا خبره مې ومنله او دا کار کوم.

٤٧- «ز» د «ما» او «مونږ»: سره چې سرکې یو ځای شي د ملکیت او اضافت معنا ورکوي لکه: زما کتاب، زمونږ کور.

٤٨- «س» د «تا» او «تاسو» سره چې سرکې یو ځای شي د ملکیت او اضافت معنا ورکوي لکه: ستا قلم، ستاسو کلی.

٤٩- «ېږي»: د صفت او ځینو مصدرونو په اخر کې راځي چې کله لام او کله ورسره مخکې توری د مصدر نه غورځوي؛ دواړو (صفت او مصدر) نه د مضارع (حال او راتلونکې) فعل جوړوي؛ کله مطلق وي او کله کله د استمرار معنا ورکوي چې د سیاق او سباق او برخیزونو نه ځرګندېږي.

لکه: لوېږي، غتېږي، شرمېږي، کېږي.

٥٠- «و»:

الف- د امر لپاره راځي لکه: وکړه، ووایه، ومینځه، ولیکه، وشړه.

ب- د اخبار لپاره راځي لکه: ویې کړ، ویې نه کړ، ودرېده وغړېده، وخوړل شو، و نه خوړل شو، ووهل شو، وشو، و به یې کړي، و به شي و به نه شي.

٥١- «لره»:

الف- د «ته» په معنا راځي لکه: هغه لره مې قلم ورکړ.

ب- د «لپاره» په معنا راځي لکه د خوشحال په دې بيت کې:

بې زحمته راحت نشته زما وروره

که راحت غواړې زحمت د ر لره بويه

۵۲- «نا» د نفې په معنا راځي لکه: ناکاره، ناخوښ، ناروغ.

۵۳- «هم» د عطف برخيز دی لکه: قلم هم واخله کتاب هم واخله او کوښښ هم وکړه.

۵۴- «پسې»:

الف- د وروسته په معنا راځي لکه: د لمانځه پسې کورته راشه.

ب- د عطف برخيز دی او د بيا په معنا راځي لکه: د اودس پسې لمونځ دی د لمانځه پسې، ډوډۍ ده، د ډوډۍ پسې کار دی او د کار پسې خوب دی.

۵۵- «ګنې» يا «ګوندې»:

الف- د احتمال او اميد لپاره د «کېدای شي» په معنا راځي لکه: زه د سپين ګل کورته ځم ګنې راغلی وي.

ب- د «لکه چې» په معنا د مخاطب د ګومان د ردولو لپاره راځي لکه: زه ګوندې نه پوهېږم؟

ج- د «که نه» په معنا راځي لکه: زه او ز ګار نه يم ګنې ما به کړې وای.

۵۶- «هې هې»: د افسوس او حسرت لپاره راځي لکه: هې هې دا څه

وشو!؟.

٥٧- «اخ»، «وخ»:

الف- د مفاجات (نابېرتیا) سره د حسرت لپاره راځي لکه: اخ دا څه وشو!؟.

ب- د درد او غم معنا هم ورکوي لکه چې څوک دردمند شي او وایې «اخ یا وخ».

٥٨-«ویش»:

الف- د نابهره ظاهري (ښکاره) درد د ښرګندولو لپاره راځي او یواځې ویل کېږي لکه: ویش یا ویش ویش.

ب- د چا په حال د معنوي دردېدلو د احساس د ښرګندولو لپاره راځي او یواځې ویل کېږي.

٥٩- «وی وی»: د درد په وخت کې ویل کېږي.

٦٠- «اُف» (د همزې په پېښن سره):

الف- د درد او سوي په وخت کې ویل کېږي.

ب- د افسوس او حسرت په وخت کې ویل کېږي.

٦١- «واوا، وه‌وه، واه‌واه، آها»: د تحسین او خوښۍ د ښرګندولو لپاره راځي او یواځې ویل کېږي.

٦٢- «یره»:

الف- د تنبیه لپاره راځي لکه: یره چې دا احمد به چرته تللی وي؟.

ب- د پښېمانتیا او رجوع لپاره راځي لکه:

چا سره هېڅکله ښېګړه نه کړم
یره کوم یې پرېږده څه به وشي

٦٣- «اوه اوه»: د تعجب او اریانتیا سره د یوه شي یا یوه کار ډېر ګڼلو لپاره راځي لکه چې ډېرې اوبه یا لوی سېلاو وګورې او ووایې: «اوه اوه» (واو اوږد ویل کېږي).

٦٤- «اوهو»: د حسرت او پښېمانه کولو لپاره راځي لکه: اوهو دا دې څه وکړل.

٦٥- «ایله»:

الف- د لږ ګڼلو لپاره راځي لکه: ایله همدومره دې وکړل! ؟.

ب- د شرط د جزا لپاره راځي لکه: که داسې دې وکړل ایله به مې زړه یخ شي.

٦٦- «بلکه»: د استدراک لپاره راځي لکه: زه کورته نه ځم بلکه ښارته ځم.

٦٧- «هله»: د شرط د جزا لپاره راځي او د «هغه وخت» معنا ورکوي لکه: زه به هله دا کار کوم چې ته یې وکړې. یا: هله به خبر شې چې تا روجبی له ورشې.

٦٨- «له» (د لام په زور): د «ته» په معنا راځي لکه نږدې مثال چې تېر شو.

٦٩- «ځني» د ځخه په معنا راځي لکه:

له هغــــــه ځنې ځـــــاربېږم

چې دردمند په خـــــپل ملت وي

او د «بعضې» په معنا چې راځي هغه «ځينې» دی.

٧٠- «وال، واله»: د نسبت لپاره راځي لکه: کوتوال: کوټ ته منسوب.

کوتواله: مؤنث لپاره.

٧١- «نی، نۍ»: د نسبت لپاره راځي لکه: بېګانی، پخوانی، لواړګينی، اوسنی، بېګانۍ، پخوانۍ، لواړګينۍ، اوسنۍ.

٧٢- «ی، ۍ» د نسبت لپاره راځي لکه: افغانی، پېښوری، کابلی، افغانۍ، پېښورۍ، کابلۍ.

٧٣- «ور، وره» د «والا» په معنا او د مصاحبت لپاره راځي لکه: سره ور، ځنه ور، ګيره ور، خېتېه ور، ژبه ور. د مؤنث لپاره «وره» راځي (ور او وره دواړه د «و» په زور کيږي).

٧٤- «والا»: د نسبت او مصاحبت لپاره او د خاوند په معنا راځي لکه د پګړۍ والا، کابل والا، موټروالا، د قلم والا.

٧٥- «جوړ»: د احتمال لپاره راځي او د «لکه چې» معنا ورکوي لکه: جوړ خوښ دی شو. (د ښکېنيو پښتنو اصطلاح ده.)

٧٦- «بويه»: د احتمال لپاره راځي او د «وګڼه» او «وکړه» په معنا دی لکه د خوشحال دا شعر:

بې زحمته راحت نشته زما وروره
که راحت غواړې زحمت درلره بويه

۷۷- «**گنه**»: د احتمال برخيز دی چې د شمېر، فرض کړه او بويه معنا ورکوي. لکه: ما حاضر وگنه. داسي وگنه چې زه نه يم راغلی.

۷۸- «**ښايي**»: د احتمال برخيز دی چې د کېدای شي معنا ورکوي لکه: ښايي چې احمد راغلی وي.

۷۹- «**کېدای**»: د احتمال برخيز دی. لکه: کېدای شي چې باران وشي.

۸۰- «**راسې**»: د غايې د پيل لپاره راځي لکه: زمری د خالي ورځې راسې ښوونځي ته نه دی راغلی. او راهيسې هم ويل کېږي.

۸۱- «**ولې**»:

الف- د پوښتنې برخيز دی چې مخکې تېر شو.

ب- د استثنا لپاره راځي لکه: هغوي راغلل ولې زلمی را نه غی.

ج- د استدراک لپاره راځي لکه: هغه راته وويل ولې زه يې نه منم.

۸۲- «**زی**»: د نسبت لپاره راځي لکه: نورزی، علی زی، چې د «خېل» معنا ورکوي.

۸۳- «**خېل**»: د نسبت لپاره راځي لکه: سليمانخېل، نور خېل، حسن خېل.

۸۴- «**ين**»: د نسبت لاحقي برخيز دی لکه: وزمين، سنگين وربښمين.

۸۵- «**جن**»: د نسبت او فاعليت لاحقي برخيز دی لکه: کبرجن،

غمجن، دروغجن.

۸۶- «ونه، گان، گاني، ان، اني، يان، ياني، وې، ې»: د جمعې برخيزونه دي لکه: قلمونه، الوگان، غواگانې، طالبان، دوستانې، غويان، پرېشانيانې، غلاوې، کوټې.

۸۷- «دوی، دويه، گړی، گړې، ونکی ونکې، گر، گرد، گری، ي، من، مند، والا، وان، يالی، ناک»: د نسبت او فاعليت برخيزونه دي چې د «والا» او «کوونکي» په معنا راځي لکه: څارندوی، څارندويه، ژرنده گړی، ژرنده کړې ساتونکی، ساتونکې، زرگر، زرگرد، ملگری، ملگرې، ښکاري، کړومن، دولت مند، کوروالا، گاډيوان، توريالی، خطرناک.

۸۸- «غالی، تون، غلی»: د مکان برخيزونه دي چې د ځای په معنا راځي لکه: پنډغالی، مېړتون، خرغلی.

۸۹- «ېخن، والی، ښت، توب، تيا، تون، گلوي، ولي»: د صفت برخيزونه دي چې د يوه شي وصف پرې بيانېږي.

لکه: تورېخن، توروالی، نوښت، بوډاتوب، زړورتيا، بېلتون، وروړگلوي، ورور ولي.

۹۰- «م، مه»: د عدد د ټاکنې لپاره راځي لکه لسم کال، لسمه پېړۍ.

د تصغير (وړکښود) برخيزونه

تصغير د يوه شي وړوکي ښکاره کولو او ښودلو ته ويل کيږي چې مونږ يې په پښتو کې په «وړکښود» نوموو پښتو کې د وړکښود برخيزونه په لاندې ډول دي:

۱- «ګی»: د نارينه وړکښود لپاره راځي لکه: کورګی، ديوالګی، زړګی، چې د کور، ديوال او زړه وړکښودونه دی.

۲- «ګۍ»: د ښځينه وړکښود لپاره راځي لکه: رعنا ګۍ، شاروګۍ، کوټه ګۍ: چې د رعنا، شارو او کوټې وړکښودونه دي.

۳- «کی»: د نارينه وړکښود لپاره راځي لکه: خوارکی، ډبوسکی، پنډوکی، ټيټکی. چې د خوار، ډبلي، پنډ او ټيټ وړکښودونه دي.

٤- «کۍ»: د ښځينه وړکښود لپاره راځي لکه: خوراکۍ، ډبوسکۍ، پنډوکۍ، ټيټکۍ، چې د خوارې، ډبلۍ، پنډې، او ټيټې وړکښودونه دي.

۵- «ګوټی»: د نارينه وړکښود لپاره راځي لکه: کميس ګوټی، ډاکټر ګوټی، خرګوټی، چې د کميس، ډاکټر، او خر وړکښودونه دي.

۶- «ګوټې»: د ښځینه وړکنښود لپاره راځي لکه: غواګوټې، ستن ګوټې، ښځګوټې، چې د غوا، ستنې او ښځې وړکنښودونه دي.

۷- «ټی»: د نارینه وړکنښود لپاره راځي لکه: منګوټی زلموټی چې د منګي او زلمي وړکنښودونه دي. او کله کله د تحقیر (سپکاوي) لپاره هم راځي لکه: سموټی، شفوټی، رفوټی. چې د سمیع الله، شفیق الله او رفیق الله وړکنښودونه او تحقیر دی.

۸- «ټې»: د ښځینه وړکنښود لپاره راځي لکه: واوروټې، سپینوټې، پېغلوټې، چې د واورې، سپینې او پیغلې وړکنښودونه دي. او کله کله همدا تحقیر هم ګڼل کېږي.

۹- «ټی»: د ښځینه وړکنښود لپاره راځي لکه: زانګوټی او پېغلوټی، چې د زانګو او پېغلې وړکنښودونه دي او د تحقیر لپاره هم راځي.

۱۰- «ړی»: د نارینه وړکنښود لپاره راځي لکه: کدوړی چې د کدو وړکنښود دی.

۱۱- «ګوړی»: د نارینه وړکنښود لپاره راځي لکه چرګوړی، انارګوړی چې د چرګ او انار وړکنښودونه دي.

۱۲- «ړۍ»: د ښځینه وړکنښود لپاره راځي لکه: کوزړۍ چې د کوزې وړکنښود دی.

۱۳- «ګټی»: د نارینه وړکنښود لپاره راځي لکه: زوم ګټی چې د زوم

وړکنبود دی.

۱٤- «گتی»: د ښځینه وړکنبود لپاره راځي لکه: لورگتی چې د لور وړکنبود دی.

۱۵- «نی»: د ښځینه وړکنبود لپاره راځي لکه: کوټنی چې د کوټې وړکنبود دی.

یادونه:

د پښتو وړکنبودونو کې: «گی، گی، گوټی او گوټې» پرتلیز (قیاسي) وړکنبودونه دی او نور سماعي دي چې د کوم ځانگړي بنسټ لاندې نه راځي.

نیمګړي فعلونه یا نیمخېزونه

ځینې نیمګړي فعلونه هم د برخیزونو په څېر یوائې معنا نه لري او په جملې کې معنا ورکوي نو له دې امله برخیزونه دي او چې د زمانې سره اړیکي لري نو له دې أمله فعلونه دي؛ مونږ یې نیمګړي فعلونه یا نیمخېزونه نوموو او د برخیزونو په ترڅ کې یې راوړو چې په لاندې ډول دي:

اول: په حال او نږدې ماضي کښې د شته والي او نشتوالي حکمي نیمخېزونه

۱- «شو»: د مفرد مذکر غائب لپاره راځي لکه: باران وشو یا ونه شو.

۲- «شوه»: د مفردې مؤنثې غائبې لپاره راځي لکه: کوټه رنګه شوه یا رنګه نه شوه.

۳- «شو»: د یوه نه زیاتو مذکرو غائبو لپاره راځي لکه: شاګردان بریالي شول. او «شو» (په درونډ واو) ویل کېږي.

٤- «شوې»:

الف- دیوې نه زیاتو مؤنثو غائباتو لپاره راځي لکه: شاګردانې بریالۍ

شوې (شولې).

ب- د مفرد مخاطب مذکر لپاره راځي لکه: ته بريالی شوې.

ج- د مفردې مخاطبې مؤنث لپاره راځي لکه: ته بريالۍ شوې.

٥- «شواست، شوئ، شولئ»:

الف- د جمعې مخاطبو لپاره راځي لکه: تاسو بريالي شواست.

ب- د جمع مخاطباتو لپاره راځي لکه: تاسو بريالۍ شوئ.

٦- «شوم»: د مفرد متکلم مذکر او مؤنث لپاره راځي لکه: زه بريالی شوم يا زه بريالۍ شوم.

٧- «شو، شولو» (په دروند واو): د جمعې متکلم مذکرو او مؤنثو لپاره راځي لکه: مونږ بريالي شو يا مونږ بريالۍ شو. (شولو).

٨- «شوی» (په شين خج او زور کی): د غائب مفرد مذکر لپاره راځي لکه: احمد بريالی شوی دی.

٩- «شوې» (په شين خج او زور کی): د غائبې مفردې مؤنث او غائباتو لپاره راځي لکه: سعيده بريالۍ شوې ده. شاگردانې بريالۍ شوې دي.

١٠- «شوي» (په شين خج او زور کی): د غائبو مذکرو لپاره راځي لکه: شاگردان بريالي شوي دي.

١١- «دی»: په اثبات او نفی د حکم کولو نيمخيز دی چې د مفرد مذکر غائب لپاره راځي لکه: دا سړی دی يا دا قلم نه دی.

۱۲- «دي»: په اثبات یا نفی د حکم کولو نیمخیز دی چې:

الف- د یوه نه زیاتو مذکرو لپاره راځي لکه: هغوی سړي دي، هلکان ولاړ دي، کورونه نږدې نه دي.

ب- د یوې نه زیاتو مؤنثو لپاره راځي لکه: هغوی ښځې دي، جنکۍ ولاړې دي، کوټې رنګې شوې نه دي.

۱۳- «ده»: په نفي او اثبات د حکم کولو نیمخیز دی او د مفرد مؤنث لپاره راځي لکه: دا کوزه ده، هغه ښځه ولاړه ده، دا و نه زړه ده، تورپېکۍ راغلې نه ده.

۱٤- «یې»: په نفي او اثبات حکمي نیمخیز دی چې:

الف- د مفرد مذکر مخاطب لپاره راځي لکه: ته بریالی شوی یې، ته ناروغ نه یې.

ب- د مفرد مؤنث مخاطبې لپاره راځي لکه: ته بریالۍ شوې یې، ته ناروغه نه یې.

۱۵- «یاست، یئ»: په اثبات او نفي حکمي نیمخیز دی چې د جمعې مذکرو مخاطبو لپاره راځي لکه: تاسو بریالي شوي یاست یا یئ. نه یاست یا نه یئ.

۱٦- «یاستئ، یئ»: په اثبات او نفي حکمي نیمخیز دی چې د جمع مؤنث مخاطباتو لپاره راځي لکه: تاسو بریالۍ شوې یاستئ یا یئ. نه یاستئ یا نه یئ.

١٧- «یم، یمه»: په اثبات او نفی حکمي نیمخیز دی چې د مفرد متکلم مذکر او مؤنث لپاره راځي لکه: زه ناروغ یم یا زه ناروغ نه یم یا زه ناروغه یم یا زه ناروغه نه یم یا (یمه).

١٨- «یاستو، یو»: په اثبات او نفي حکمي نیمخیز دی چې د جمعي متکلم مذکر او مؤنث لپاره راځي لکه: مونږ ډاکټران یاستو یا یو، مونږ ډاکټران نه یاستو یا نه یو. مونږ ډاکټرانې یاستو یا یو، مونږ ډاکټرانې نه یاستو یا نه یو.

دوهم: په لیرې ماضي کښې د اثبات او نفې حکمي نیمخیزونه

١- «ؤ» «شوی» (په شین خج او زوره کی): د اثبات او نفې حکمي نیمخیزونه دي چې د مفرد غائب مذکر لپاره راځي لکه:

الف- گل نواز راغلی ؤ یا گل نواز راغلی نه ؤ.

ب- محمود ناروغ شوی ؤ یا محمود ناروغ شوی نه ؤ.

٢- «وو» «شوي»: دیوه نه زیاتو غائبو مذکرو لپاره راځي او د اثبات او نفې حکمي نیمخیزونه دي. لکه:

الف- شاگران راغلي وو یا شاگردان راغلي نه وو.

ب- د تکر له أمله څو تنه زخمیان شوي وو یا نه وو.

۳- «وه» «شوې»: د اثبات او نفې حکمي نیمخیزونه دي چې د مفرد مؤنث غائبې لپاره راځي لکه:

الف- ګلالۍ راغلې وه یا ګلالۍ راغلې نه وه.

ب- ملالۍ ناروغه شوې وه یا ناروغه شوې نه وه.

٤- «وې» «شوې»: د اثبات او نفې حکمي نیمخیزونه دي چې:

الف- د جمع مؤنث غائباتو لپاره راځي لکه:

۱- جنکۍ راغلې وې یا راغلې نه وې.

۲- جنکۍ ناروغه شوې وې یا ناروغه شوې نه وې.

ب- «وې» د مفرد مذکر مخاطب لپاره هم راځي چې مخکې ترې کلمه «شوی» هم راځي لکه:

۱- ته راغلی وې یا راغلی نه وې.

۲- ته ناروغ شوی وې یا نه وې.

ج- «وې» «شوې» د مفرد مؤنث مخاطبې لپاره هم راځي لکه:

۱- ته راغلې وې، یا ته راغلې نه وې.

۲- ته ناروغه شوې وې یا ته ناروغه شوې نه وې.

٥- «واست، وئ» «شوي»: د اثبات او نفې حکمي نیمخیزونه دي چې:

الف- د جمعې مذکر مخاطبو لپاره راځي لکه:

۱- تاسو راغلي واست یا نه واست.

۲- تاسو ناروغ شوي واست یا نه واست.

ب- د جمعې مؤنث مخاطباتو لپاره راځي لکه:

۱- تاسو راغلې وئ یا نه وئ.

۲- تاسو ناروغه شوې وئ یا نه وئ.

٦- «وم» «شوی»: د اثبات او نفې حکمي نیمخیز دي چې:

الف- د مفرد متکلم مذکر او مؤنث لپاره راځي لکه:

۱- زه راغلی وم یا نه وم. زه راغلې وم یا نه وم.

۲- زه ناروغ شوی وم یا نه وم. زه ناروغه شوې وم یا نه وم.

او کله کله د راتلونکي معنا هم ورکوي لکه: که وم وم که نه وم نه وم.

۷- «وو» «شوي»: د اثبات او نفې حکمي نیمخیزونه دي چې د جمعې متکلم مذکر او مؤنث لپاره راځي لکه:

الف: ۱- مونږ راغلي وو یا نه وو.

۲- مونږ ناروغ شوي وو یا نه وو.

ب: ۱- مونږ راغلې وو یا نه وو.

۲- مونږ ناروغه شوې وو یا نه وو.

دريم: د امر او نهی نيمخيزونه

۱ - «شه» «مه ږد»: د مفرد مخاطب مذکر او مؤنث لپاره راځي لکه:

الف- وينښ شه، مه اوده ږده.

ب- وينښه شه، مه اوده ږده.

۲ - «شئ» «مه ږدئ»: د جمع مخاطب مذکر او مؤنث لپاره راځي لکه:

الف- وينښ شئ، مه اوده ږدئ.

ب- وينښې شئ، مه اوده ږدئ.

څلورم: د راتلونکي نيمخيزونه

د راتلونکي لپاره ورسره «به» يو ځای کيږي لکه:

۱: الف- افغانستان به اباد شي، هغه به راشي، يا افغانستان به وران نه شي هغه به را نه شي.

ب- هغوی (نارينه يا ښځينه) به راشي يا به را نه شي.

۲- الف: ته به روغ شې يا به روغ نه شې.

ب: ته به روغه شې يا به روغه نه شې.

۳- الف: تاسو به روغ شئ یا به نه شئ.

ب: تاسو به روغې شئ یا به نه شئ.

٤- الف: زه به لاړ شم یا به لاړ نه شم.

ب: زه به لاړه شم یا به لاړه نه شم.

٥- الف: مونږ به لاړ شو یا به لاړ نه شو.

ب: مونږ به لاړې شو یا به لاړې نه شو.

یادونه:

«به» د عربي ژبې د «س او سوف» معنا هم ورکوي چې د «ژرده» په معنا راځي کله د تأکید لپاره ورسره «ژرده» ویل کېږي او کله نه ویل کېږي.

فعل او فاعل

«فعل د» يو د کار کولو ته ويل کېږي چې يا په تېره زمانه کې شوی وي يا حال او يا راتلونکي وخت کې کېږي.

او «فاعل» د يوه کار کوونکي ته ويل کېږي لکه: احمد راغی، احمد فاعل دی او راغی فعل دی.

عربي ژبې کې فعل مخکې راځي او پښتو کې فاعل مخکې راځي عربي کې داسې ويل کېږي: جاء احمد. که دې کټ مټ ژباړه وشي نو داسې به وويل شي: راغی احمد. او دا ژباړه حرفي (ټکي په ټکي) ژباړه بلل کېږي چې د پښتو په قالب کې برابره نه راځي خو که وغواړو چې د پښتو په قالب کې برابره راشي نو بايد روانه ژباړه يې وکړو چې فاعل مخکې او فعل وروسته شي. نو داسې به شي چې: احمد راغی.

کله کله فاعل وروسته کېږي لکه:

۱- د تعجب په وخت کې لکه: «کار احمد وکړ او ستړی محمود شو! ؟»

۲- د تخصيص (ځانګړتيا) په وخت کې لکه: «دا کار ته وکړه!». «ته» فاعل دی او وروسته راغی.

۳- د متل او شعري ضرورت په وخت کې.

مصدر

« مصدر » د هغه څه نوم دی چې نورې صيغې ترې جوړېږي او خپرېږي او په اخر کې يې ساکن « ل » راځي لکه: ويل، کول، لوستل، ليکل، تلل، خوړل، ګرځول، ګنډل، څنډل او داسې نور.

د پښتو ځينو ليکوالانو د مصدر او فعل ترمنځ توپير نه دی کړی او مصدر ته يې فعل ويلی دی حال دا چې د مصدر او فعل ترمنځ زيات توپير دی چې مخکې د دواړو په تعريفونو او بېلګو کې څرګند شو او ځينې بېلګې يې په دې توګه دي:

« ليکل » مصدر دی، او وليکه، مه ليکه، ليکلی، ليکې او ليکم، فعلونه دي.

« وړل » مصدر دی. او: وړی، وړي، وړې، وړم او وړو فعلونه دي.

« تلل » مصدر دی. او ځه، مه ځه، تللی، تللي، تللې، ځم، ځو، ځي، ولاړ، ولاړل او ولاړې فعلونه دي.

مفعول

« مفعول » کړای شوي ته ویل کېږي. (هغه څه چې کار پرې شوی وي) لکه: ما کتاب راوړی دی.

« ما » فاعل دی « کتاب » مفعول دی او « راوړی » فعل دی. پښتو کې اکثر اول فاعل بیا مفعول او بیا فعل راځي. عربي کې مفعول اکثر وروسته راځي لکه: « اکل زید تفاحا »

« اکل » فعل « زید » فاعل او « تفاحا » مفعول به دی. که د دې کتې متې حرفي ژباړه وکړو نو داسې به ووایو: « وخوړه زید منه » چې دا د پښتو د ژبدود سره سمه نه ده که وغواړو چې روانه ژباړه یې وکړو نو فاعل به مخکې کړو وروسته مفعول او بیا به فعل را وړو نو داسې به شي: « زید منه وخوړه »

کله کله مفعول مخکې راځي لکه: ۱- د تعجب په وخت کې لکه: کار ما وکړ او لافې ته وهې؟

۲- د أمر په وخت کې لکه: « ډوډۍ وخوره ».

۳- د نهی په وخت کې لکه: « درواغ مه وایه ».

٤- د ډاډورکو په وخت کې لکه: « کار مې کړی دی » (مطمئن اوسه).

٥- د متل او شعري ضرورت په وخت کې. لکه:

توري دي لالا وهي ډوډۍ دې عبدالله وهي.

٦- کله چې فاعل «مې، دې او مو» ضميرونه وي، لکه: کار مې وکړ، ښه کار دې وکړ، کار مو وکړ.

صفت او موصوف

صفت هغه نوم دی چې ستاينه غندنه او څرنګوالی څرګندوي او موصوف هغه چا يا هغه شي ته ويل کيږي چې ستايل شوی، غندل شوی او څرنګوالی يې څرګند شوی وی لکه: عالم سړی، چې عالم صفت دی او سړی موصوف دی يا اوږد قلم، اوږد صفت دی او قلم موصوف دی، يا ډېر غنم، ډېر صفت او غنم موصوف دی.

عربي کې موصوف مخکې راځي او صفت وروسته لکه: رجل عالم «رجل» موصوف دی او «عالم» يې صفت دی يا لکه: قلم طويل، «قلم» موصوف دی او «طويل» يې صفت دی.

که مونږ يې کټ مټ ژباړه وکړو او ووايو چې: سړی عالم. يا: قلم اوږد. نو ښه نه برېښي او د پښتو له قانون نه خلاف ده؛ که وغواړو چې د پښتو د قانون موافق ژباړه وکړو نو بايد صفت مخکې او موصوف وروسته کړو او داسې ووايو: عالم سړی، يا اوږد قلم.

کله کله موصوف مخکې او صفت وروسته راځي لکه:

۱- د خبرولو وخت کې لکه: «اسمان شين دی»
۲- د تعجب په وخت کې لکه: «کميس شين او پرتوگ سور!؟»
۳- د امر په وخت کې لکه: «جامې پاکې کړه».
٤- د متل او شعري ضرورت په وخت کې.
۵- کله چې «که» ورځخه مخکې يا وروسته راشي لکه: گل که سور وي او که زيړ زما خوښ دی. يا: که گل سور وي او که شين.

ژبدود ته پاملرنه

ځينې بنسټيونه د ټولو ژبو سره يو وي؛ هره ژبه ځانگړي دودونه او قوانين هم لري چې د نورو ژبو سره څرگند توپير لري د هرې ژبې قوانين او ځانگړتياوې بايد مراعات شي، د يوې ژبې نه بلې ژبې ته ژباړه په دوه ډوله ده:
۱- حرفي ژباړه (ټکي په ټکي او کټ مټ).
۲- روانه ژباړه.

حرفي ژباړه کټ مټ او د هر لفظ وي او روانه ژباړه د ژبدود سره سمه وي ژباړه که روانه او د ژبدود سره سمه و نه شي نو:
۱- ډېره بې خونده وي.
۲- مفهوم ترې ښه نه څرگند يږي.
۳- ډېر ځل کېدای شي چې غلط مفهوم ترې واخيستل شي.

٤- ډير ځل کېداي شي جمله بيخي مهمله او بې مفهومه شي.

رواني ژباړې کې په ټکي په ټکي ژباړه نه کېږي بلکه د يوې جملې مفهوم د بلې ژبې په قالب کې برابرېږي او د هغې د قانون مطابق لوستل کېږي.

د بېلګې په توګه:

فارسي کې د «بزدل» کلمې ژباړه که حرفي وکړو نو «بز» «اوزې» ته او «دل» «زړه» ته ويل کېږي نو که د «بزدل» ژباړه په: «اوزه زړه» سره وکړو نو هغه مفهوم يې څرګند نه کړ چې فارسي کښې ترې مطلوب ؤ او که روانه ژباړه يې وکړو نو «بزدل» ته پښتو کې «بې زړه» ويل کېږي او په همدې رواني ژباړې سره هغه مطلوب مفهوم څرګند شو.

که د دې دواړو ژبو نه همدا کلمه عربي ته وژباړو که حرفي ژباړه وکړو نو «بز» ته عربي کې «معز» ويل کېږي او «دل» ته «قلب» ويل کېږي نو «قلب المعز» يا «معز قلب» د بې زړه مفهوم بېخي نه څرګندوي بلکه غلطه ده؛ که د پښتو «بې زړه» په عربي کې حرفي وژباړو نو ويه وايو: «الذی لاقلب له» يا «معدوم القلب» بياهم ژباړه غلطه ده او مفهوم يې هم بدل شو، خو که دا دواړه (فارسي او پښتو) لفظونه په روانه عربي وژباړو نو عربي کې «بزدل» يا «بې زړه» ته «جبان» ويل کېږي، ژباړه بېخي صحيح او روانه راځي او مفهوم هم صحيح څرګندوي.

د حرفي او رواني ژباړې نورې بېلګې:

«و إذا بشر احد هم بالأنثى ظل وجهه مسوداً و هو كظيم، يتوارىٰ من

القوم من سوء ما بشربه أيمسكه على هون ام يدسه فى التراب ألا ساء ما يحكمون. »(۱)

حرفي ژباړه: « او هغه وخت چې زېرى وركول شي يو د دوى ته په ښځې وګرځي مخ د هغه تور او وي هغه غمجن پټېږي د قوم نه د بد هغې نه چې زېرى وركول شوى په هغې سر د ايا و يې ساتي په سپكاوي او كه ومنډي هغه په خاوره خبردار ډېر بد دى هغه چې دوى يې فيصله كوي ».

روانه ژباړه: « او كله چې دوى كې چاته د لور زيږېدو زېرى وركول شي مخ يې تک تور شي او غمجن وي، د بد زېري له امله د خلكو نه پټېږي فكر كوي چې د پېغور سره يې وساتي او كه په خاورو كې يې ښخه كړي په دې هكله دوى ډېره بده پرېكړه كوي. »

عن معاذ بن جبل رضى الله عنه قال: كنت رديف النبى صلى الله عليه و سلم على حمار فقال لي: « يا معاذ! أتدري ما حق الله على العباد، و ما حق العباد على الله؟ » قلت: الله و رسوله أعلم. قال: « حق الله على العباد: أن يعبدوه و لا يشركوا به شيئا، و حق العباد على الله: أن لا يعذب من لا يشرك به شيئا. »(۲)

حرفي ژباړه: « روايت دى د معاذ ځوى د جبل نه راضي د ې شي الله د هغه نه ويلي دي هغه: ومه زه وروسته د پيغمبر نه رحمت دې ولېږي الله پر هغه او

۱- د نحل سورت: ۵۸- ۵۹.

۲- بخارى، مسلم.

سلامتیا، په خربانديږ نو ويې ويل ماته: ای معاذه ايا پوهېږې ته چې څه دی حق د الله په بنده ګانو د هغه باندې؟، او څه دی حق د بنده ګانو په الله باندې؟، ما وویل: الله او رسول د هغه ښه پوه دي. هغه وويل: حق د الله په بنده ګانو د هغه باندې دا دی چې عبادت وکړي د هغه او شريک پيدا نه کړي د هغه سره هيڅ شي، او حق د بنده ګانو په الله دا دی: چې عذاب ورنه کړي هغه چا ته چې شريک يې نه وي پيدا کړی د هغه سره هيڅ شی.

روانه ژباړه:

«د جبل زوی معاذ (رضی الله عنه) نه روایت دی چې: زه د پيغمبر (صلی الله عليه و سلم) پسې په خره سپور وم، ماته يې وفرمايل: «ای معاذه! ايا پوهېږې چې الله په خپلو بندګانو څه حق لري؟ او بندګان په الله کوم حق لري؟ ما ورته وويل: الله او د هغه پيغمبر ښه پوهېږي. هغه وفرمايل: «د الله حق په خپلو بندګانو دا دی چې يوازې د هغه عبادت وکړي او هيڅ شريک ورسره و نه نيسي، او د بندګانو حق په الله دا دی چې چا ورسره شرک نه وي کړی، هغه ته عذاب ورنه کړي»».

په پورتنيو دوه ژباړو کې به تاسو ته توپير څرګند شوی وي چې خوند په کومه کې دی او مفهوم کومې يوې ښه څرګند کړ.

حرفي ژباړه يوازې هغه وخت کېدای شي چې شاګرد له استاذ نه تکي په تکي ځان پوهول غواړي؛ په وعظ او تبليغ، د خلکو پوهولو، کتاب ژباړلو او

مضمون ليکلو کې يوائې روانه ژباړه کېږي.

ژباړونکي چې هر کله ژباړه کوي هغه بايد د دواړو ژبو په قوانينو او قواعدو پوه وي بيا چې کله ژباړه کوي بايد د يوې ژبې پوره مفهوم را واخلي او د بلې ژبې د قانون او بنسټ په قالب کې يې ور واچوي تر څو اسانه، روانه او خوږه ژباړه را ووځي.

مضاف إليه او مضاف

مضاف اليه هغه چا يا هغه شي ته ويل کېږي چې د څه شي نسبت ورته شوی وي او مضاف هغه وي چې د هغه نسبت شوی وي لکه: د احمد کتاب. احمد مضاف إليه دی او کتاب مضاف دی.

عربي کې مضاف مخکې وي او مضاف إليه وروسته وي لکه: کتاب احمد. که مونږ کټ مټ ژباړه وکړو او وايو: کتاب د احمد، نو دا جمله د پښتو په بنسټ صحيح نه ده؛ که وغواړو چې صحيح او روانه شي نو مضاف اليه بايد مخکې او مضاف وروسته کړو او داسې ووايو: د احمد کتاب.

کله کله مضاف إليه د متل او شعري ضرورت له أمله وروسته کېږي او مضاف مخکې کېږي.

همدارنګه چې مضاف اليه «دې، مو او يې» ضمير وي هم وروسته کېږي لکه: زړه مې خفه دی. زړه مضاف دی او «مې» ضمير دی او مضاف اليه دی

او وروسته دی. یا: قلم دې واخله، کتابونه مو راوړئ، څادر يې ورکړه. «دې»، «مو» او «يې» ضميرونه دي مضاف إليه واقع شوي دي او وروسته راغلي دي.

مطلق او مقيد

مطلق په لغت کې خوشې شوي او ازاد شوي ته ويل کېږي او په اصطلاح کې: مطلق هغه لفظ يا خبرې ته ويل کېږي چې بي له قيد او شرط نه د خپل جنس په مشهور فرد يا افرادو دلالت کوي.

لکه: وطن ګران وي.

دلته وطن مطلق دی په هر چا خپل وطن ګران وي.

مقيد په لغت کې تړل شوي ته ويل کېږي. او په اصطلاح کې: مقيد هغه لفظ يا خبرې ته ويل کېږي چې د يوه قيد او شرط سره د خپل جنس په مشهور فرد يا افرادو دلالت کوي.

لکه: نيک سړی د هر چا خوښېږي.

سړی مطلق دی خو چې کله د نيک قيد ورسره ولګېږ نو مقيد شو تقييد د زيات وضاحت، څرګندونې او ځانګړتيا لپاره راوړل کېږي له همدې أمله: څومره چې په يوې خبرې کې قيود زيات وي هغومره خبره ښکاره، ډاګيزه او څرګنده وي.

د بېلګې په توګه:

که څوک په ورځپانه کې اعلان وکړي چې:

«دري کسانو ته ضرورت دی چې مونږ سره کار وکړي غوښتونکي دې مونږ سره رابطه وکړي»

په دې اعلان کې کسان مطلق دي که نارینه وي، که ښځینه، ځوانان وی او که بوډاګان، باسواده وي او که بې سواده... خو که همدې اعلان سره نور قیدونه او شرطونه ولګوو او داسې ووایو:

«د برېښنا درې انجنیرانو ته ضرورت دی چې:

١- نارینه وي.

٢- عمر یې له ٤٠ کلونو څخه زیات نه وي.

٣- لږ تر لږه لسانس شهادتنامه ولري.

٤- لږ تر لږه (٧) کاله عملي تجربه ولري.

٥- د تجربې لیکلی ثبوت ولري.

غوښتونکي دې مونږ سره رابطه وکړي»

نو دا مقید شو او په شپږو قیدونو خبره ښه روښانه او ښکاره شوه.

کله کله قید دومره ضروروي چې که خبرې نه قید لیرې شي درواغ ترې جوړیږي.

لکه:

الله تعالی فرمایي:

« مونږ اسمانونه، مځکه او ددې دواړو تر منځ (ټول شيان) عبث نه دي پيدا کړي »

دلته د « عبث » قيد ښځي فرض او ضروري دی ځکه چې که دا قيد ليرې شي نو بيا به داسې شي چې: « مونږ اسمانونه، مځکه او د دی دواړو ترمنځ (ټول شيان) نه دي پيدا کړي ».

نو بيا به خبره د رواغ شي ځکه چې دا ټول پېدا شوي دي.

وصل او فصل

(پیوستون او بېلتون)

وصل د عطف د برخیزونو «او»، یا «پسې» په واسطه د دوه یا ډیرو جملو یا کلمو تړلو ته ویل کېږي او فصل د دوه یا څو جملو د عطف په برخیز «او» نه راوړلو جلا کولو او بیلولو ته ویل کېږي.

هره دویمه جمله او کلمه کله د عطف په برخیز له لمړۍ جملې سره تړل شوې وي او کله کله د دې برخیز په نه راوړلو بېله شوې وي.

دوه جملې یا کلمې د عطف په برخیز له دې أمله تړل کېږي چې د دواړو په منځ کې څه یووالی او مناسبت وي او یا کله کله د توپیر لپاره د دواړو ترمنځ د عطف برخیز راوړل کېږي لکه:

۱- احمد او محمود دواړه د توریالي زامن دي.

۲- بریالیتوب او ناکامي د کوښښ پورې اړه لري.

۳- د وینا او عمل ترمنځ ډېر توپیر دی.

او فصل کله د جملو او کلمو د زیات یووالي او معنوي امتزاج له أمله وي چې «کمال إتصال» بلل کېږي، کله د بیخي بېلتون او جلا کېدلو له أمله وي

چې «کمال إنقطاع» بلل کېږي، کله د څوا کمنو اړیکو او کله هم د کوم مانع له أمله د عطف بر خيز پرېښودل کېږي لکه:

۱- احمد، محمود، سعيد، بريالی او غمی په یو ټولګي کې درس وايي.

۲- راځئ چې خپلمنځي اختلافونه شاته ورغورځوو. وروروليوکړو،
دوستي وکړو، مینه وکړو، د مېندو او خویندو عفت خوندي کړو، زيار وباسو، کار وکړو، وطن اباد کړو، عدل او انصاف پلي کړو، هر چاته خپل حق وسپارو، تر څو د سپېڅلي جهاد ښې پايلې لاسته راوړو.

۳- د افغانستان مـؤمن، مجاهد، غېرتي، پتمن او زړه ور ولس په مړانه جهاد وکړ.

٤- چې زړه يې مړوي، ذوق يې تت، احساې نه پاڅېږي
هغـه د شـعـر په ارزښت او قـيـمت څـه پوهـېږي

ایجاز

ایجاز په لغت کې لنډولو ته ویل کېږي او په اصطلاح کې په لږو الفاظو او لنډ تعبیر د ډېرو او پوره معنا وو اداکولو ته ویل کېږي.

ایجاز په دوه ډوله دي:

۱- د قصر (لنډولو) ایجاز

د قصر ایجاز ته د بلاغت ایجاز هم ویل کېږي او دا هغه لنډ الفاظ دي چې کومه محذوفه او مقدره کلمه یا جمله پکې نه وي بلکه په لنډ تعبیر لویه معنا څرگنده شي خو په دې شرط چې په فهم کې خلل واقع نه شي او پوره مطلب ترې واخیستل شي لکه:

«شعر د زړه ترجماني ده»

دا لنډ تعبیر دی او لوی مطلب او ډېرې معناوې پکښې نغښتې دي ځکه چې زړه کې: مینه او محبت، بغض او حسد، دوستي او دښمني کرکه او اغیزه، هیلې او احساس... ټول ځای لري او شاعر په خپل شعر کې د دې ټولو ترجماني

او ژباړه کوي.

يا لکه د عبدالرحمن بابا دا شعر:

په ښه خوی له بد خواهانو بې پروايم
په نرمۍ لکه اوبه د اور سزايم

د دې شعر په لنډو الفاظو کې ډېر لوی مطلب پروت دی او هغه دا چې: که زما ډېر دښمنان او بدخواهان وي خو زما د ښه خوي او نيکو اخلاقو له أمله هغوی دومره اغيزمن دي چې ماته د بدو رسولو اقدام نه کوي نو له همدې امله ماسره هيڅ انديښنه نشته او بې پروا ژوند ته دوام ورکوم. او لکه څنګه چې اوبه ډېرې نرمې او پستې دي خو سخت او سوزوونکی اور پرې له منځه ځي او مړ کېږي نو همدارنګه زه ډېر سخت، سرکښه او کلک خلک په ډېره نرمۍ او ښو اخلاقو تابع کوم.

۲ - د حذف (غورځولو) ايجاز

د حذف ايجاز دې ته ويل کېږي چې د يوې جملې نه څه توري يا کلمې وغورځېږي خو په فهم او معنا کې څه خلل پيدا نه شي لکه:

۱ - «زه ورځم» په دې جملې کې «هلته» حذف شوی دی که دغه غورځېدلی لفظ بيرته پکښې ننه باسو نو داسې به شي: «زه هلته ورځم».

۲- «د احمد خبرو راباندې اغېزه وکړه». دلته د «ښه» کلمه غورځېدلې ده ځکه چې اغېزه ښه هم وي او بده هم اصل کې جمله داسې ده: «د احمد خبرو راباندې ښه اغېزه وکړه».

۳- «پرون د ښار ښکلي ځای ته تللي وو د غرو ننداره مو وکړه کاشکې ته هم راسره وای» په دې کې وروستۍ جمله حذف شوې ده چې: «خوښ شوی به وای».

٤- پوښتنه وکړې چې دا کار چا کړی دی؟ څوک په ځواب کې ووایي: ما. چې په دې کې «کړی دی» حذف شوی دی؛ که محذوفه جمله ورسره یو ځای کړو نو داسې به شي: «ما کړی دی».

إطناب

إطناب په لغت کې اوږدولو ته ویل کیږي او په اصطلاح کې هغه گټور اوږدوالي ته ویل کیږي چې په یوه جمله یا عبارت کې د لنډو الفاظو په ځای داسې زیات او اوږده الفاظ راوړې چې څه گټه ولري او بې ځایه نه وي لکه: «بوډا» یوه لنډه کلمه او لنډ لفظ دی که مونږ ووایو: «احمد بوډا دی» نو دا ایجاز شو خو که وغواړو چې همدې جملې کې اطناب وکړو او گټور اوږدوالی پکې وکړو نو داسې به ووایو:

«د احمد ملا کږه په ده خوله یې کشړه په ده، مخ یې گونجې گونجې دی، گیره یې سپینه ده، د سترگو دید یې کم دی او ډیر ضعیف دی.

د «بوډا» په لفظ کې دا ټولې معنا وې پرتې دي خو که په دې ډول اوږدوالی پکې وشي نو زیاته څرگندیږي او بې گټې نه دی. دې ډول گټور اوږدوالي ته «اطناب» ویل کیږي.

د إطناب ډولونه

اطناب ډېر ډولونه لري چې په لاندې توګه يې يادونه کوو:

۱- د عام نه وروسته د خاص يادونه لکه: هر دورځ کار ته راځه د يکشنبې په ورځ هم راځه.

۲- د خاص نه وروسته د عام يادونه لکه: زه بريالی شوم، زمونږ د ټولګي ټول شاګردان بريالي شول.

۳- د إبهام او إجمال نه وروسته وضاحت او تفصيل لکه: د افغانستان په جنګ کې ښکېلو اړخونو په اړوندو مسائلو خبرې وکړې په مؤقت او دائمي اوربند، د بنديانو په تبادلې د حکومت په تشکيل او د وسلو په راټولولو يې مفصلې خبرې وکړې.

چې په دې کې «په اړوندو مسائلو» کې څه إبهام او إجمال ؤ او وروسته يې وضاحت وشو.

٤- «توشيع» دا په کلام کې هغه تفسير ته ويل کېږي چې د مخکې عبارت افراد ښکاره کړي لکه: علم په دوه ډوله دی: د بدنونو علم او د دينونو علم.

٥- «تکرار» د يوه شي بيا بيا يادونه او تکرار د څو ګټو لپاره وي لکه:

۱- «استیعاب» (دیوې مجموعې ټولو افرادو ته شمول) لکه: کتاب مې پانه پانه وکوت او په لفظ لفظ یې پوه شوم.

۲- په عبارت کې د اوږدوالي له امله یوه کلمه یا جمله بیا راوړل لکه:

ما ولیدل چې هلته انساني ارزښتونه تر پښو لاندې شوي وو، اخلاقي ارزښتونه چا نه پیژندل، انسان د ځاروي په څیر یوازې د نفسي غوښتنو د اشباع لپاره کار کاوه ما ولیدل چې هلته د ټولنیز ژوند د سلامتیا لپاره هیڅ بندیز نه ؤ.

چې په دې عبارت کې د: «ما ولیدل» جمله دوه ځله د عبارت د اوږدوالي له أمله تکرار راغلې ده.

۳- «هڅونه» لکه: مسلمانانو یو شئ، اختلاف، عداوت، کینه او جګړې پریږدئ مسلمانانو د دښمن توطئو ته ځیر شئ.

٤- «تردید» چې دیوه لفظ د څو نورو لفظونو پورې هم اړه وي او د هر یوه سره جلا جلا راشي لکه:

کوښنۍ او زیار ځان ته ګټه رسوي، کور ته ګټه رسوي، کورنۍ ته ګټه رسوي، کلي ته ګټه رسوي او ټولنې ته ګټه رسوي.

٥- «تلذذ» (خوند اخیستل) لکه یو ادیب چې د ادب د لفظ نه خوند اخلي او وایي: ادب زړونو ته لیار لري، ادب د زړونو ترجماني کوي ادب د ټولنې خدمت کوي، ادب د وګړو احساسات، عواطف، مشاعر او ولولې راپاروي او ادب ټولنه د پرمختګ لور ته سوقوي.

همدارنګه تکرار د نورو ډېرو مقاصدو لپاره هم راځي لکه: لارښوونه، ویرول، ټینګار، دعاء، مبالغه او داسې نور.

او اطناب هم د نورو ګڼو ګټو لپاره راوړل کېږي چې په ادبي ذوق پېژندل کېږي.

او که ګټور اوږدوالی نه وي نو هغه ته بیا «تطویل» او «حشو» ویل کېږي چې دا دواړه په کلام کې عیب ګڼل کېږي.

تطویل

تطویل هغه فاسد او بې ګټې اوږدوالي ته ویل کېږي چې د زیاتي کلمو ټاکنه پکښې نه وي شوې او که کومه زیاتي کلمه ترې لرې شي نو معنا کې کوم بدلون نه پېښېږي لکه: «ځلمي د شین ګل سره فریب، چل دوکه او تګي کړې ده.

چې د دې ټولو کلمو یوه معنا ده او د هرې یوې په غور ځولو سره په معنا کې کوم بدلون نه راځي نو څرګنده شوه چې په جمله کې هسې بې ځایه او بې ګټې اوږدوالی راغلی دی او دې بې ګټې غیر متعین اوږدوالي ته تطویل ویل کېږي.

حشو

حشو چې پښتو کې «حشوه» لوستل کېږي په لغت کې «ډکون» ته ویل کېږي لکه د بالښت ډکون: مالوچ یا داسې نور. او په اصطلاح کې د کلام هغه بې ګټې اوږدوالي ته ویل کېږي چې زیاتي کلمې او عبارت معلوم او ټاکلی وي که هغه ټاکلې کلمې یا ټاکلی عبارت ږغورځول شي نو په معنا کې بدلون او خلل نه پېښېږي لکه:

نن مې هم درس لوستی دی پرون مې هم لوستی ؤ چې د نن نه مخکې دی سبا به یې هم لولم چې د نن نه وروسته دی. نو پرون معلوم دی چې د نن نه مخکې دی د «چې د نن نه مخکې دی» عبارت زیات دی او «حشو» ده همدارنګه سبا هم معلوم دی چې د نن نه وروسته دی نو «چې د نن نه وروسته دی» عبارت بې ګټې زیات دی چې «حشو» بلل کېږي.

مساوات

مساوات په لغت کې برابرۍ ته ویل کېږي کله چې دوه شیان یو تر بله برابر وي نو دواړه سره مساوي ګڼل کېږي. او په اصطلاح کې د کلام هغه عبارت ته ویل کېږي چې له معنا سره برابر وي. مساوات د «ایجاز» او «اطناب» ترمنځ مرتبه ده چې نه د ډېرې اوږدې معنا لنډ عبارت وي او نه د لنډې معنا اوږد عبارت وي بلکه عبارت او معنا دواړه سره مساوي وي؛ د مساوات بېلګې ته ضرورت نشته ځکه: هغه ټولې عامې خبرې او عبارتونه چې «ایجاز» او «اطناب» پکې نه وي «مساوات» دی.

التفات

التفات په لغت کې یو خوا ته کتلو، متوجه کېدلو او مخ اړولو ته ویل کېږي او په اصطلاح کې په خبرو کې د یوه حالت نه بل حالت ته اوښتلو او بدلون ته ویل کېږي چې کله کله یې د ادبي ذوق څښتن کوي.

التفات کله د مخاطب نه غائب ته وی لکه استاذ چې شاګرد ته وایي: بې

ځایه خبرې مه کوئ ناپوهه خلک بې ځایه خبرې کوي. یا: هغوی چې بې ځایه خبرې کوي نه پوهېږي.

او کله هم په نورو ډولونو وي.

تجاهل العارف (ناګاري)

پښتانه وايي: ځان يې ناګاره يا نانګاره کړ او عربي کې ورته «تجاهل العارف» وايي. ناګاري يا تجاهل العارف دې ته وېل کېږي چې يو څوک په يوه خبره يا يو کار ښه پوه او خبر وي خو ځان داسې وښايي چې ګنې نه پوهېږي او يا خبر نه دی. ناګاري يا عارفانه تجاهل ډېر اسباب او لاملونه لري لکه:

تعجب، په ښه او بد صفت کې مبالغه، رټنه، بې کچه مينه، فخر، خوند، ظرافت ښوونه، ازموينه، د زياتو معلوماتو غوښتنه، وېره، احترام، خير رسول، ضرر رسول، کينه او داسې نور. بېلګه يې دا ده:

په غليم چې غورځنګونه کړي دا څوک دی؟!

په دښمن چې تاړاکونه کړي دا څوک دی؟

دا چې سر يې په خپل لاس کې دی نيولی

شپه او ورځ چې يرغلونه کړي دا څوک دی؟!

قلب (چپه کول)

کله کله د يوه غرض لپاره د وه خبرې يو د بل په ځای راوړل کېږي، يا دود، اصطلاح او محاوره جوړه شوې وي لکه:

۱- وياله بهېږي. چې په اصل کې اوبه بهېږي.

۲- څپلی وياسه. چې په اصل کې بايد وويل شي چې: پښه وياسه ځکه چې تل د ظرف نه مظروف وځي، ننوتی شی له پاسني نه وځي لکه: له ځانه اوبه وځي، له بوجۍ نه شيان وځي له کوټې نه انسان يا نور څه وځي. نو پښه هم له څپلۍ، بوټ او نورو پښې پوخونه وځي خو محاوره داسې جوړه شوې چې: بوټ وياسه څپلۍ اوباسم...

دا هم د معانيو د علم او د بلاغت يوه برخه ده.

د مضارع په ځای ماضي

کله کله د راتلونکي په ځای تیر شوی وخت او زمانه یادیږي لکه چې څوک درته د داسې یو کار کولوووایي چې ته یې کولو ته لېوال یې نو د ډېر باور نه ووایې چې:

ومې کړ. (ضرور یې کوم او په کولو یې وشمېره). دا هم د مقتضی الحال مناسب او د بلاغت یو د برخه ده.

تغلیب

کله کله یو لفظ د غلبې او شهرت له أمله په نورو نوعو راجح او غالب شي لکه چې پښتو کې د «انسان» یا د «څوک» په ځای «سړی» ویل کیږي کله کله ښځې هم وایي چې سړی داسې وکړي یا سړي داسې کړي وای، یا هر سړی پوهیږي، یا سړي ته دا ښه نه ښکاري یا ښه ښکاري یا نورې داسې محاورې شته... دا هم د بلاغت خلاف نه دی بلکه د بلاغت یوه برخه ده.

بیان

د بیان لغوي معنا:

بیان په لغت کې ځرګندوالي، جلا کېدو وضاحت، فصاحت او ذکاوت ته ویل کېږي «بّین» ښکاره، ژبه ور او هوښیار ته ویل کېږي بیان مفرد دی او جمع یې «أبیناء» ده او «بینه» دلیل ته وایي دلیل هم د مدعا ځرګندوونکی دی. او بائن طلاق ته ځکه بائن وایي چې ښځه او مېړه سره جلا کوي او زړه بداوی یې ښکارد کوي.

د بیان اصطلاحي معنا:

په اصطلاح کې بیان هغه علم دی چې د هغه په واسطه انسان د خپل زړه مراد په داسې الفاظو سره ځرګند کړي چې اورېدونکي ته زړه پورې وي اغېزه پرې وکړي، په معنا کې ځه غوټه او پېچلتیا و نه لري او یوه معنا په مختلفو عبارتونو ځرګنده شي. د همدې غرض لپاره ځانګړي بنسټونه ایښودل شوي دي.

هغه فنون او مباحث چې د بیان علم یې څېړي په لاندې توګه دي:

تشبيه

تشبيه په لغت کې تمثيل او ورته ګڼلو ته ويل کېږي او په اصطلاح کې: دورته والي هغه اړيکي دي چې د يوه ځانګړي غرض لپاره يې ويونکی د دوه يا ډېرو ترمنځ ديوه يا ډېرو مشترکو صفتونو له امله د برخيزونو په واسطه څرګندوي.

تشبيه په خبرو کې ښکلا، خوند، او کيف زياتوي او څرګندوي که مونږ دبوه شي لپاره يو صفت ثابتوو نو که وغواړو چې دغه صفت ښه څرګند شي، په ذهن کې ښه مصور شي او لا د پيژندلو وړ شي نو يو بل داسې شی پيدا کوو چې دغه صفت پکې لا زيات څرګند وي او بيا هغه سره يې ورته بولو لکه: که وغواړو چې د علم ښه والی او رڼا وښايو او د ناپوهۍ تياره او بدي څرګنده کړو نو وايو: علم لکه لمر غوندې روښانه دی او جهل د ترږمۍ په څېر تياره دی.

د تشبیه بنسټونه

تشبیه په څلورو بنسټونو ولاړه ده:

۱- «مشبه» د کوم شي ورته والی چې بیانېږي مشبه بلل کېږي.

۲- «مشبه به» د کوم شي سره چې ورته والی لري مشبه به بلل کېږي.

۳- «د ورته والي وجه» د دواړو ترمنځ مشترک وصف ته د شبه وجه ویل کېږي.

٤- «د تشبیه ادات» (برخیزونه) هغه برخیزونه دي چې د هغوی په واسطه د مشبه او مشبه به ترمنځ د شبه وجه څرګندېږي.

د بیلګې په توګه:

احمد د ګل غوندې ښکلی دی.

۱- احمد (مشبه).

۲- ګل (مشبه به).

۳- ښکلا (د شبه وجه).

٤- غوندې (د تشبیه برخیز).

که ووایو: احمد ښکلی دی. دا یوه عادي خبره ده خو که ووایو: احمد د ګل غوندې ښکلی دی نو دا جمله د تشبیه له امله ډېره خوږه او څرګنده شوه.

په تشبیه کې اصل مشبه به وي په دې معنا چې د شبه وجه پکې نسبت مشبه ته ډېر قوي وي.

مشبه او مشبه به ته د تشبیه دوه خواوې یا اړخونه هم ویل کېږي.

د تشبیه (ورته والي) برخیزونه

د تشبیه برخیز هغه لفظ ته ویل کېږي چې تشبیه ترې څرګندېږي او مشبه او مشبه به سره تړي. پښتو کې د تشبیه برخیزونه دا دي:

۱- لکه.

۲- غوندې.

۳- ورته.

٤- څېر.

۵- په شان.

٦- ته به وایې.

۷- په ډول.

۸- په رنګ.

۹- په دود.

۱۰- کټ مټ.

۱۱- داسې.

۱۲- هغسې.

۱۳- هسې.

۱٤- دغسې.

بېلگې يې دا دي:

۱- زلمی لکه زمری دی.

۲- گلاب د یاقوت غوندې سور دی.

۳- د غمي خیره سور گل ته ورته ده.

٤- مڅکه د هندوانې په څېر گرده ده.

۵- چمن د زمرود په شان شین دی.

٦- مالوچ داسې سپین دی ته به وایې چې واوره ده.

۷- ماشوم د گل په ډول ښه ښکاري.

۸- سوډانی د کارغه په رنگ تور وي.

۹- ښینواري د مومندو په دود مېلمه دوستان وگړي دي.

۱۰- فیصل کټ مټ زبېر غوندې دی.

۱۱- په سپرلي کې غرونه او رغونه داسې ښه ښکاري لکه گلدار توکر چې پرې غوړېدلی وي.

۱۲- بریالي هغسې نوم و گاټه لکه د پلار یې.

۱۳- هسې کار مه کوه لکه افتاب چې کړی ؤ.

۱٤- دغسې کار کوه.

د تشبیه ډولونه

لومړی وېش (د دواړو خواو له مخې)

د تشبیه دواړه خوا وې (مشبه او مشبّه به) په دوه ډوله دي:

۱- حسي.

۲- عقلي.

حسي تشبیه

حسي هغې ته ویل کېږی چې د هغې درک او پېژندنه په پنځو څرګندو حواسو کېدای شي. او عقلي هغې ته ویل کېږي چې درک او پېژندنه یې په عقل صورت مومي.

پنځه څرګند حواس دادي:

۱- باصره (د لیدلو ځواک چې په سترګو کې دی).

۲- سامعه (د اوریدلو ځواک چې په غوږونو کې دی).

۳- ذائقه (د څکلو ځواک چې په ژبه کې دی).

٤- شامه (د بويولو ځواک چې په پوزه کې دى).

٥- لامسه (د لګېدلو ځواک چې په ټول بدن کې دى خو د لاسونو په خپرو کې زيات دى).

نو تشبيه د دواړو خواو په اعتبار په څلور ډوله ده:

۱- چې مشبه او مشبه به دواړه حسي وي. لکه په ښکلا کې چې د مخ تشبيه د سپوږمۍ سره وکړې.

۲- چې مشبه او مشبه به دواړه عقلي وي. لکه په ناپوهۍ کې چې د جهل تشبيه د مرګ سره وکړې يا لکه: بې لارې د ړوند والي په څېر ده.

۳- چې مشبه حسي وي او مشبه به عقلي وي. لکه د ناپوه استاذ تشبيه چې د ولږې يا تندې سره وکړې.

٤- چې مشبه عقلي وي او مشبه به حسي وي. لکه د علم تشبيه چې د رڼا سره وکړې.

خيالي تشبيه

خيالي تشبيه د حسي تشبيه له جملې نه ده او دا هغه ده چې مشبه به وجود و نه لري خو ماده يې موجوده وي لکه:

ستا نرى معتدل قد دى
اى د سپينو زرو سروې

دلته شاعر د ښکلي معتدل قد تشبيه د سپينو زرو د سروې سره ورکړه نو «مشبه به» چې د سپينو زرو سروه ده هيڅ وجود نه لري خو ماده يې شته چې د سروې و نه او سپين زر دي.

وهمي تشبيه

وهمي تشبيه د عقلي تشبيه له جملې نه ده او دا هغه ده چې په ښکارندو حواسو د مشبه به ادراک نه کيږي بلکه أصلاً موجوده نه وي خو وهم جوړه کړې وي او که موجوده شي بيا به محسوسه وي لکه د بدرنګو غاښونو تشبيه چې د «ببو» د غاښونو سره ورکړې نو ببو خو نشته خو که واى محسوس به ؤ.

د تشبیه دویم ویش

د تشبیه دویم ویش د إفراد او ترکیب له مخې دی چې د تشبیه دواړه خواوې (مشبه او مشبه به) به یا:

۱- مفردې وي لکه: د کارغه غوندې مخ. چې مخ مشبه دی، کارغه مشبه به دی او دواړه مفرد دي.

۲- یا به مرکبې وي لکه: دوړو کتوب زده کړه لکه د کاڼي کرښه ده. «د وړکتوب زده کړه» مشبه دی او مرکب دی او «د کاڼي کرښه» مشبه به دی او دا هم مرکب دی.

۳- یا به مشبه مرکب وي او مشبه به به مفرد وي لکه: د لیلا غاښونه د ږلۍ غوندې دي. «د لیلا غاښونه» مشبه دی او مرکب دی، «ږلۍ» مشبه به ده او مفرد دی.

٤- او یا به مشبه مفرد وي او مشبه به به مرکب وي لکه: علم لکه د لمر رڼا ده، علم مشبه دی او مفرد دی «د لمر رڼا» مشبه به ده او مرکب دی.

د تشبیه دریم وېش

د تشبیه دریم وېش د تشبیه د دواړو خواو د شمېر له مخې دی او دا په څلور ډوله ده:

۱- ملفوف.

۲- مفروق.

۳- تسویه.

٤- جمع.

۱- ملفوف (یو ځای او تړلې): دا هغه تشبیه ده چې مشبه او مشبه به ګڼ او د یوه نه زیات وي خو د مشبه افراد یوې خواته وي او د مشبه به افراد په ترتیب سره بلې خواته وي لکه: علم او جهل لکه رڼا او تیاره دي.

«علم» یوه مشبه ده «جهل» بله مشبه ده او دواړه یوې خواته دي «رڼا» یوه مشبه به ده او «تیاره» بله مشبه به ده او دواړه بلې خواته دي.

۲- مفروق (جلا): دا هغه تشبیه ده چې دواړه خواوې یې متعددې (ګڼې) وي خو هرې مشبه سره خپله مشبه به یو ځای راغلې وي او هره مشبه او مشبه به د بل مشبه او مشبه به نه جلا راغلي وي لکه:

نفــــاق لکه تورتم دی جنگونه لکه کندې
شــیطان پکې دیکه کــړو غلیم وهي ملنډې

۳- تسویه: دا هغه تشبیه ده چې مشبه متعدده وي او مشبه به یوه وي په دې معنا چې د دوه یا ډېرو څیزونو تشبیه دیوه شي سره ورکول شوې وي نو د مشبه ټول افراد په تشبیه کې سره برابر وي لکه:

د بورې ویر د کـونډې آه د یتـیـمـانو فـریاد
چې ټول یوځای شي لکه تندر به مانۍ ړنگوي

«د بورې ویر، د کونډې آه، د یتیمانو فریاد» مشبه ده او گڼ دي «تندر» مشبه به دی او یو دی.

٤- جمع: دا هغه تشبیه ده چې مشبه یو او مشبه به متعدد وي په دې معنا چې دیوه څیز تشبیه د ډیرو سره ورکول شوې وي لکه:

دا پارول به مــې د ظلم سلطه کـړي ډوبه
لکه څپې او طوفانونه چې بېړۍ ډوبوي

«پارول» مشبه ده او یوه ده، «څپې او طوفانونه» مشبه به ده او گڼ دي.

د تشبیه څلورم ویش

د تشبیه څلورم ویش د ورته والي د وجهې له مخې دی لکه مخکې مو چې وویل د دواړو خواو (مشبه او مشبه به) ترمنځ مشترک وصف د ورته والي وجه بلل کېږي او دا په شپږ ډوله ده:

۱- بېلگېزه (د تمثیل) تشبیه

دا هغه تشبیه ده چې د ورته والي وجه داسې یو وصف وي چې د ګڼو څیزونو یا حالاتو او مراحلو نه اخیستل شوې وي.

لکه:

دا انسان لکه نبات دی چې پیدا شي.
را ټوکېږي بیا لویېږي بیا پناشي

دلته د ورته والي وجه پیدا ینبت او پناه ده چې د نباتاتو د زرغونېدو د مختلفو مراحلو نه اخیستل شوې ده؛ لومړی تنکی زرغونه وي بیا ورو، ورو لویه او کلکه شي بیا بېرته مخ په زوال او په پای کې پنا او له منځه لاړه شي.

بېلگېزه تشبیه تر ټولو بلیغه تشبیه ده.

۲- نابېلګيزه تشبيه

دا هغه تشبيه ته ويل کېږي چې د ورته والي وجه داسې وصف نه وي چې د ګڼو نه اخيستل شوی وي بلکه له يو د نه اخيستل شوی وي لکه:

د اديب ژوندون معنا ده
له مادي ژوند نه محروم دی
دا قلم لکه اماده
ډوډۍ نه ګټي مظلوم دی

۳- شيندلي (مفصله) تشبيه

دا هغه تشبيه ده چې د شبه وجه (د ورته والي لامل) پکې څرګند ياد شوی وي لکه عبدالحميد بابا چې وايي:

لکه سرد پسه په اور غابنونه سپين کا
ما له نن له ډيره غمه خندا راغله(۱)

۱- ديوان عبدالحميد: ۹۹.

٤- ړېشلې (مجمله) تشبيه

دا هغه تشبيه ده چې د ورته والي لامل پکښې څرګند نه وي ياد شوی لکه: شين ګل لکه زمری دی.

٥- نږدې سپکه (قريبه مبتذل) تشبيه

دا هغه تشبيه ده چې څرګنده وي او د مشبه نه مشبه به ته ذهن ډېر زر او په اسانۍ سره انتقال کوي او کوم دقت او فکر ته اړتيا نه لري لکه د ښکلي مخ تشبيه چې د سپوږمۍ سره ورکړې يا د اننګو تشبيه د ګلاب سره ورکړې.

ابتذال «سپکاوي» ته ويل کېږي نو دې تشبيه ته ځکه «قريب مبتذل» ويل کېږي چې د ورته والي لامل ډېر په اسانۍ سره او ډېر زر پېژندل کېږي نو په ذهن ډېره سپکه تمامېږي او د فکر او دقت دروند والي ته اړتيا نه پېښېږي.

٦- لرې نا اشنا (بعید غریب) تشبیه

دا د مبتذل تشبیه په خلاف ده چې ډېره څرګنده نه وي او د مشبه نه مشبه به ته ذهن زر او په اسانۍ سره نه اوړي بلکه دقت او اند ته اړتیا پېښېږي لکه د جړو سوډاني ډول ویښتانو تشبیه چې د «افتیمون» (زېړتاري) سره ورکړې.

«افتیمون» هغه زېړ بې پاڼو نبات دی چې بیخ نه لري او د مزو په څېر د ځینو ونو د پاسه ډېر جړ جړ پروت وي نو د جړو ویښتانو تشبیه د جړ افتیمون (زېړتاري) سره څه فکر او دقت ته اړتیا لري نو له همدې امله دا لرې نا اشنا تشبیه ده. او د دې ډول تشبیه د ډولونو نه «خیالي» او «وهمي» تشبیه هم ده چې مخکې د حسي او عقلي په بحث کې وڅېړل شوې.

د تشبيه پنځم وېش

د تشبيه پنځم وېش د برخيزونو (اداتو) له مخې دی چې په درې ډوله دد:

۱- **مرسله تشبيه:** دا هغه تشبيه دد چې برخيزونه پکې ياد شوي وي لکه مخکې چې گڼې بېلگې تېرې شوې.

۲- **مؤکده تشبيه:** دا هغه تشبيه دد چې د تشبيه برخيزونه ورڅخه غورځېدلي وي او د ورته والي لامل ياد شوی وي لکه:

پـه ارزښت کـې تـه سـره زريې
پـه ښکلا کـې تـه قـمـريې

اصل کې داسې دی چې: تـه لـکه سره زر يې او ته لکه قمر يې. خو «لکه» چې د تشبيه برخيز دی غورځېدلی دی خو د شبه وجه چې ارزښت او ښکلا دي ياد شوي دي.

۳- **بليغه تشبيه:** دا هغه تشبيه دد چې برخيزونه او د ورته والي لامل (د شبه وجه) دواړه ورڅخه غورځېدلي وي لکه:

وعدې دې ډېرې دي خو دوه تو ته ارزښت يې نشته
سر دې کدو دی خو له دې سوړه ده باور پرې نه کړم

په دې کې د سر تشبیه د کدو سره ورکول شوې ده او د خولې تشبیه د سوړې سره؛ د تشبیه برخیزونه هم پکې نشته او د شبه وجه چې بې ارزښتې ده- هم غورځېدلې ده.

د تشبیه شپږم ویش

د تشبیه شپږم ویش نا پرتلیز دی چې په دوه ډوله ده:

۱- ترخني (ضمني) تشبیه: دا هغه تشبیه ده چې د مشبه او مشبه به وضع د تشبیه په معلومو صورتونو نه وي شوې بلکه د معنا په ترځ کې څرګندېږي لکه:

بې غـــیـرته او بې ننګ کله شـرمــېږي
د غـویي عـورت کـه ښکاري څـه باک نه کـا

۲- سرچپه یا اړولې (مقلوبه یا معکوسه) تشبیه: سرچپه تشبیه هغه ده چې مشبه او مشبه به یو د بل په ځای شي نو دلته ګټه او غرض د مشبه به خوا کې وي او دا هغه وخت راځي چې د ورته والي لامل (د شبه وجه) په مشبه به کې د مشبه نه زیات څرګند او ځواکمن وګڼل شي.

لکه: دا ګل داسې ښکلی دی لکه د لیلا اننګي.

د تشبیه ګټې

تشبیه د ډیرو غرضونو او ګټو لپاره راوړل کېږي او دا ټول په مشبه کې وي لکه: تحسین، د پټ حال او وصف څرګندول، نا اشنا اشنا ګرځول د اوریدونکي په ذهن کې ښه کښېنول، د روند ګڼل، سپکاوی، نادر او سخت ګڼل او داسې نور.

د تشبیه ځینې بېلګې

تشبیه یو داسې بحر دی چې ساحل نه لري او ځینې مشهورې او مستعمل بېلګې یې دادي:

لکه: د ښکلي مخ تشبیه د سپوږمۍ سره، د بدرنګ مخ د تبۍ او کارغه سره، د زلفو مارانو سره، د زړه ورو د زمري سره، د بې زړه د ګیدړ سره، د مکر جن او چلباز د ګیدړ سره، د کم عقل د خره سره، د جنګیالي او غورځنګي د باز سره، د غفلت د خوب سره، د علم او عدل د رڼا سره، د ناپوهۍ او ظلم د تیارې سره، د کلکوالي د تیګې، اوسپنې، فولادو او سندان سره، د نازکوالي د ګل

او پېروي سره، د لوړوالي د غره او اسمان سره، د ټيټوالي د کندې، کوهي او تحت الثرىٰ سره، د نه کېدونکي، نه پېداکېدونکي او نه راګرځېدونکي د مړي او عنقا سره، د پارېدنې او هيجان د طوفان سره، د غضب، غوسې او عصبيت د اور سره، د سوړوالي د واورې ږلۍ او اوبو سره، د تېز اس د باد سره، د ښو خبرو د مرغلرو سره، د بې ځایه مداخله کوونکي د مچ سره، د ضرر رسونکي د مار او لړم سره، د سخي د حاتم طائي سره، د حريص د کارغه او ګونګټ سره، د ګړندي د باد سره، د سست او سوړ د مېښې سره، د ګرم او تېز د مرچک سره، د بې شرم او سپين سترګي د سپي سره، د ضدي د أبوجهل سره، د رينښتوني د ابوبکر رضی الله عنه سره د عادل د عمر بن الخطاب او عمر بن عبدالعزيز رضی الله عنهما سره د سخي د عثمان رضی الله عنه سره د زړه ور د علي رضی الله عنه سره د ظالم د حجاج بن يوسف سره.

عيبجنه تشبيه

ښه تشبيه هغه وي چې بې تکلفه پرې اورېدونکی پوه شي او د شبه وجه څرګنده وي او عيبجنه هغه تشبيه ده چې د شبه وجه او لامل يکې څرګند نهٔ وي؛ يا هغه وجه چې د متکلم مراد وي د تشبيه وجه نه شي ګڼل کېدای؛ يا د شبه وجه ډېره ناوړه سخيفه او بې خونده وي؛ يا په مشبه به کې داسې يو وصف د شبه وجه وښودل شي چې هغه په مشبه کې هيڅ نهٔ وي؛ يا د مشبه او مشبه به

تر منځ وصف سم وي خو د متکلم په وینا کې هغه قوت نه وي چې تعبیر یې د شبه وجه څرګنده کړي؛ نور ګڼ عیوب هم کېدای شي چې د أدبي ذوق څښتنان یې ښه پېژني.

بېلګې یې دادي:

میرزا حنان بارکزی وایي:

دایې خال دی چې تر زلفو لاندې کښېلی
که مېږي د مار په خوله کې ځای نیولی

دلته د تندي خال د مار په خوله کې د مېږي سره مشابه ګڼل شوی دی چې د تشبیه وجه ښېخي ناسمه او بې خونده ده ځکه چې تندی او د مار خوله هېڅ ورته والی نه لري؛ که څوک یې په تکلف ورته والی ثابتوي نو داسې به ښکاري لکه چې یو څوک ووایي: د لیلا په مخ خال داسې ښکاري لکه په تېپر باندې چې مچ کښېني؛ سره له دې چې تېپر هم سپین دی خو هر سپین ښکلی نه وي او د لیلا مخ هم سپین دی چې ښکلی دی او په تیپر چې مچ کښېني هم له ورایه ښکاري او د لیلا د مخ خال هم له ورایه ښکاري خو دا تشبیه بیخي ناسمه ده ځکه چې د لیلا د مخ خال ښکلی ښکاري او په تېپر مچ هېڅ ښکلی نه ښکاري نو څرګنده شوه چې دلته د شبه وجه او لامل هیڅ وجود نه لري.

یا لکه د میرزا حنان دې لاندې بیتونو کې د تشبیه عیبونه:

(۱) قد دې راست دی همېشه تر رسا فکر
ځکه يم مشغول دا ستا د قد په ذکر

دلته د سم او ښکلي قد تشبيه د رسا فکر سره نه جوړېږي ځکه چې فکر جوهر دی او قد جسم دی د فکر سموالی د قد د سموالي په څېر په ذهن او تصور کې نه مجسم کېږي نو د ورته والي لامل هم سم نه برېښي. که د يو د کار، نظام او خبرې د سموالي تشبيه د رسا فکر سره ورکول شوې وای نو بيا سمه وه او د تشبيه هغه ډول بلل کېده چې مشبه حسي وي او مشبه به عقلي وي خو دلته يواځې سموالی نه بلکه د سموالي د ښکلا تشبيه ښه نه برېښي.

البته په دوهم بيت کې تشبيه ښېخي سمه او ښکلې ده چې وايي:

دا قد نه دی يوه سروه ده نازکه
په رفتار يې له هوښياره کړه لار ورکه

دلته د سم قد او د سروې د ونې ترمنځ تشبيه ښېخي سمه ده او د شبه وجه بالکل ښکاره ده.

(۲) ساعد نه دی دوه ښاخونه د مرجان دي
خلقي يې په ديدن پسې حيران دي

دلته د دوه متو تشبيه د مرجانو د دوه ښاخونو سره ورکول شوې ده خو افسوس چې مرجان ښاخونه نه لري نو ځکه تشبيه سمه نه برېښي. او که بوټی تري واخلې نو شاذ لغت دی او پښتو کې هېڅ استعمال نه لري.

(۳) وه څه غوږ دی او که گل دی په چمن کې
که توی شوې شگوفه ده په چمن کې

دلته د غوږونو تشبیه د چمن کې گل او پرېوتې شگوفې سره ورکول شوی ده چې هېڅ سمون نه خوري او تشبیه سمه نه برېښي.

مجاز

مجاز د بیان د علم یو ارزښتناک بنسټ دی چې د کلام د ښکلا او پراخوالي، د معنا څرگندولو او زیاتوالي، د تعبیر د باریکیو او نورو گټو او غرضونو لپاره راوړل کېږي. د بیان علم مجاز څېړي نو له دې امله مونږ د مجاز عنوان کېښود او حقیقت ته مو په عنوان کې ځای ورنه کړ خو د مجاز د پېژندلو لپاره حقیقت هم باید و پېژنو.

د یوه لفظ نه هغه معنا اخیستل چې کومه ورته وضع شوې ده او بنسټیزه معنایې ده، حقیقت دی.

لکه هر شي لپاره چې د افهام او تفهیم له أمله یو ځانگړی نوم ایښودل شوی دی. او مجاز په لغت کې تېرېدونکي یا تېرشوي ته ویل کېږي.

په اصطلاح کې مجاز هغه لفظ ته ویل کېږي چې د څه مناسبت او اړیکو له أمله د أصلي وضع شوې معنا نه پرته په بلې معنا استعمال شوی وي خو داسې قرینه او نښه وي چې حقیقي معنا نه شي اخیستل کېدای.

د حقیقي او مجازي معنا تر منځ اړیکي او مناسبت به کله مشابهت و چې دې ډول ته «استعاره» ویل کېږي او کله به نور مناسبتونه وي چې دې ډول ته «مرسل مجاز» ویل کېږي.

حقیقت او مجاز په لومړي وېش سره درې ډوله دي:

۱- لغوي.

۲- شرعي.

۳- عرفي.

خو کله چې مطلق مجاز یاد کړای شي او د لغوي، شرعي او عرفي قید ورسره نه وي نو مراد ترې لغوي مجاز وي. که د لغت (ژبې) په اصطلاح کې راوړل شوی وي لغوي حقیقت یا مجاز دی.

که د شریعت په اصطلاح کې راوړل شوی وي شرعي حقیقت یا مجاز دی.

که د دود او رواج په محاوره کې راوړل شوی وي عرفي حقیقت یا مجاز دی.

د بېلګې په توګه:

۱- «زمری» چې د یوه ځانګړي ځناور نوم دی د دغه ځناور په هکله لغوي حقیقت دی او د زړه ور انسان په هکله لغوي مجاز دی چې استعاره بلل کېږي.

۲- «لمونځ» د ځانګړي عبادت لپاره شرعي حقيقت دی او د ښې يادونې لپاره لغوي مجاز دی.

۳- «ځناور» د درنده ګانو لپاره عرفي حقيقت دی او د کم عقل انسان لپاره عرفي مجاز دی.

مجاز لومړی په دوه ډولو وېشل کېږي- نور ډولونه يې ډېر دي چې وروسته به راشي- هغه دوه ډله دا دي:

۱- مرسل مجاز.

۲- استعاره.

دا دواړه بيا مفرد او مرکب لري. مفرد يې په کلمه کې او مرکب يې په کلام کښې راځي.

لغوي مفرد مرسل مجاز

دا هغه کلمه ده چې د ځينو اړيکو له امله قصداً په أصلي معنا کښې نه وي استعمال شوې خو داسې څه قرينه او نخښه وي چې د متکلم اصلي معنا مراد نه ده.

او دا اړيکي ډېر زيات دي چې د سالم ادبي ذوق څښتن يې پېژني؛ ځينې يې دا دي:

۱ - د سبب نه مسبب اخيستل

سبب د يو د شي «كبل» ته ويل كيږي او مسبب هغه شي ته ويل كيږي چې د هغه بل له كبله منځ ته راغلى وي.

لكه: وريځ د باران لپاره سبب دى او باران مسبب دى؛ كه څوك ووايي: وريځ ووريده د وريدونه مقصد باران وريدل دي. دا مرسل مجاز شو، يا ووايي: ژرنده مې را وړه او مقصد يې د اوړو راوړل وي نو ژرنده د اوړو سبب دى او اوړه مسبب دى؛ دلته سبب ياد شو او مراد ترې مسبب دى نو دا مفرد مرسل مجاز شو.

يا ووايي: سليمان ته لاس وركړه. نو دلته لاس سبب دى او مراد ورځخه مدد او مرسته ده چې مسبب دى.

۲ - د مسبب نه سبب اخيستل

لكه څوك ووايي: ډېر غنم و وريدل. نو غنم نه وريږي بلكه باران وريږي چې د غنمو كېدو لپاره سبب دى او غنم مسبب دى خو دلته د مسبب نه چې غنم دي سبب واخيستل شو چې باران دى.

۳- د لازم نه ملزوم اخیستل

لازم هغه شي ته ویل کېږي چې د هغه وجود د یوه بل شي د موجودیت په وخت کې منځ ته راځي لکه لمر ملزوم دی او ورځ لازم. که څوک وایي چې: ورځ را وخوته او مقصد یې د لمر راختل وي نو دلته د لازم نه ملزوم واخیستل شو.

٤- د ملزوم نه لازم اخیستل

لکه چې څوک وایي: سترګې یې پکې خښې کړې.

نو دې نه مراد د سترګو کتل او نظر دی نظر لازم او سترګې ملزوم دی دلته ملزوم نه لازم واخیستل شو او دا هم مفرد مرسل مجاز دی.

٥- د کل نه جزء اخیستل

کل ټول ته ویل کېږي او جزء یوې برخې ته ویل کېږي.

لکه چې څوک وایي: د چینې اوبه مې وڅښلې نو د چینې د ټولو اوبو

ښبستل خو ممکن نه دي دلته مراد د چینې د اوبو یوه برخه ده نو کل چې ټولې اوبه دي یاد شو او مراد ترې جزء دی چې د اوبو یوه برخه ده.

٦- د جزء نه کل اخیستل

لکه چا ته ووایې: سترګې دې را واړوه نو یوائې سترګې خو نه را اوړي مراد ترې ټول مخ دی چې سترګې یې یو جزء یا برخه ده. دلته جزء یاد شو چې سترګې دي او کل ترې واخیستل شو چې مخ دی.

٧- د آلې نه د هغې اغېزه اخیستل

کله کله د یوه کار آله یادېږي خو مراد ترې د آلې اغېزه او کار وي لکه د پښتو متل دی چې:

ژبه هم کلا ده هم بلا ده.

نو دلته د ژبې نه مراد خبرې دي چې ښې خبرې کلا ده او انسان له کړاوونو او بدو عواقبو څخه ژغوري او بدې خبرې بلا ده انسان په کړاوو اخته کوي.

۸- د عام نه خاص اخیستل

لکه کومې غونډې ته ډېر خلک راغلي وي او څوک ووایي:

پښتنو، تاجکانو، ازبکانو، هزاره وو، نورستانیانو او پشه یانو په غونډه کې ګډون کړی ؤ.

نو دلته د هر قوم ټول افراد مراد نه دي بلکه هغه خاص خلک دي چې په غونډه کې یې ګډون کړی ؤ.

۹- د خاص نه عام اخیستل

لکه «بېټنیان» چې د بېټ نیکه اولاد دی او بیټ د یوه خاص سړي نوم دی چې د پښتنو د یوې قبیلې نیکه ؤ خو دلته ترې عام واخیستل شول.

۱۰- د تېرې زمانې له مخې

کله کله یو چاته د تېرې زمانې له مخې نوم اخیستل کېږي لکه چې یو څوک په تېر وخت کې په کوم حکومتي منصب پاتې شوی وي او بیا وروسته یې هغه منصب پرې اېښی وي یا متقاعد وي خو په هماغه نامه یادېږي لکه

قاضي، جنرال، مدير، معلم او داسې نور.

۱۱- د راتلونکې زمانې له مخې

د راتلونکې په اعتبار هم کله کله يو څوک يادېږي لکه د طب پوهنځي محصل ته چې ډاکټر ووايې نو هغه لا ډاکټر شوی نه وي خو راتلونکي وخت کې د بريالیتوب او فراغت په صورت کې ډاکټر گڼل کېږي؛ د همدې راتلونکې په اعتبار ورته ډاکټر ويل لغوي مفرد مرسل مجاز دی.

۱۲- د ظرف نه مظروف اخيستل

ظرف لوښي ته ويل کېږي او مظروف هغه شي ته ويل کېږي چې د لوښي کې پروت دی يا ورپورې نښتی دی کله کله ظرف ياد شي خو مراد ورڅخه مظروف وي لکه: وياله بهېږي. وياله ظرف دی او اوبه پکې مظروف دی نو وياله خو نه بهېږي مراد ترې اوبه دي چې بهېږي.

يا څوک ووايي: سر مې لنډ کړ. او مراد يې د سر ويښتان وي نو سر ظرف دی او ويښتان پرې مظروف دی او د سر د لنډولو نه مراد د ويښتانو لنډول دي.

۱۳- د مظروف نه ظرف اخیستل

لکه: اوبه وڅښې شوې. اوبه خو نه وڅښل کیږي خو مراد ترې د مځکې، ویالې او یا بل ظرف وچېدل دي.

۱٤- د بدل اړیکي

کله کله یوه کلمه یا لفظ استعمال شي او مراد ترې بل لفظ وي لکه: لمونځ مې خلاص کړ یا لمونځ مې ختم کړ او د دې ختمېدو نه مراد د لمانځه ادا کول وي.

۱۵- د عوض اړیکي

لکه: پیسې مې وخوړې پیسې خو نه خوړل کیږي بلکه مراد ترې هغه شی دی چې په پیسو اخیستل شوی وي.

۱٦- د ګاونډیتوب اړیکي

لکه: افغانستان د پاکستان سره خبرې وکړې.

افغانستان او پاکستان هېواد ونه دي او خبرې نه شي کولای؛ مراد ترې د افغانستان او پاکستان ځينې مسؤل اشخاص دي.

۱۷ - اشتقاقي اړيکي

کله کله يوه صيغه ياده شي او مراد ترې بله صيغه وي لکه چې مصدر ياد شي او مراد ترې اسم مفعول وي لکه:

دا د الله پېداينښت دی. مراد ترې د الله تعالی پېدا کړای شوي شيان دي.

يا: تورپېکی ستر دد يعنی مستور دد. او داسې نور.

دا ټول د لغوي مفرد مرسل مجاز ډولونه دي.

مجاز کې ايجاز وي نو له همدې امله د بلاغت يو ارزښتناک بنسټ دی که مونږ ووايو:

۱ - جلال آباد کې يوه لويه غونډه وشوه دې غونډې په افغانستان کې هر ډول بهرنی لاسوهنه و غندله. يا:

۲ - جلال آباد کې يوه لويه غونډه وشوه د دې غونډې ټولو ګډون کوونکو په افغانستان کې هر ډول بهرنی لاسوهنه و غندله.

په لومړنيو جملو کې غندونکې غونډه شوه او په دويم ډول جملو کې غندونکي د غونډې ټول ګډون کوونکي شول.

اول عبارت کې د غونډې غندنه مجاز دی او په دوهم عبارت کې د ګډون کوونکو غندنه حقيقت دی؛ د مجاز عبارت د حقيقت د عبارت په نسبت لنډ

دی او ايجاز پکې دې نو ځکه بليغ دی.

استعاره

استعاره په لغت کې د عاريت (امانت) طلب ته ويل کيږي. خو هغه امانت چې د څه وخت لپاره ترې ګټه اخيستل کيږي. عربي کې امانت هغه ته ويل کيږي چې چا سره د ساتنې لپاره کښېښودل کيږي او استعمال يې نه شي کېدای او عاريت هغه ته ويل کيږي چې د استعمال او ګټې اخيستلو لپاره وي لکه له چا څخه کتاب د مطالعې لپاره واخلې يا جامې د اغوستلو لپاره واخلې او بيا يې په ټاکلي وخت بيرته ورکړې.

په اصطلاح کې استعاره هغه لفظ ته ويل کيږي چې د مشابهت (ورته والي) له أمله د اصلي وضع شوې معنا نه پرته په بله معنا استعمال شوی وي.

د مرسل مجاز سره د استعارې توپير دا شو چې: په مرسل مجاز کې لامل د مشابهت نه پرته نور اړيکي وي لکه مخکې چې تير شول او په استعاره کې اړيکي مشابهت وي.

او د تشبيه سره يې توپير دا دی چې په استعارې کې يوازې مشبه به يادېږي او د مشبه يادونه پکې نه کيږي همدارنګه د تشبيه برخيز او لامل هم نه يادېږي. او په تشبيه کې د دواړو يا ټولو يادونه کيږي. استعاره د تشبيه نه ډېره بليغه وي.

د ببلګي په توګه که څوک ووايي: ما په پوهنتون کې د زمري غوندې سړی ولید.

دا تشبیه شوه «زمری» مشبه به، «غوندې» د تشبیه برخیز، او «سړی» مشبه دی.

خو که ووايي: زمری مې ولید. او مراد يې زړه ور سړی وي نو دا استعاره شوه د زمري نوم يې د زړه ور سړي لپاره عاريةً واخيست او پرې ياد يې کړ.

د استعارې بنسټونه

استعاره درې بنسټونه لري:

۱- مستعارمنه: يعنې له چا نه چې اخيستنه شوې (چې مشبه به دی).

۲- مستعار له: يعنې د چا لپاره چې اخيستنه شوې (چې مشبه دی).

۳- مستعار: يعنی هغه نقل شوی او اخيستل شوی لفظ.

«مستعار منه» او «مستعار له» د استعارې دواړه خواوې بلل کېږي

د ببلګې په توګه:

نن مې په کلي کې درياب وليد
د جنت لوري ته مې باب وليد

دلته د سخي انسان لپاره د «درياب» لفظ د استعارې په توګه را اخيستل شوی دی او د سخاوت کار ته د جنت باب (دروازه) استعاره شوی دی او مشبه

به یاد شوی او د تشبیه نور ارکان غورځېدلي دي. دا استعاره شوه.

په دې کې د استعارې بنسټونه دا دي:

(۱)

دریاب: مستعار منه.

سخي انسان: مستعار له (چې محذوف دی).

دریاب: مستعار.

(۲)

د جنت باب: مستعار منه.

سخاوت: مستعار له.

باب: مستعار.

د استعارې لومړی وېش

په لومړي وېش استعاره په درې ډوله ده:

۱- تصریحي (ښکاره).

۲- کنایي (پټه).

۳- خیالي (په اند کې).

۱- تصريحي استعاره

که په خبرو کې يوازې مشبه به ياد کړای شي دې ته تصريحي (څرگنده) استعاره ويل کېږي او تحقيقي استعاره هم بلل کېږي.

لکه:

ستورونه پرخه په گلاب ورېږي
که مرغلرې په بخمل دي تېتې

په دې شعر کې شاعر د استعارې په توگه د سترگو لپاره ستوري او د اوښکو لپاره پرخه او د اننگو لپاره گلاب را أخيستی او بيا يې په بخمل باندې د تيتو او خپرو مرغلرو سره تشبيه ورکړې ده چې د اوښکو لپاره يې مرغلرې او د اننگو لپاره يې بخمل استعاره کړې دي.

په دې ټولو کې مشبه غورځېدلی او يوازې مشبه به ياد شوی دی، دې ته تصريحي يا تحقيقي استعاره ويل کېږي.

۲ - ۳ - کنايي او خيالي استعاره

که په خبرو کې مشبه به وغور ځېږي او يوائې مشبه ياد شي خو مشبه به ته داسې اشاره وشي چې تشبيه ترې لازمېږي يعنې د مشبه به څه لوازم ياد کړای شي. دې ته «کنايي استعاره» ويل کېږي او «مکنيه استعاره» هم بلل کېږي؛ د کنايي استعارې په ترڅ کې خيالي استعاره هم څرګندېږي ځکه چې خيالي استعاره اصلاً د کنايي استعارې قرينه او نخښه وي.

لکه:

سور زما وطن ؤ د غبرت له حرارته
داړې د غليم شولې اخته په څرېکو څرېکو

دلته د غليم تشبيه د يوه بدځناور سره ورکول شوې ده خو مشبه به، چې بد ځناور دی، غورځېدلی دی؛ د مشبه به لوازم، چې «داړې» دي، يادې شوې دي نو دا کنايي يا مکنيه استعاره شوه او د دې په ترڅ کې خيالي استعاره هم څرګنده شوه او هغه دا چې شاعر په خپل خيال کې د غليم نه يو سپی يا بد ځناور جوړ کړی دی او د وطن نه يو سور ګرم شی؛ سپی يا بد ځناور چې کله په ډېر ګرم شي داړې ښخې کړي نو د ډېر برېښنه يې په غاښونو کې د دردونو څرېکې شي او په کوږنج کوږنج هغه ګرم شی پرېږدي او وتښتي.

شاعر هم وايي چې زما وطن زما د وګړو د غبرت له امله ډېر ګرم ؤ او کله

چې غلیم ورته وبلوسېده او یرغل یې پرې وکړ، د سختې درد وونکې ماتې سره مخ شو او وتښتېد.

د استعارې دوهم وېش

تحقیقي استعاره په دوه ډوله ده:

١ - حسي.

٢ - عقلي.

١ - تحقیقي حسي استعاره

حسي استعاره هغه ده چې د مستعار له درک په حواسو کېدای شي لکه:

د بی زړه په هکله ووایې: گیدړ دی.

دلته مستعار له بې زړه دی او محسوس دی دا حسي استعاره شو.

٢ - تحیقي عقلي استعاره

عقلي استعاره هغه ده چې د مستعار له درک عقلا کېدای شي. لکه د محمود اخلاق چې د مرغلرو سره مشابه کړې او بیا مشبه چې اخلاق دي، حذف

کړې او مشبه به چې مرغلرې دي، یاده کړې او ووایې:

محمود په مرغلرو کې پټ دی. نو مستعار له چې ښه اخلاق دي په حواسو نه درک کېږي خو په عقل یې درک کېدای شي.

د استعارې دریم وېش

استعاره د مستعار په اعتبار په درې ډوله ده:

۱- اصلیه.

۲- تصریحي تبعیه.

۳- کنایي تبعیه.

۱- أصلیه

اصلیه هغه استعاره ده چې مستعار جامد نوم یا مصدر وي لکه ښکلي مخ لپاره چې سپوږمۍ استعاره کړې یا وهلو ته وژل استعا[...] کړې.

أصلیې ته ځکه أصلیه ویل کېږي چې په مفهوم کې مستقله وي او د بل شي تابع نه وي.

۲- تصریحي تبعیه

تصریحي تبعیه هغه استعاره ده چې مستعار فعل وي لکه: حال وایي چې هغه به راشي.

دلته د حال ویلو نه مطلب د هغه څرګند قرائن او نښې دي د څرګندو نښو لپاره «حال وایي» استعاره شو او وایي فعل دی. نو دا تصریحي تبعیه استعاره شوه.

۳- کنایي تبعیه

دا هغه استعاره ده چې مستعار مشتق نوم وي لکه:

په خولې باندې غندنه د بې ننګو علامه ده
غندونکی یم په توره د عمل میدان ته ځم

دلته «غندونکی» اسم فاعل دی او د «وژونکي» د پاره مستعار دی. او تبعیې ته ځکه تبعیه ویل کېږي چې په مفهوم کې د مصدر تابع وي.

د استعارې څلورم ویش

د دواړو اړخونو (مستعار منه او مستعار له) په اعتبار مصرحه یا تصریحي استعاره په دوه ډوله ده:

١- عنادیه.

٢- وفاقیه.

١- عنادیه

دا هغه استعاره ده چې دواړه خوا وې یې په یوه شي کې نه شي یوځای کېدای لکه بې لارې شخص ته چې د مړ لفظ استعاره شي نو مرګ او بې لارې په یوه شخص کې نه یوځای کېږي ځکه چې بې لارې د ژوندي په هکله ویل کېږي خو دلته د استعارې په ډول بې لارې ته مړ وویل شو او دا عنادیه استعاره ده.

٢- وفاقیه

دا هغه استعاره ده چې دواړه خوا وې په یوه شي کې یوځای کېدای شي لکه: ژوند او هدایت دواړه په یوه شخص کې یوځای کېدای شي، که هدایت

موندونکي شخص ته ژوندی وویل شي او دا ژوند د هدایت لپاره استعاره شي دا وفاقیه استعاره ده.

د استعارې پنځم وېش

عنادي استعاره په دوه ډوله ده:

۱- تملیحیه.

۲- تهکّمیه.

۱- تملیحیه

دا هغه استعاره ده چې مستعار د خپلې معنا په ضد استعمال شي لکه بې زړه سړي ته چې د زمري لفظ مستعار کړې.

۲- تهکّمیه

دا هغه استعاره ده چې د ټوکې او استهزاء په توګه مستعار د خپلې معنا په خلاف استعمال شي. لکه:

یو چا ته د وهلو په وخت کې ووایې چې:

اوس به خوشحال شې يا: اوس به درته خوند درکړي. حال دا چې په وهلو انسان خفه کېږي خو دلته د استهزاء په توګه د خفګان لپاره خوشحالي او خوند مستعار ياد شوي دي.

د استعارې شپږم وېش

د استعارې د دواړو خواو (مستعار منه او مستعار له) د مشترک مفهوم په اعتبار استعاره په دوه ډوله ده:

۱- عاميه مبتذله.

۲- خاصيه.

۱- عاميه مبتذله

دا هغه استعاره ده چې هر څوک پرې پوهېږي او زياتې څېړنې او پلټنې ته اړتيا نه پېښېږي لکه: د خبر لوڅ انسان په هکله وايې: طوطي دی.

دې ډول استعارې ته «عاميه» هم ويل کېږي او «مبتذله» هم بلل کېږي.

په دې کې د دواړو خواوو مشترک مفهوم (ورته والی) ډېر څرګند دی چې ډېرې خبرې کول دي.

۲ - خاصیه غریبه (نا اشنا)

دا هغه استعاره ده چې هرڅوک پرې نه شي پوهېدای او خاص خاص وګړي پرې پوهېږي چې د ادبي ذوق څښتنان وي. لکه د رسول الله صلی الله علیه و سلم د هدایاتو او ښو اخلاقو په هکله دا شعر:

تل پخه خوږه مېوه ده، نه، مه، ولې، انکار نشته
اوړی ژمی ورته یو دی، د موسم انتظار نشته

په دې کې شاعر د رسول الله صلی الله علیه وسلم اخلاق، لارښوونې، عدل، انصاف او د ژوند نظام د مېوې سره مشابه کړل او مشبه یې حذف کړ یوازې مشبه به یې د استعارې په توګه یاد کړ بیا یې د دې تولو ګټې او ارزښتونه د خوږ والي او پوخوالي په استعارې یاد کړل. او داسې تل پاتې او بې توپېره یې و بلل چې هر وخت کې یې هر چا ته ګټې رسېږي.

دې دومره باریکو استعاروته د هر چا ذهن نه رسېږي او یوازې د ادبي ذوق څښتنان پرې پوهېږي نو ځکه ورته ځانګړې نا اشنا استعاره ویل کېږي.

د استعارې اوم وېش

دواړو خواو سره د اړیکو او مناسبتونو له مخې استعاره په درې ډوله ده:

۱- مطلقه.

۲- مرشحه.

۳- مجرده.

۱- مطلقه (یوائحې) استعاره

دا هغه استعاره ده چې د دواړو خواو (مستعار منه او مستعار له) سره د اړیکو او مناسبت لرونکو الفاظو یادونه پکې نه وي. لکه:

زمری راغی. او مراد ترې بهادر انسان وي.

یوائحې ځکه بلل کېږي چې د دواړو خواوو اړیکي لرونکي الفاظ ورسره نه وي یاد شوي.

۲- مرشحه (ځواکمنه) استعاره

دا هغه استعاره ده چې د مستعار منه (مشبه به) سره اړیکي او مناسبت لرونکی څه لفظ یا الفاظ پکې یاد شوي وي. لکه:

رینبتیا را ونیسه دا ډېره د گټې سودا ده.

دلته د ویلو لپاره را نیول (اخیستل) استعاره شول او ددې را نیولو سره مناسبت لرونکي الفاظ گټه او سودا ده.

ځواکمنه ځکه بلل کېږي چې په مناسبو الفاظو یې ملاتړ شوی وي.

۳- مجرده (لغړه) استعاره

دا هغه استعاره ده چې د مستعار له (مشبه) سره مناسبت لرونکي الفاظ ورسره راغلي وي. لکه د عدل او إنصاف د نظام په هکله دا شعر:

شپه تېره شوه څرګند شو نن سبا د تو پیرونو
اوس ببلې سمې لارې شوې له کندو ګړنګونو

په دې شعر کې د ظلم او نابرابریو دور ته د شپې استعاره او د عدل او انصاف دور ته د سبا استعاره استعمال شوه او بیا د عدل او انصاف- چې مستعار له دی- سره اړیکي لرونکي الفاظ سمې لیارې یادې شوې او د ظلم- چې مستعار له دی- سره اړیکي لرونکي الفاظ یاد شول چې: کندې او ګړنګونه دي.

لغړه استعاره له دې امله بلل کېږي چې زیاته مبالغه پکې نه وي.

تمثیلي (د متل) استعاره

دا هغه ترکیب یا خبرې دي چې د ورته والي له أمله په اصلي معنا کې نه وي استعمال شوې او داسې نښه وي چې اصلي معنا ترې اخیستل کېدای نه

شي. لکه:

«ترکاڼي د بيزو کار نه دی»

دا متل په هغه ځای کې ويل کېږي چې څوک داسې يو کار ته ځان وړاندې کړي چې د وس او استعداد نه يې پوره نه وي.

د دې متل د جوړېدو اصلي کيسه داسې وه چې يوه ترکاڼ په غرد کې لرګي وهل د ورځې په اخر کې يو لرګی داسې پاتې شوی دی چې په منځ باندې د چولو او دوه ځايه کولو لپاره يې پکې پاڼې ټک وهلي دي څه چاود پکې شوی دی او نوريې پرې ايښی دی يوه بيزو راغلې ده او په لرګي ناسته ده په پانو يې زورونه کړي دي کله چې پاڼې وتلي دي چاود سره ورغلی دی او د بيزو د بدن څه پوستکی پکې نښتی دی سبا چې ترکاڼ راغلی او د بيزو حال يې ليدلی دی پوه شوی چې بيزو پخپله په ځان کړي دي نو پاڼې يې ببرته ډک وهلي دي او بيزو خلاصه شوې ده په دې وخت کې ترکاڼ ويلي دي چې:

«ترکاڼي د بيزو کار نه دی» نو دا متل پاتې شو. اوس اصلي معنا ترې نه شي اخيستل کېدای خو لکه مخکې مو چې وويل په مناسب ځای کې د استعارې په ډول ويل کېږي او دې ته تمثيلي يا د متل استعاره ويل کېږي؛ د پښتو ټول متلونه تمثيلي استعارې دي؛ کله کله د متل نه پرته هم تمثيلي استعاره را تلای شي لکه:

له هغه باغ نه به څنګه مېوه واخلې
چې ته بوټې نالـوې بل یې اوباسي

دا هغه ځای کې ویل کېږي چې یو، تعمیري او بل تخریبي کارونه کوي.
تمثیلي استعاره د متل یا بېلګې نه اخیستل شوې وي.

مرکب مرسل مجاز

دا هغـه جـمله یا کـلام دی چې د مـشـابهت نه پرته د ځـینو اړیکو لـه أمله قصداً په اصلي معنا کې نه وي استعـمال شوی خو داسې قرینه او نښه وي چې اصلي معنی ترې نه شي اخیستل کېدای. لکه:

زما په ټاټوبي چې یرغل کوي زما جنګ ته دې تیار شي.

دلتـه «جنګ ته دې تیار شي» جـمله ده نو مـرکب شو او امر دی خو مراد ترې خبر دی چې داسې راځې: «جنګ ته تیاربږي».

کنايه

کنايه په لغت کې پټولو او بدلولو ته ويل کېږي چې د تصريح او ډاګيزې خلاف ده او په اصطلاح کې هغه لفظ دی چې د اصلي معنا نه پرته بله معنا ترې اخيستل کېږي؛ د اصلي معنا اخيستل هم کېدای شي ځکه چې داسې قرينه نه وي چې د اصلي معنا اخيستل منع کړي او د مجاز سره يې توپير هم همدا وروستني دوه قيدونه دي چې د اصلي معنا اخيستلو جواز او د داسې قرينې نشتوالی دی چې د اصلي معنا اخيستلو مانع شي. لکه يو څوک ووايي:

«ماهم څه د کدوانو پاڼې نه دي لوستي»

مطلب دا چې زه هم پوهېږم خو اصلي معنا هم اخيستل کېدای شي چې: کتابونه مې لوستي دي او د کدوانو پاڼې مې نه دي لوستي.

د کنايې لومړی وېش

د هغې معنا په اعتبار چې اشاره ورته کېږي کنايه په درې ډوله ده:

۱- د صفت نه کنايه.

۲- د موصوف نه کنايه.

۳- د نسبت نه کنايه.

۱- د صفت نه کنايه

دا هغه کنايه ده چې د يوه شي ځانګړتيا (صفت) ته پرې اشاره کېږي لکه د ځوانۍ، مروت، سړيتوب څښتن او مېلمه دوست انسان په هکله وايې:

«لوی دسترخوان لري»

چې د مېلمه دوستۍ او نورو ښو ځانګړتياوو نه کنايه ده، خو اصلي معنا هم اخيستل کېدای شي چې رېښتيا يې د سترخوان لوی وي.

لوی دسترخوان ډېرې ډوډۍ او خوړو لپاره وي او ډېرې ډوډۍ او خواړه د ډېرو وګړو لپاره وي.

٢- د موصوف نه کنايه

دا هغه کنايه ده چې موصوف ته پکې اشاره وي.

لکه بخيل انسان ته چې د خپل مال څوکيدار ووايې، يا قندهار ته د انارو وطن ووايې.

٣- د نسب نه کنايه

دا هغه کنايه ده چې نسبت ترې مراد وي لکه: توره په اصل غوڅه کوي.

دا د اوچت نسب نه کنايه ده.

د کنايې دوهم ويش

د صفت نه کنايه په دوه ډوله ده:

١- نږدې (قريبه).

٢- ليرې (بعيده).

۱ - نږدې کنایه

دا هغه کنایه ده چې له یوې معنا نه بلې ته انتقال پکې بې واسطې شوی وي. لکه «جنګړکې»، «کنځلمارې» او «بد اخلاقه» ښځې ته چې «ژبه وره» ووایې.

۲ - لیرې کنایه

دا هغه کنایه ده چې له یوې معنا نه بلې ته انتقال پکې په یوه یا ډېرو واسطو سره وي. لکه:

«د ګل نواز د کور ایرې ډېرې دي»

د ایرو ډېروالی د اور په ډېروالي دلالت کوي او د اور ډېر والی د ډېرو خوړو په پخولو دلالت کوي او د ډېرو خوړو پخول په ډېرو مېلمنو دلالت کوي نو دا د مېلمه دوستۍ نه کنایه شوه.

د کنایې دریم وېش

د لوازمو او سیاق په اعتبار کنایه په څلور ډوله ده:

۱- تعریض.

۲- تلویح.

۳- رمز.

٤- إيماء.

۱- تعریض

تعریض په لغت کې د ډاګیزې خبرې خلاف ته ویل کېږي، او په اصطلاح کې هغه کنایه ده چې یوه خبره وشي او د خبرې سیاق (چلښت) او ترخ کې بلې معنا او خبرې ته اشاره وشي. لکه د دوه مخي او منافق سړي په مخکې چا ته وواېي:

«سړی هغه دی چې مخامخ او پسې شا یو ډول وي او یوه خبره کوي»

دې کې هغه دوه مخي منافق ته اشاره وشوه چې ګنې ته سړی نه یې. دا تعریض شو.

یا لکه یو سړي نه چا پوښتنه وکړه چې تر ټولو ښه او لایق سړی څوک دی ؟
هغه وویل: یره د ځان ستاینه ښه کار نه دی. یعنی زه یم.
بیا یې ترې پوښتنه وکړه چې تر ټولو بد او خراب سړی څوک دی ؟
هغه ورته وویل: یره ستا دښمني هم په سر نه شم اخیستلای. مطلب دا شو چې ته یې.

۲- تلویح

تلویح په لغت کې یو پړق یا څرک ته ویل کیږي او په اصطلاح کې هغه کنایه ده چې د تعریض نه پرته واسطې او لوازم ولري لکه چې د غریب او مسکین متکبر په هکله وایې:

«د خپلې شړۍ سره سمې پښې نه غزوي»

نو د شړۍ سره سمې پښې غزول په خپلې برخې صبر او د خپل اقتصاد او حیثیت سره سم چلېدل دي او د تکبر لویي او بې اندۍ لوازم د دې خلاف دي.

۳- رمز (پټه اشاره)

رمز په لغت کې پټې اشارې ته ویل کیږي لکه یو نږدې ته په وروځې، سترګې یا شونډې اشاره وکړي.

او په اصطلاح کې هغه کنايه ده چې د تعريض نه پرته پکې لږې او پټې داسې اشارې وي چې له هغې څخه داسې برېښي چې کنايه ده خو مطلب يې څرگند نه وي. لکه:

«د سور گل زړه ډېر سخت دی»

دا دبې رحمۍ او سختۍ نه کنايه ده.

٤- إيماء (څرگنده اشاره)

إيماء په لغت کې اشارې ته ويل کېږي او په اصطلاح کې هغه کنايه ده چې د تعريض نه پرته پکې لږې او پټې اشارې وي خو مطلب يې څرگند وي لکه:

په نړۍ کې چې د وېش کاروان روان ؤ
د ننگ بار د افغانانو شو په برخه

دا د افغانانو د ننگياليتوب نه کنايه ده او څرگنده ده.

محاکات

محاکات په لغت کې یو تر بله کیسو او خبرو کولو ته ویل کېږي او په شعري اصطلاح کې محاکات د شاعر هغه لفظي انځور ګرۍ ته ویل کېږي چې شاعر یو مفهوم، مراد، کیفیت او پېښه د شعر په ځواک داسې مصور کړي چې تصویر یې په زړه پورې، راښکونکی او اغېزناک وي، په محاکات کې د تشبیهاتو، استعارو او کنایو استعمال زیات رول لري چې د سالم ذوق او صحیح استعمال پورې اړه لري. بېلګه یې دا ده:

عبدالحمید بابا وایي:

لکه سر د پسه په اور غاښونه سپین کا
ما له نن له ډېره غمه خندا راغله

یا لکه دا:

دې دنیا سره زه داسې نا بلدیم
لکه لیرې کلیوال چې ښار ته لاړ شي

بديع

د بديع لغوي معنا:

بديع په لغت كې هغه مختَرَع او نوي ته ويل كېږي چې مخكنی بنسټ او بېلگه و نه لري.

الله تعالی فرمايي:

«قل ما كنت بدعا من الرسل» ورته ووايه زه پېغمبرانو كې نوی او بې مثاله پېغمبر نه يم(۱) يعنی له ما مخكې هم پېغمبران تېر شوي دي.

او الله تعالی فرمايي:

«بديع السماوات و الارض» «الله بې مثاله د اسمانونو او مځكې پېدا كوونكی دی»(۲) مطلب دا چې الله تعالی داسې اسمانونه او مځكه پيدا كړي دي چې مخكې يې مثال نه ؤ.

او الله فرمايي:

«ورهبانية ابتدعوها ما كتبناها عليهم» «او (نصارا وو) گوشه نشيني

۱- سورة الاحقاف: ۹.

۲- سورة البقرة: ۱۱۷. سورة الأنعام: ۱۰۱.

او پيري له ځانه اختراع کړې وه مونږ پرې نه وه فرض کړې »(١) .

اسلام کې بدعت هغه کار بلل کيږي چې د ثواب او عبادت په شکل کې داسې نوی وي چې د رسول الله صلی الله عليه و سلم په زمانه کې نه وي شوی، دا ډول کار په اسلام کې حرام بلل کيږي.

رسول الله صلی الله عليه و سلم فرمايي: « کل محدثة بدعة و کل بدعة ضلالة »(٢)

« دين کې هر نوی کار بدعت دی او هر بدعت بې لاري ده. »

د بديع اصطلاحي معنا :

په اصطلاح کې بديع هغه علم ته ويل کيږي چې د خبرو ښکلا پرې پيژندل کيږي، خوند، ارزښت او رونق يې زياتيږي او د کلام په مراد لفظي او معنوي دلالت پرې څرګنديږي.

هره خبره دوه ډوله ښکلا لري چې يوه ذاتي او بله عرَضي ده. ذاتي ښکلا د معانيو او بيان په علم څرګنديږي چې مخکې تېر شول او عرَضي (ورپېښه) ښکلا د بديع په علم څرګنديږي چې مونږ يې په راتلونکيو کرښو او مخونو کې څيړو. د بديع ښکلا هغه وخت څرګنديږي چې نابېره او بې تکلفه وي؛ تکلف او کوښې را ايستل په هر کار کې ښه نه برېښي.

١- سورة الحديد: ٢٧.

١- بخاری او مسلم.

د بديع ډولونه

د بديع ښکلا وې په دوه ډوله دي:

١- لفظي ښکلا وې.

٢- معنوي ښکلاوې.

١- لفظي ښکلاوې (صنايع)

١- جناس

د دوه لفظونو په تلفظ کې يو والي او معنا کې جلا والي ته جناس ويل کېږي؛ تجنيس، تجانس او مجانسه هم بلل کېږي. او دا په دوه ډوله دي:

١- لفظي جناس.

٢- معنوي جناس.

د لفظي جناس ډولونه

١- تام (پوره) جناس

دا هغه جناس دی چې دوه لفظونه په هر څه کې یو شان وي. لکه د توکو په نوعې، شمېر، هیأت (حرکاتو او سکناتو) او ترتیب کې. دا بیا په دوه ډوله دی:

الف- مماثل جناس.

ب- مستوفي جناس.

الف- مماثل جناس

که دواړه لفظونه له یوې نوعې څخه وو لکه:

د وو اسمونه، دوه فعلونه او دوه توري، نو دا مماثل جناس بلل کېږي لکه:

لېږ زما په لور نظر کړه
غم په لور رانه جلا کړه

اول «لور» نه مطلب طرف او خوا ده، او دوهم «لور» نه درېبلو «لور» دی.

ب- مستوفي جناس

که دوه لفظونه د مختلفو نوعونه وي لکه:

اسم او فعل نو دا مستوفي جناس بلل کېږي. لکه (غالبا) دولت لواڼی چې وايي:

کسي هغه کسي چې د يار کسي پرې کسي
ورک شه هغه کسي چې بې ياره کسي کسي

دلته د دواړو نيم بيتيو اخري «کسي» فعل دی چې د «ګوري» په معنا دی او نور اسمونه دي چې د سترګو کسي دي.

٢ - نيمګړی جناس

دوه لفظونه چې ترتيب، نوعې، شمېر او هيأت نه په يوه يا ډېرو کې سره بدل وي نيمګړی جناس بلل کېږي، خو په دې شرط چې توپير به په يوه توري کې وي. او دا په درې ډوله دی:

١ - مردوف.

٢ - مکتنف.

٣ - يوستوی مطرف.

۱ - مردوف جناس

دا هغه جناس دی چې د یوه لفظ په اول کې د بل نه یو حرف زیات وي. لکه:

تاچې روګدی کړ خپل ځان په ښه عادت
نو حاصل دي کړ بې شکه سعادت

دلته په «سعادت» کې له «عادت» نه یو توری (سین) زیات دی چې په سر کې راغلی دی.

۲ - مکتنف جناس

دا هغه جناس دی چې د یوه لفظ په منځ کې یو حرف زیات وي لکه:

سور په وینو مې کفن
سر مې کېښود په وطن

دلته د «سور» او «سر» په منځ کې د «و» په زیاتوالي توپیر راغلی دی چې د «سور» په منځ کې دی.

۳- یو ستوی مطرف جناس

دا هغه جناس دی چې د یوه لفظ په اخر کې یو حرف زیات وي لکه:

خــیــر او شــر مــې کــړ جــلا

شــرم عــار مــې پر دښــمن

دلته د «شر» او «شرم» ترمنځ په «م» سره توپیر راغلی دی چې د «شرم» په اخر کې دی.

مذیل جناس

دا هغه جناس دی چې په پای کې یې دوه یا زیاتو تورو کې اختلاف وي. لکه:

تل د دوه وو منځ کې خیر او سوله غواړه

شه منځګړی د اخلاص او دیانت

دلته منځ او منځګړي کې مذیل جناس دی.

غبرګ مطرف جناس

دا هغه جناس دی چې په اول کې يې دوه يا زيات توروکې اختلاف وي.

لکه:

د کابل او ننګرهار
د زابل او قندهار

د ننګرهار او قندهار ترمنځ غبرګ مطرف جناس دی.

مضارع جناس

دا هغه جناس دی چې د دوه لفظونو په اول، منځ يا پای کې په دوه داسې تورو کې اختلاف وي چې په مخرج کې سره نږدې وي. لکه:

که څوک نه شي انسانانو ته قصاب
پرې اسان به شي د خو بدو حساب

دلته د قصاب او حساب ترمنځ مضارع جناس دی.

لاحق جناس

دا هغه جناس دی چې په اول منځ یا پای کې د دوه لفظونو په دوه، د[illegible]ې تورو کې اختلاف وي چې په مخرج کې سره لیرې وي. لکه:

تلاوت کـــوه په مـــــینه د قــــرآن
ســــخــاوت کــوه هر کله په کــثــرت

دلته د تلاوت او سخاوت ترمینځ لاحق جناس دی.

محرف جناس

دا هغه جناس دی چې دوه لفظونه په لیکلو کې سره ورته وي او په حرکاتو او سکناتو کې یې توپیر وي. لکه:

د شکور شکور کې ډوډۍ وي کـه سوکړک
د مــبلمــه مــخکې یې ږدي په احـتــرام

اول «شکور» کې د شین زور دی چې د شخص نوم دی او دوهم «شکور» کې شین ساکن دی او واو اوږد دی هغه د لوخو یا مزرونه جوړ پلن لوښي ته ویل کېږي چې ډوډۍ او سوکړکان پکې ایښودل کېږي.

مصحف جناس

دا هغــه جناس دی چې دوه لفظونه داسـې سـره ورته وي چې کــه نقطې (ټکي) ترې لیرې کړې هیڅ تـوپیر یې نه کـېږي او که ټکي ورته وي نو توپیر یې څرگندوي لکه:

څنگه انصاف او عدالت به وي دا

چې چرته شروي زما سر ته راځي

د شر او سر ترمنځ په ټکو کې توپیر دی که د شر نه ټکي لیرې شي نو سر به شي او یا د سر سین باندې درې ټکي وکړې نو شر به شي.

مرکب جناس

دا هغه جـناس دی چـې دوه لفـظونــه سـره ورتـه وي خـو یــو مفــرد وي او بل مرکب وي.

او دا په درې ډوله دی:

۱- مرفوّ.

۲- مقرون.

۳- مفروق.

۱ - مرفو جناس

دا هغه جناس دی چې يوې خواته مرکب وي خو يو ځای وي او بلې خواته مفرد وي. لکه:

اروم‍ـــــرو، ک‍ـــوه ک‍ـــوم ک‍ـــار
د ورور س‍ـــــرد، اوس‍ـــــه همک‍ـار

دلته د «کوم کار» او «همکار» ترمنځ مرفو جناس دی.

۲ - مقرون جناس

دا هغه جناس دی چې دواړه خواوې په ليکلو او تلفظ کې يو شان وي او په معنا کې جلا وي. لکه:

چې په توره او أدب يې کړو خوشحال
ننګيالی ؤ توريالی ختک خوشحال

دلته اول «خوشحال» نه مطلب خوښ او دوهم خوشحال ختک دی.

۳- مفروق جناس

دا هغه جناس دی چې دواړه خواوې په تلفظ کې يو شان وي او په ليکلو کې جلا وي. لکه:

مه پاتې کېږه څه لا
لارې ته ور کړه ځلا

دلته د «څه لا» او د «ځلا» ترمنځ مفروق جناس دی.

قلب يا مقلوب جناس

دا هغه جناس دی چې توري يې يو شان وي خو د تورو ترتيب سره بدل وي.

او دا په درې ډوله دی:

۱- چپه.

۲- رد او بدل.

۳- مستوي.

۱ - چپه جناس

دا هغه مقلوب جناس دی چې د یوې خوا لفظ پوره سرچپه کړې نو د بلې خوا لفظ ترې جوړیږي. لکه:

ای وطنه تا ضرور ابادوم
پټ په زړه کې ستا د مینې تپ لرم
پټ چې سرچپه کړې تپ شو چې زخم ته ویل کیږي.

۲ - رد او بدل جناس

دا هغه مقلوب جناس دی چې د دوه لفظونو توري په نوعې او شمېر کې سره برابر وي خو په ترتیب کې رد او بدل وي. لکه:

چې په راتگ مې ستا لبمه د رانده شول
ستا د دوډۍ مېله مې نه ده په کار
«لبمه» او مېله» په تورو کې یو شان دي او په ترتیب کې بدل دي.

۳- مستوي (برابر) جناس

دا هغه مقلوب جناس دی چې یو لفظ د دواړو خواوو نه یو شان لوستل کېږي که له ښي خوانه ولوستل شي او که له چپې خوانه ولوستل شي یو ډول وي. لکه:

ننګ او غېرت مې لاتت شوي نه دي
د وطن درد مې زړه کې څرېکې وهي

په دې شعر کې «تت» او «درد» د دواړو خواوونه یو شان لوستل کېږي دا مستوي جناس دی او دا ډول جناس تر ټولو ځوا کمن بلل کېږي.

۲- تصحیف

تصحیف دې ته ویل کېږي چې دوه یا ډېر لفظونه سره داسې ورته وي چې ټکي ترې لېرې کړې نو یو ډول لیکل کېږي لکه:

سور او شور، یا: توره، بوره، نوره.
یا: سکور، شکور، منیر، منبر، شپه، شنه، شته.

۳- سجعه

سجعه د دوه فاصلو یووالي ته ویل کیږي او فاصله په نثر کې داسې ده لکه په شعر کې قافیه. سجعه زیاتُه په نثر کې وي د شعر په حشوې کې کله کله راځي، سجعه د دوه فقرو د اخري لفظونو همغږۍ ته ویل کیږي. او دا په درې ډوله ده:

۱- مطرف.

۲- مرصع.

۳- متوازي.

مطرفه سجعه

دا هغه سجعه ده چې دواړه فاصلې په وزن کې مختلفې وي او په قافیې کې سره برابرې وي. لکه:

افغانستان نه د یوه شخص د پلار دی او نه د چا ځانګړی ابتکار دی بلکه دا د ټولو افغانانو شریک دیار دی.

دلته «پلار» «ابتکار» او «دیار» په وزن کې مختلف دي او قافیې کې سره یو دي.

مرصعه سجعه

دا هغه سجعه ده چې د دوه يا ډېرو فقرو لفظونه په وزن او قافيې کې يو شان وي.

لکه: سوله او يورنگي ثواب دی، فساد او دوه رنگي عذاب دی. د لته «ثواب» او «عذاب» په يو وزن او يوې قافيې دي.

متوازي سجعه

دا هغه سجعه ده چې دوه يا ډېرې فقرې په فاصلو کې يو شان وي او مخکنيو لفظونو کې توپير ولري. لکه د سليمان ماکو د تذکرة الأولياء دا عبارت:

وايم حمد او سپاس د لوی خاوند او درود پر محمد مصطفی صلی الله عليه و سلم چې بادار د کونينو، او رحمت د ثقلينو، ...

په وياله داغستان او سېړم، او په دې مځکو پايېږم، ... مراقد د اولياوو او واصلينو مې پلټل او په هر لوري مې کاملان موندل(۱).

۱- «تذکرة الاولياء» د سليمان ماکو: ۱.

٤ - ازدواج (جوړه)

د دوه جوختو او گاونډيو لفظونو ورته والی ازدواج بلل کيږي. لکه:

مخې شمخې لري.

دلته «مخې» او «شمخې» سره ورته دي په «شمخو» کې د «شين» توری زيات دی که شين وغورځيږي نو دواړه کټ مټ او يو شی کيږي او که «شين» وي نو سره ورته او جوخت دي.

٥ - تشريع (سپړل او وبدل)

تشريع دې ته ويل کيږي چې په شعر کې دوه يا درې قافيې وي که يوه يا دوه قافيې له شعر نه وغورځيږي نو هم شعر ته کوم تاوان نه پېښيږي او شعر برابر راځي لکه دا لاندی شعر چې په درې ډوله سپړل کېدای او وبدل کېدای شي:

(۱) څه ناورين مونږ په کور دی
تل ژړا د يتيمانو
د غليم راته پېغور دی
برملا د غدارانو

پورې شوی په مونږ اور دی

هویدا د اجیرانو

ولې ذومره خاموشي ده

په ناتار، د نړیوالو

که زمونږه بې وسي ده

انتظار د ښه احوالو

ټپل شوی په مونږ جنگ دی

ناروا خپلو منځو کې

اتفاق راځخه ړنگ دی

شو پنا په کړاوو کې

د دښمن راته نیرنگ دی

شا په شا په مرکو کې

اصالت ته مو خطر دی

د اغیارو په لمسون

دی ملت ته موضرر دی

د خونخوارو په شبخون

له دې شعر نه که وروستي قافیه لېرې کړو نو شعر بیا هم برابر راځي او داسې یې لولو:

(۲) څه ناورين زمونږ په کور دی تل ژړا
د غليم راته پښغور دی برملا
پورې شوی په مونږ اور دی هويدا
ولې دومره خاموشي ده په ناتار
که زمونږ د بې وسي ده انتظار
تپل شوی په مونږ جنګ دی ناروا
اتفاق راڅخه ړنګ دی شو پنا
د دښمن راته نيرنګ دی شا په شا
اصالت ته موخطر دی د اغيارو
دې ملت ته موضرر دی د خونخوارو

او که وروستي دواړه قافيې ورڅخه وغورځوو بيا هم شعر جوړ دی او داسې يې لولو:

(۳) څه ناورين زمونږ په کور دی
د غليم راته پښغور دی
پورې شوی په مونږ اور دی
ولې دومره خاموشي ده
که زمونږه بې وسي ده
تپل شوی په مونږ جنګ دی

اتفـــاق راځـــــخــه ړنګ دی
د دښـــــمن را تــه نيـــــرنګ دی
اصـــــالت تـه مـــــوخطر دی
دې ملت تـه مــــــوضـــــرر دی

٦- ترافق (همزولي بيتونه)

دوه يا ډېر داسې بيتونه راوړل چې كه نيم بيتي يې مخكې وروسته شي هيڅ تاوان نه پېښوي، ټولې يو شان لوستل كېږي او شعر برابر راځي.

بېلګه يې داده:

د بد خـوي وي هر يو كــار د حــرامي
بې شـرمي وي هر كــردار د حــرامي
شـــــرارت وي په ديــار د حـــــرامي
دوه مـخي وي تل روزګــار د حــرامي
د دوكـــــې وي هر اقـــرار د حــــرامي
په دروا غـــــو وي تينګار د حـــرامي
بې حـــيـــا بې ادب چار د حــرامي
سـترګې ځيـرې تر ځـتـار د حرامي(١)

١- حتار: دمقعد كړى.

دا گـرد عـمـر وي داغـدار د حـرامي
وي نـاوړه ابـتـکـار د حـــــــرامـي

۷- موازنه (پرتليز تول)

د دوه فاصلو په وزن کې يووالی او په قافيو کې توپير موازنه بلل کېږي.
لکه: اسلام ومنئ، احسان مه هېروئ.
دلته «اسلام» او «احسان» په وزن کې يو شان دي خو په قافيه کې بدل دي.

۸- ترصيع

د وزن يووالی او د وروستي برخې يووالی يا نږدې والی ترصيع بلل کېږي.
لکه: لوگري کښتونه ربېي او ملگري حسدونه ربېي.
دلـتـه «لوگـري» او «ملگري» کې او «کـښـتـونـه» او «حـسـدونه» کې ترصيع ده.

۹- لزوم مالا يلزم

لزوم مالايلزم (د هغه څه لازم گڼل چې لازم نه وي) دې ته ويل کېږي چې په شعر يا نثر کې ليکوال په ځان داسې څه لازم وگڼي چې اړتيا ورته نه وي خو

کـه بې تکلفـه وي نو ښکلا ګـڼل کـېږي. لکه ځينې د قـافيـې پر «روي» توري سربېره نور هم يو شان راوړي، ځينې داسې شعر وايي چې هر بيت په کوم توري پېل شوی وي په هماغـه توري ختمـېږي، ځينې داسې شعر وايي چې يو بيت په کوم توري ختم شي د بل بيت په هماغـه توري پيل کـېږي يا داسې نور چې د ځينو بېلګې يې دا دي:

۱۰- دوه اړخيز

دا هغه صنعت دی چې د بيت پيل او پای په يوه توري وي لکه:

تا چې روږدی کـړ خـپل ځان په ښـه عـادت
نـو حـاصل دی کـړ بې شکه سـعـادت
تل د دوه وومنځ کـې خـبـر او سـوله غـواړه
شـــه منځګړی د اخـــلاص او ديـانت
تـلاوت کـــوه پـه مـــينـه د قـــرآن
ســخـاوت کـوه هر کله په کـثـرت

دلته د هر بيت په پيل او پای کې د «ت» توری دی.

۱۱- واز

کله شاعر دا التزام کوي چې په ټول شعر کې شفوي (د شونډو) توري نه وي چې مونږ يې «واز» بولو. بېلګه يې دا ده:

هغــه چا چې کــړی کـــار د عـــدالت
تل ياديږي د هغـــــه دا ليــــاقت
عـــدل ښــه دی د هر چا ســـره چې کـــړه شي
د عـــادل عـــدل ګـــانه شي د رايت
چې له عـــدل نه انکار کـــړي انسان نه دی
عـــدل هر کله دی ښـــه انســـانيت
ســياست کې عـــدالت ښه ســعادت دی
عـــادل هر کله لايق د ســـيـــادت
هر قاضي چې عـدل نه کړي غټ جاهل دی
عـــدالت کـــې څـــر ګنديږي ديانت
عـــدل هر چار کـــې هر چا لره ښادي ده
عـــدل دی ديانتـــدار ســـره زينت

۱۲- لغز (غیر منقوطه)

کله شاعر دا التزام کوي چې ټول شعر کې د ټکو والا توري نه راوړي او مونږ یې په لغز نوموو. لکه:

علم حلم او عمل سره همکار کړه
حسد مه کړه هر مهال د عدل کار کړه

وهر دول هم الم لره دوا ده
د اسلام عمل هر کار او هر کردار کړه

د الله او د رسول لاره ده سمه
گمراهی سره همدا همدم سهار کړه

یا:

سم کړه کردار، مکړه وسواس
وکړه چوار، د لوړ احساس
عدل کوه، د هر مهال
مکړه دعوه، د هر کمال

۱۳- قبيح او مليح (برگ)

قبيح او مليح هغه شعر دی چې يو نيم بيتی يې ډېر ناوړه او د کنځلو په څېر وي او بل نيم بيتی دومره ښه وي چې د لومړي نيم بيتي معنا هم ورسره سمه شي. بېلګه يې دا ده:

ستا د مور سره يې وکړم
ښه نېکي او احسانونه

نورې ډېرې بېلګې لري چې ليکل يې مناسب نه گڼم.

۱٤- پوخلی (منقوطه)

هغه شعر چې ټول توري يې د ټکو والا وي «پوخلی» بلل کېږي لکه:

جبين چې تيټ شي
غبږ يې تېتېږي
پښې يې شي شخې
غبږيې تشېږي

يا لکه:

چې بخت يې تت شي شې چينې تپې شي
نغښتې يې نخښې پښتنې پتې شي

١٥- پاسنى (فوقانيه)

هغه شعر چې د لاندې ټکو والا توري پکې نه وي او ټول يا اکثر يې د پاسنيو ټکو والا توري وي «فوقانيه» بلل کېږي چې مونږ يې «پاسنى» بولو. لکه:

دا څه رنګه ناتار شو
ژړا مو انتظار شو
د أمن لاره ورکه
ژوندون مو ټول انګار شو
سودا مو ګډه وډه
د ظلم مو روزګار شو
دردونه کړاوونه
خطا راڅخه وار شو

۱٦- لاندینی (تحتانیه)

هغه شعر چې د پاسه ټکو والا توري و نه لري او ټول یا اکثر توري یې د لاندینیو ټکو والا وي «تحتانیه» بلل کېږي چې مونږ یې «لاندینی» بولو. لکه:

دا ولې یوېږې وسه
دا ولې یو برباد
بې سوچه بې باکي ده
هېر کړي موامجاد
له کوره هم بې کوره
یو لیرې له هېواد
احساس راسره کم دی
یو ځکه نامراد

۱۷- تضمين

په شعر کې د بل شاعر کلام راوړل، حواله ورکول او ورته اشاره کول تضمين بلل کېږي. لکه:

چې خوشحال يې وه په ننګ تړلې توره
زه هماغه ننګيالی پښتون افغان يم

په دی شعر کې د خوشحال ختک دې شعر ته اشاره ده چې:

د افغان په ننګ مې وتړله توره
ننګيالی د زمانې خوشحال ختک يم

۱۸- ذوالقافيتين (دوه قافيېز)

هغه شعر چې دوه قافيې ولري ذوالقافيتين (دوه قافيېز) بلل کېږي لکه:

د سيالانو په مخ پورې د غدار در
غلامي نه به تل تيت وي شرمسار سر

د خوښۍ او سرلوړۍ ژوند يې نصيب وي
له فساد څخه چې ولري کنار نر

هېڅ يې بوله په تولنه کې منفور دی
چا چې وکـــــتل په ظلم او ازار زر

د هغه بزگر مېـوې غلې وې ډېرې
چې په مځکه باندې کړې د ابتکار کر

د مظلوم او د يتيم په مخ چې بند وي
دی ضـرور د مـاتولو سـزاوار ور

چې د ژوند موخه يې کور کالي ډوډۍ وي
په موگي کتې وښو کړي افتخار خر

۱۹- ذوالقوافي (باراني)

ذوالقوافي هغه شعر دی چې له دوه وو څخه زیاتې قافيې ولري چې مونږ يې «باراني» بولو ځکه چې د قافيو باران پکښې وي او که د قافيو تر منځ رديفونه هم ولري نو بیا «ذوالقوافي مع الحواجب» بلل کېږي. بېلگه يې دا ده:

چا د شرم ورکې د ليلا نه جلباب لرې کړ
چا د ژوند سفر کې له حيا نه شباب لرې کړ
ورک شو خوشامندونه اثر يې په خبرو کې
دې ملا منبر کې د وينانه عتاب لرې کړ

هله را معلوم شوې چې احساس کې د غدغه لرې
تا چې په شجر کې د بورا نه ګلاب لرې کړ
څرک د پېغمبر باندې نړۍ ټوله روښانه شوه
رب د مکې غر کې د حرا نه تناب لرې کړ
هجر کې يو کيف دی چې په وصل کې يې نه وينم
ما چې خپل نظر کې د ښکلا نه حجاب لرې کړ

په دې شعر کې درې قافيې دي چې د اولې مصراعې د «ور»، «ليلا» او «جلباب» سره يو شان دي.

د ذوالقوافي بل ډول داسې وي چې يوه قافيه په اخر کې درې ځل غبرګه شوې وي لکه:

نه منل مو د ملا ملا ملا
شو هر څه راته بلا بلا بلا
عداوت او شقاوت مو شو نصيب
ټولې مينې شوې جلا جلا جلا
بې تدبيره حرکت مو چې کاوه
اوس پيدا شو له خلا خلا خلا
را بېدار شئ چې شو تېر هغه شو هېر
راځئ اوس وکړو سلا سلا سلا

وران تاتوبي نن ودان كـــړو په همت
په خـدمت يې كـړو ځـلا ځـلا ځـلا

۲۰- تكرار (غبرگون)

په يوه نيم بيتي كې د قافيې غبرگون «تكرار» بلل كېږي. لكه:

نازولي كــې چې نه وي دافــتــاب تاب
مـېره نه دی كـه پرې راشي د شـبـاب باب

د تقليـد پر دې په سترگو د جمود مود
قـيـاسي ابليس و نه كړ د سجـود جود

۲۱- سوال او ځواب

كوم شعر كې چې د دوه تنو مناقشه، مكالمه، مناظره او يو تر بله خبرې وي سوال او ځواب بلل كېږي. بېلگې يې په لاندې توگه دي:

(۱)

خلكو لږ غوږ. شئ زه او دی په جنگ يو
هيڅ يـو تـر بلـه قـناعـت نه كـــوو
نه يو ځای كېږو سره څنگ په څنگ يو
خـپلو منځـو كـې رفـاقت نه كـوو

***

زه وایم ستر قدرت د یو الله دی
دی وایي روس او امریکا ورسره
زه وایم هر څه کې واکمن هغه دی
دی وایي جاریې شم بابا ورسره

***

زه وایم پرېږده چې عالم پوهوم
دی وایي مه کوه ناپوهه ښه دي
زه روح ناروغ ته دوا ورکوم
دی وایي پام کوه ناروغه ښه دي

***

زه ټول جهان متبعین خوښوم
دی یې ړانده مقلدین خوښوي
زه تور ته نه ګورمه سپین خوښوم
دی بې تمیزه ګډ رنګین خوښوي

***

زه مړه سنت ژوندي کول غواړمه
دی وایي پرېږده سر پرې مه خوږوه

زه په توحيد قربان بدل غواړمه
دی وايي خپله زندگي جوړوه

***

اوس د انصاف فيصله تاسو وکړئ
چې زه په حقه يم که دا په حقه
ښه فکر و سوچ په دې صفاتو وکړئ
چې دا مسلک به وي د چا په حقه

***

مسلم دوست څه بې انصافي نه غواړي
د چا په حق کې بې باکي نه غواړي

يا دا:

(۲)

زوی: ځنگه دې رنگ زېړ دی پلاره چا څخه خفه يې ته ولې په غوسه يې ته
پلار: رنگ مې ځکه زېړ دی زويه تا څخه خفه يمه ځکه په غوسه يمه

تر پايه پورې اوږد سوال او ځواب دی(۱).

يا دا:

۱- د حق گونگسی: ٦۰.

(٣)

ويل يې اختر دى تو کر راوړه چې جامې وګنډو
ما ويل هغه اختر لا نه دى نن غمونه ګنډو

٢٢ - مربع (څلکورى)

دا هغه دوه بېتونه يا څلور نيم بيتې دي چې که هر نيم بيتى په څلورو کورونو وويشل شي، شپاړس (١٦) کورونه کېږي که د دې شپاړسو کورونو هريو له ښې خوانه ولولې او که له پاسه نه يې د ښکته په لور ولولې يو ډول دوه بيتونه يا څلور مسرې لوستل کېږي.

بېلګه يې دا ده:

	(٤)	(٣)	(٢)	(١)
(١)->	اور دى	د مينې	په زړه کې	د چا
(٢)->	نسکور دى	جام يې	غم دى	په زړه کې
(٣)->	پېغور دى	تش دى	جام يې	د مينې
(٤)->	نور دى	پېغور دى	نسکور دى	اور دى

۲۳- تلميع

په يوه شعر کې د دوه وو يا ډېرو ژبو راوړل تلميع بلل کېږي. لکه د ميرزا حنان بارکزي دا مناجات:

إلهي د هر چا قاضي الحاجات يې
په قضا په کرم حل المشکلات يې

نا اميدي ده ستا له دره څخه کفر
د هر چا د غم کافي المهمات يې

ته ارحم الراحمين يې رحم وکړه
عفوه کړونی د همه و خطايات يې

څه قدرت لرم چې پورته کښته وايم
ته خالق د اوو مځکو سماوات يې

بې بدی بل عمل نه راڅخه کېږي
ته خبر په واړو سر و خفيات يې

خپل حاجت زه له تا غواړم ذوالجلاله
دا په دا چې ته مجيب الدعوات يې

ستا له دره هيڅ سړی نا اميد نه ځي
زه هم نه ځم ته واهب العطايات يې
کار زما غريب په خپل فضل پوره کړه
لاس مې ونيسه رفيع الدرجات يې
(ترپايه)

۲٤- توشيح

توشيح هغه شعر ته ويل کېږي چې د بيتونو يا د لومړيو مسرو د سر توري راټول او سره يو ځای کړې نو د هغې نه يو بيت، يو مسره، کوم نوم او يا جمله جوړه شي. لکه:

۱/م مولود چې په مکه کې هويدا شو محمد
تيار و د جهالت لره سبا شو محمد
۲/ح حرانه را څرګنده شوه سپوږمۍ د رحمتونو
تږمۍ د فسادونو ته رڼا شو محمد
۳/م مظلوم کره خوښي شوه د يتيم اوښکې شوې وچې
سمون لره، بدلون لره پيدا شو محمد
٤/د د ظلم غلبې وې د ستم تورې پردې وې
تورتم د ګمراهۍ ته رهنما شو محمد

٥/ر رحمت شو بې توپیره برابر گر دې نړۍ ته
انسان لپاره زېری په ریښتیا شو محمد

٦/س سودونه وو ظلمونه وو نړۍ ټوله بېماره
دې گردو کړاوونو ته دوا شو محمد

٧/و وروري او همدردي او عدالت وو نړېدلي
دې لوړو ارزښتونو ته ځلا شو محمد

٨/ل لمسون ؤ بې باکي وه بې لاري حق تلفي وه
دې ټولو بد رنگیو ته ښکلا شو محمد

٩/ا الفت شو محبت شو لیاقت شو صداقت شو
بېمارو پرگنو ته مسیحا شو محمد

١٠/ل له ټولو خطرونو بې پروا عالي جرأت ؤ
په بدر او أُحد کې برملا شو محمد

١١/ل لا رښود و پېغمبر ؤ همېشه د حق په خوا ؤ
له ټولو برباد یو نه جلا شو محمد

١٢/ه هلاک به مسلم دوسته مخالف د محمد وي
هر چا لره قدوه او مقتدا شو محمد
صلی الله علیه و سلم

د دې شعر د هر بیت د اول نیم بیتي د سر توري چې یو ځای کړې نو «محمد رسول الله» ترې جوړېږي. یا د «غندنه» تر عنوان لاندې شعر وگورۍ

هغه هم د توشیح د صنعت په دود لیکل شوی دی.

د شعر د یوه بیت وېش

څرنگه چې راتلونکي ځینې عنوانونه د شعر د بیت وېش پورې اړه لري نو باید ویې پېژنو. د شعر هر بیت دوه مسرې (مصراعې) یا نیم بیتي لري چې دواړه د شعر په دود داسې وېشل کېږي:

هر بیت پنځه برخې لري:

۱- صدر.

۲- عروض.

۳- ابتدا.

٤- عجز.

۵- حشو.

۱- صدر: د لومړي نیم بیتي لومړۍ برخې ته ویل کېږي.

۲- عروض: د لومړي نیم بیتي وروستۍ برخې ته ویل کېږي.

۳- ابتدا: د دوهم نیم بیتي لومړۍ برخې ته ویل کېږي.

٤- عجز: د دوهم نیم بیتي وروستۍ برخې ته ویل کېږي.

۵- حشو: د دواړو نیم بیتیو منځنیو برخو ته ویل کېږي.

لکه:

۱- راځئ	چې یو شو افغانانو	وروںو
صدر	حشو	عروض
۲- وکړو	په مینه افغاني	تفاهم
ابتدا	حشو	عجز

۲۵- رد العجز

د غبرګون، تجنیس، اشتقاق او مشابه اشتقاق په حیث چې د دوهم نیم بیتي وروستۍ برخه (عجز) د بیت د نورو څلورو برخو نه په هره یوه کې تکرار شي «رد العجز» بلل کیږي او دا په څلور ډوله دی:

۱- رد العجز علی الصدر.

۲- رد العجز علی العروض.

۳- رد العجز علی الإبتداء.

٤- رد العجز علی الحشو.

او هر یو یې بیا په څلور ډوله دی:

۱- د غبرګون په ډول.

۲- د تجنیس په ډول.

۳- د اشتقاق په ډول.

٤- د مشابه اشتقاق په ډول.

چې په دې ترتیب د «رد العجز» ډولونه (۱٦) شپاړس کېږي او رد العجز علی الحشو دوا ړو نیم بیتیو کې کېږي چې څلور ورسره نور زیاتېږي او د رد العجز ټول ډولونه (۲۰) شلو ته رسېږي چې تفصیل یې په دې ډول دی:

رد العجز علی الصدر (په سینې د لنډې غبرګون)

عجز د عجېزې نه دی او عجیزه لنډې (د ملا لاندینی اخري برخې) ته ویل کېږي او صدر سینې او لومړی برخې ته ویل کېږي، په شعري اصطلاح کې عجز او صدر مخکې وېږندل شول.

رد العجز علی الصدر دې ته ویل کېږي چې د شعر د لومړی مصراعې (مسرې) لومړی برخه د دوهمې مصراعې وروستی برخې سره په لاندې څلورو ډولونو یو شان راشي:

۱- د غبرګون په ډول لکه:

ژوندی مـــړ دی هغـــه څـــوک
چـې یـاد نـه شي مـــــړ ژونـدی

دلتـه اول ژوندی او دوهم ژوندی په لفظ او معنا کې یو دي او یو د بیت په سر او بل په اخر کې راغلي دي.

۲- د تجنيس په ډول لکه:

ډنګر شه دی نه چاغ شوی په حرام
حرام خور وي همېشه لکه ډنګر

دلته اول ډنګر د خوار په معنا دی او دوهم ډنګر د څاروي په معنا او يو د بيت په سر او بل په اخر کې راغلي دي.

۳- د اشتقاق په ډول لکه:

شرافت په همدردۍ وي د انسان
په ټولنه کې خواخوږی وي شريف

دلته شرافت او شريف د يوه اشتقاق اړيکي لري خو يو مصدر دی او بل اسم فاعل دی او د بيت په سر او اخر کې راغلي دي.

٤- د مشابه اشتقاق په ډول لکه:

زمانه د هغه چا ده
چې وي مخکې څوک زمانه

دلته اول «زمانه» يوه کلمه ده، د وخت په معنا ده او دوهمه «زمانه» دوه کلمې دی «زما» او «نه» يعني «زما څخه» د واړه سره ورته دي او يوه په صدر او بله په عجز کې راغلي دي.

رد العجز علی العروض
(په څنډې د لنډې غبرگون)

عجز او عروض مو مخکې وپېژندل او رد العجز علی العروض دې ته ویل کېږي چې د لومړۍ مصراعې وروستۍ برخه د دوهمې مسرې وروستۍ برخې سره په لاندې څلورو ډولونو یو شان وي:

۱- د غبرگون په ډول لکه:

کېمرود تصور کې تصویرونه جوړوم
نړۍ ته نن بدل غوندې رنگونه جوړوم

جوړوم په عروض او عجز کې غبر گ شوي دي.

۲- د تجنیس په ډول لکه:

د جنت او د هغه مخکې موږه ده
چې له حرصه یې حرامونه موږه ده

دلته د اولې مصراعې «موږه» د مخکې جگه موږه ده او د دوهمې مصراعې په عجز کې «موږه» د گېډې درد (پینغ) دی.

۳- د اشتقاق په ډول لکه:

خپل پردي به برابر گڼي منصف
د بل حق کې بې باکي نه دی انصاف

دلته منصف او انصاف په اشتقاق کې سره شريک دي او يو په عروض کې او بل په عجز کې راغلي دي.

٤- د مشابه اشتقاق په ډول لکه:

چې پيدا شوې نا خبر سبا بېگانه
اوس نو ولې له الله شوې بېگانه

دلته يو «بېگانه» په عروض کې او بل په عجز کې راغلي دي او په اشتقاق کې سره ورته ښکاري خو د واړه جلا معنا لري اول دوه کلمې دي «بېگا» او «نه» يعنې «له بېگا څخه» او دوهم يوه کلمه ده چې «بېگانه» پردي او نابلد ته ويل کېږي.

رد العجز على الإبتداء

(په پيل د لنډې غبرگون)

مخکې مو عجز او ابتدا پېژندلي دي؛ رد العجز على الإبتدا دې ته ويل کيږي چې د دوهمې مسرې لومړۍ برخه د هغې وروستۍ سره په لاندې څلورو ډولونو يوشان وي:

۱- د غبرګون په ډول لکه:

کنځلماره ژبه وي ترخه ترخه

خوږه ژبه په هر وخت کې وي خوږه

دلته په ابتدا او عجز دواړو کې خوږه په یوه لفظ او معنا غبرګه شوې ده.

۲- د تجنیس په ډول لکه:

مېړني د ننګ مېدان ته په خوښۍ ځي

سر کې ځي هغه چې ولري افغان سر

دلته په ابتدا کې سر د مخکې په معنا دی او په عجز کې د بدن د سر په معنا دی.

۳- د اشتقاق په ډول لکه:

له دې ډېرو امیرانو مې توبه

خلافت لپاره یو وي خلیفه

دلته خلافت او خلیفه په اشتقاق کې سره شریک دي؛ یو په ابتدا او بل په عجز کې راغلي دي.

٤- د مشابه اشتقاق په ډول لکه:

خپل وطن چې ورانوې د بل په لمسه

غلامي دې مبارک شه ای غلیمه

دلته «غلامي» او غلیمه» په اشتقاق کې سره مشابه ښکاري او دي جلا.

رد العجز على الحشو

(په ډکون د لنډې غبرګون)

عجز او حشو مو مخکې وپېژندل؛ رد العجز على الحشو دې ته ويل کېږي چې دواړو مسرونه د کومې منځنۍ برخه د دوهمې وروستۍ سره په لاندې څلورو ډولونو يو شان وي:

۱- د غبرګون په ډول:

الف- د اولې مصراعې د حشوې سره د عجز غبرګون لکه:

ځوان هغه چې په ازمېښت کې بريالی شي
شکر دا چې بريالی شوم په ازمېښت کې

دلته «ازمېښت کې» د اولې مصراعې په حشوې کې د بيت د عجز سره غبرګه شوې ده.

ب- د دوهمې مصراعې د حشوې سره د عجز غبرګون لکه:

چې قدم اخلي متين په ديانت
تل کوي به پرمختګ کې پرمختګ

دلته «پرمختگ» د ودهمې مصراعې په حشوې او عجز کې سره غبرگ شوي دي.

۲- د تجنيس په ډول:

الف- د اولې مصراعې د حشوې سره د عجز تجنيس لکه:

مېړني توره په لاس مېدان ته وځي
کړي د ننگ او د ايمان لپاره توره

دلته په اولې مصراعې کې توره د اوسپنې توره ده او عجز کې توره د مړانې، غيرت او فتحې په معنا ده.

ب- د دوهمې مصراعې د حشوې سره د عجز تجنيس لکه:

ترهغه به لانړۍ کې، څوک ظالم وي او أظلم
چې د پلار سر يې قلم کړي، زوی نه وايې خلې قلم

دلته د دوهمې مصراعې په حشوې کې قلم د غوڅ په معنا دی او په عجز کې د ليکلو قلم دی.

۳- د اشتقاق په ډول:

الف- په اشتقاق کې د اولې مصراعې د حشوې سره د عجز گډون لکه:

د ظاهر دين له باطنه سره يو کړه
چې د دې دواړو يو والی دينداري ده

دلته دين او دينداري په اشتقاق کې سره شريک دي او په حشوې او عجز

کې یو ځای راغلي دي.

ب- په اشتقاق کې د دوهمې مصراعې د حشوې او عجز ګډون لکه:

دا د پښتـــو او د اســـلام دښـــمنان
غـــواړي پښتـــون نه شي جـــلا پښتـــو

دلتـه «پښتـون» او «پښتـو» په اشتـقـاق کې سره ګډ دي او د دوهمې مصراعې په حشوې او عجز کې راغلي دي.

٤- د مشابه اشتقاق په ډول:

الف- د اولې مصراعې د حشوې او عجز ګډون لکه:

مـړانه مـو د تورو شـوه څـرګنده و نړۍ ته
تاتوبی نن ودان کـړو په کـتـاب قلم او تورو

دلته په اولې مصراعې کې د «تورو» نه مطلب د جنګ توري دي چې په څرګند واو دي او د عجز د «تورو» نه مطلب حروف دي چې په اوږد واو دي.

ب- د دوهمې مصراعې د حشوې او عجز ګډون لکه:

راځئ چې د وروری خبرې ښې وکړو او سپینې
اباده کړو دا مینه مونږ په سولې او په مینې

دلته د دوهمې مصراعې په حشوې او عجز کې «مېنه» کور دی او «مينه» محبت دی چې دواړه سره ورته ښکاري خو اشتقاق کې سره جلا دي.

۲۶- مالا يستحيل بالإنعكاس

(هغه چې نه چپه کېږي)

دا د مقلوب مستوي جناس غوندې دی چې داسې الفاظ راوړل شي چې له ښي او چپې خوا يو ډول لوستل کېږي. لکه:

ننګ او غېرت مې لا تت شوي نه دي
د وطن درد مې زړه کې څرېکې وهي

دلته «تت» او «درد» د ښي او چپ لورنه يو ډول لوستل کېږي.

۲۷- موارېه

موارېه دې ته ويل کېږي چې شاعر داسې لفظونه راوړي چې د تورو يا ټکو په کمولو يا زياتولو معنا بدله کړي او د مؤاخذې نه. بچ شي يا د اصلاح او يا د بل کوم مقصد لپاره دا کار وکړي. لکه:

ما يو پاڼ کې داسې ويلای ؤ:

نشـتـه څـه په کـور د پښـتنو د تکلف په نوم
تش يوه ډالۍ له مـيـنې ډکـه ولوله لري
رنګ يې د اخـلاص په هر کلي کې خـپـره تنده ده
وس کې يو سوکړ ک او د ترخو چايو پيـالـه لري

دلته د اول بيت د دوهمې مصراعې په سر کې «تش» د «فقط» په معنا راغلی ؤ چې ډېرو لوستونکيو ترې اسمي معنا أخيسته چې د «ډک» ضد ده او ځينو د ډالۍ صفت ګاڼه نو له همدې أمله يې معنا بدلېده او ښه نه برېښېده نو ما د «تش» د «ت» او «ش» ټکي وغورځول او «ت» نه مې «ب» جوړه کړه نو «تش» نه «بس» جوړ شو او د مؤاخذې او بدلو، لوستو نه بچ شو بيا هر چا صحيح لوسته نو داسې شو:

نشـتـه څـه په کـور د پښـتنو د تکلف په نوم
بس يوه ډالۍ له مـيـنې ډکـه ولوله لري
(ترپايه)

۲۸- إطراد

په شعر کې د چا نوم او د هغه د پلار او نيکه نوم بې تـکلفه په ترتيب راوړل اطراد بلل کېږي. لکه:

د سخا په کار کې تېز لکه درياب دی
سالم زوی د عبدالله زوی د ګلاب دی

۲۹- تسميط (پېيل)

تسميط دې ته ويل کېږي چې شاعر يو بيت په څلورو برخو ووېشي: درې برخې يوه سجعه وي او قافيه بله سجعه وي. لکه:

روان په سمه لار، د علم طلبګار، د بدونه بې زار، رېښتوني مسلمان حاصل دی شه مراد، وروري او اتحاد، دښمن سره جهاد، ځان پوه کړه په قرآن

۳۰- انسجام او سهولت (اسان او بدل)

انسجام يا سهولت د الفاظو او معانيو اسانۍ او ښه تناسب ته ويل کېږي.

لکه د عبدالرحمن بابا دا شعر:

په ښه خوي له بدخواهانو بې پروا يم
په نرمۍ لکه اوبه د اور سزا يم

و هر چاته په خپل شکل ځرګندېږم
آينې غوندې بې روي و بې ريا يم

۳۱- إکتفاء (بسنه)

«اکتفاء» دې ته ویل کېږي چې شاعر د یوه بیت نه داسې لفظ وغورځوي چې د بیت د نورو الفاظو او چلښت نه څرګندېږي او عقل پرې دلالت کوي لکه:

پوچ ویل او سپک ویل احمق کوي
ژبه هغه ژبه چې د حق کوي

دلته د دوهم نیم بیتي نه د «وینا» کلمه غورځېدلې ده چې په اصل کې داسې دی:

ژبه هغه ژبه چې د حق کوي وینا

د شعري ضرورت له أمله د «وینا» کلمه وغورځېده عقل او چلښت په دې دلالت کوي چې دا کلمه حذف شوې ده.

۲- معنوي ښکلاوې (صنایع)

۱- توریه

«توریه» مصدر دی په لغت کې پټولو ته ویل کېږي او په اصطلاح کې توریه دې ته ویل کېږي چې څوک په خبرو کې داسې کلمه راوړي چې دوه معنا وې ولري: یوه نږدې وي او د لفظ نه هم څرګنده وي خو دا معنا د متکلم مراد نه

وي؛ بله معنا ليرې وي او لفظي دلالت يې هم پټ وي خو د متکلم مراد وي. نو اورېدونکی دا گومان وکړي چې د متکلم مراد هغه نږدې معنا ده، خو داسې باريکه قرينه وي چې ذهين او تيز اندی په دې پوهېږي چې د متکلم مراد هغه ليرې معنا ده.

د توريې ډولونه

توريه په څلور ډوله ده:

۱- مجرده.

۲- مرشحه.

۳- مبينه.

٤- مهيأه.

الف- مجرده (لغړه) توريه

دا هغه توريه ده چې يوې خوا (نږدې يا ليرى معنا) ته هم څه قرينه نه وي لکه:

غـــــمـــــونه ډېر دي هم دردونه ډېر دي
خـــــوا اوسني غـــــمـــــونه هـبـــــرېږي

دلته غمونه ډېر دي او قرينه يوې خواته هم نشته خود شاعر د حال، سياق اوسباق او تاريخ نه څرګندېداى شي چې د مينې يادوي او كه نور.

ب- مرشحه (ځواكمنه) توريه

دا هغه توريه ده چې قرينه د نږدې معنا خواته وي خو د متكلم مراد لېرې معنا وي. لكه: نا اشنا سړي ته څوك وښايې چې دا زما ورور دى، دلته ذهن ته د نسب ورورولي راځي چې نږدې معنا ده خود متكلم مراد د دين ورور ولي وي چې لېرې معنا ده.

ج- مبينه (څرګنده) توريه

دا هغه توريه ده چې قرينه د ليرې معنا خواته وي او د متكلم مراد هم ليرې معنا وي. لكه:

زمــا دا زړه تـاټـوبـى هــم وګورى
لېږ خو يې وپوښتى پرې څه تېرېږي

دلته د زړه نږدې معنا هغه زړه دى چې د غوښې دى او په سينه كې دى خو د شاعر مراد افغانستان دى ځكه چې افغانستان علامه اقبال د اسيا زړه بللى دى او دا لېرې معنا ده خو تاټوبى كلمه او د افغانستان اوسنى دردناک حالت

هغه قرينې دي چې د ادبي ذوق څښتن پرې پوهېږي چې د زړه نه د شاعر مراد افغانستان دی.

د- مهيأه (تياره) توريه

دا هغه توريه ده چې مخکې يا وروسته ورسره داسې لفظ وي چې توريه ترې برېښي؛ که هغه لفظ وغور ځېږي بيا توريه نه ښکارېږي.

لکه يو سړی د ليرې ځای نه کندهار ته روان وي او څوک يې وپوښتي چې چېرته ځې؟ هغه ووايي: د انارو ښار ته ځم. نو د ښار نږدې معنا نږدې ښار دی خو د انارو قيد داسې قرينه ده چې دا ترې ښکارېږي چې د متکلم مراد د کندهار ښار دی ځکه چې کندهار په انارو شهرت لري.

۲- استخدام

«استخدام» دې ته ويل کېږي چې په خبرو کې داسې لفظ راوړل شي چې دوه معنا وې ولري اول ترې يوه معنا واخيستل شي او بيا داسې څه ضمير، اشاره او قرينه راوړل شي چې دوهمه معنا هم ترې واخيستل شي لکه:

وايي د نګريمه څر بېږمه نه
وايم پټې ته دې بوزم په ديکو

دلته اول نیم بیتي کې ډنگر د خوار په معنا دی او دوهم کې د طنز په ډول دغه حیوان صفته انسان نه په هماغه اشارې او قرینې ځناور ډنگر اخیستل شوی دی.

۳- افتنان

«افتنان» دې ته ویل کېږي چې دوه مختلف فنونه سره یوځای راوړې لکه مدحه او هجوه، تعزیت او مبارکي، رټنه او شاباسی او داسې نور لکه:

په قربانیو دې رحمت وایمه
په خیانتونو دې لعنت وایمه

٤- استطراد

«استطراد» دې ته ویل کېږي چې متکلم یو د موضوع پیل کړې وي له هغې نه بلې ته ووځي خو د دواړو موضوع گانو ترمنځ څه مناسبت وي بیا بیر ته اولې موضوع ته راوگرځي او خبره پرې پوره کړي. لکه:

مېړني د جنگ میدان ته په خوښی ځي
سر کې ځي هغه چې ولري افغان سر
زلفې ډول او سینگار د نجونو بویه
شخ له ننگه زېږ په زغرو وي د ځوان سر

۵ - مقابله

« مقابله » دې ته ويل کېږي چې دوه يا ډېر لفظونه ياد شي بيا د هغې په ترتيب د هغې په عکس او خلاف د مقابلو معناوو الفاظ راوړل شي. لکه:

صداقت او امانت کې مروت وي
په درواغو او خيانت کې رذالت وي

٦ - طباق

« طباق » په لغت کې جوختولو او پيوستولو ته ويل کېږي چې « ايهام التضاد » هم بلل کېږي په اصطلاح کې په يوه ځای د دوه مقابلو لفظونو راوړلو ته طباق ويل کېږي. لکه:

که ژړا که مو خندا ده
که مو درد که مو دوا ده
ټول شريک دي واړه يو يو
که خوښي که واويلا ده

دلته « ژړا او خندا »، « درد او دوا » او « خوښي او واويلا » يو د بل خلاف

او مقابل دي.

۷- إرصاد

«ارصاد» دې ته ویل کېږي چې د یوې فقرې یا د یوې قافیې نه مخکې داسې لفظ راوړل شي چې وروستنۍ فقره یا قافیه ترې څرګندېږي خو د مخکنیو فقرو یا قافیو تسلسل به معلوم وي لکه:

په درملو به ستون نه شي
چې نیولی اجل څوک وي

په دې شعر کې مخکې را روانې قافیې: ابخل، غل، احول، ارذل او مل دي، که دا بیت څوک داسې ووایي:

په درملو به ستون نه شي
چې نیولی... څوک وي

نو مخکې قافیې چې چا ته معلومې وي د دی بیت خالي ځای په «اجل» ډکوي چې د مخکې عبارت نه څرګندېږي.

۸- مراعاة النظير

د «مراعاة النظير» نور نومونه هم شته لكه: تناسب، توفيق، ائتلاف، تلفيق او ايهام التناسب. مراعات النظير دې ته ويل كېږي چې دوه يا ډېر داسې لفظونه سره يو ځاى كړې چې تضاد، ونه لري بلكه سره ورته وي او يا څه مناسبت سره ولري. لكه:

اوربدل او ليدل، ويل او كول سره توپير لري.

مرعاة النظير دا هم دى چې د يو كلام پيل او پاى سره ورته وي لكه: مسلمانان سره ورونه دي بايد چې يو تر بله اتفاق اتحاد، همدردي او تعاون ولري او دا ځكه چې د يوه دين تابع دي. دې ډول ته «تشابه الاطراف» هم ويل كېږي.

۹- عقلي استدلال

كلامي او عقلي استدلال دې ته ويل كېږي چې په خبرو كې سريزه كېښودل شي او هغه د پايلې لپاره داسې غوښ دليل شي چې انكار ترې نه شي كېداى لكه:

د ګردې نړۍ هر یو څیز جلا ځانګړتیا وې لري چې د نورو سره یې توپیر څرګندوي، نو د دې لپاره چې یو شی ښه وپېژنو او د نورو سره یې توپیر وکړو باید ځانګړتیا وې یې مشخصې او وپېژنو.

۱۰- إدماج

ادماج دې ته ویل کېږي چې خبره دیوې معنا لپاره پېل شوې وي خو په ترڅ کې یې یوه بله معنا هم پرته وي. لکه:

د اسلام پر دین ګروهمن
زه پښتون یمه هوډمن
مال او سر به پرې ښندم
پرې به یون کړمه پتمن

دلته د پخې عقېدې خبره ده او د پښتون څخه د ژبې او غیرت دواړه معنا وې اخیستل کېږي.

۱۱- حسن التعلیل

حسن التعلیل دې ته ویل کېږي چې ادیب د مدعا لپاره د هغې معروف او مشهور لامل را نه وړي بلکه یو بل داسې باریک ادبي لامل راوړي چې د ادیب په باریکپوهنې، ذهانت او ذکاوت دلالت کوي. لکه:

په فطرت کې اند په خپله ژبه کېږي
زه به تل د خپلې ژبې ترجمان یم
د قرآن پوهه په خپله ژبه ښه شي
زه پښتو ته ژباړونکی د قرآن یم

دلته په خپله ژبه کې فکر کول او قرآن پوهنه د حسن التعلیل څخه دي.

۱۲- مشاکله

د مشاکلې ښکلا دې ته ویل کېږي چې د څه ملگرتیا له امله دیوه لفظ سره داسې معنا یاده شي چې په عامو وختونو کې ورسره نه لگېږي. لکه:

ویل یې اختر دی ته کړ راوړه چې جامې وگنډو
ما ویل هغه اختر لا نشته نن غمونه گنډو

دلته د غمونو گنډل په عامو خبرو کې نه ویل کېږي خو د جامو گنډلو له امله د غم په وخت کې ویل شوي دي.

۱۳- تجرید

د تجرید ښکلا دې ته ویل کېږي چې د یوه موصوف د صفت نه د مبالغې په توگه د هغه په څېر بل موصوف را اوباسې. لکه یو څوک د ښه دوست د دوستۍ په صفت کې ووایي:

هغه داسې خوږ، مخلص او همدرد دوست دی چې د هغه د دوستۍ له امله به نور ډېر کره دوستان پیدا کړې.

۱٤- لف او نشر (نغښتل او شیندل)

لف په لغت کې رانغښتلو ته ویل کېږي او نشر خپرولو او شیندلو ته. او په اصطلاح کې دې ته ویل کېږي چې په خبرو کې اول گڼ لفظونه راوړل شي بیا په هماغه شمیر نور داسې لفظونه راوړل شي چې د مخکنیو هریوه سره دوروستني یوه اړیکي وي او دا په درې ډوله دی:

الف- مرتب لف او نشر.

ب- غیر مرتب لف او نشر.

ج- معکوس لف او نشر.

الف- مرتب لف او نشر

مرتب لف او نشر دې ته ویل کیږي چې د لومړۍ فقرې د لفظونو په ترتیب د وروستنۍ فقرې لفظونه راوړل شي چې د وروستنۍ فقرې لومړی لفظ د لومړۍ فقرې د لومړي لفظ سره مناسبت ولري دوهم د دوهم او تر اخره همدا ترتیب مراعات شوی وي. لکه:

شپه او ورځ د دې لپاره دي چې پکې ارام او کار وکړو.

په اولې فقرې کې شپه او ورځ راوړل شول او په دوهمې کې ارام او کار یاد شول نو د دوهمې فقرې اول لفظ چې «ارام» دی د اولې فقرې د اول لفظ: «شپې» سره مناسب دی او دوهم لفظ چې «کار» دی د دوهم لفظ: «ورځ» سره مناسب دی.یا لکه: نیک خوی، سخا، مینه، ایمانداري او رښتیا هغه لوړ انساني ارزښتونه دي چې بشري ټولنه جوړوي.

او بد خوی، بخل، کینه، بددیانتي او درواغ هغه ناوړه کارونه دي چې بشري ټولنه ړنګوي. په دې کې هم د اولې فقرې او دوهمې فقرې متناسبې کلمې یو د بل په ترتیب راغلي دي.

ب- غير مرتب لف او نشر

غير مرتب لف او نشر د مرتب په خلاف دی يعنې د اولې فقرې د لفظونو په شمېر د دوهمې فقرې لفظونه هم وي خو د اولې په ترتيب نه وي بلکه ګډوډ وي. لکه مخکنۍ دوهمه بېلګه چې داسې وه ايو:

نيک خوي، سخا، مينه، ايمانداري او رېښتيا هغه لوړ انساني ارزښتونه دي چې بشري ټولنه جوړوي. او بخل، کينه، درواغ، بد ديانتی او بد خوی هغه ناوړه کارونه دي چې بشري ټولنه ړنګوي. د دې دواړو فقرو لفظونه په شمېر او مناسبت کې يو کچ دي خو ترتيب کې سره ګډوډ دي.

ج- معکوس لف او نشر

معکوس په لغت کې سر چپه ته ويل کېږي او په اصطلاح کې هغه لف او نشر دی چې د اولې فقرې لفظونو سره مناسب لفظونه په دوهمې فقرې کې د اولې د ترتيب سر چپه راوړې لکه مخکنۍ مثال چې داسې وو ايو:

نيک خوي، سخا، مينه، ايمانداري او رېښتيا هغه لوړ انساني ارزښتونه دي چې بشري ټولنه جوړوي او درواغ، بد ديانتي، کينه، بخل او بد خوي هغه

ناوړه کارونه دي چې بشري ټولنه ړنګوي.

په دې کې د دوهمې فقرې اخري لفظ د لومړۍ فقرې د لومړي لفظ سره مناسب دی او نور ټول په همدې ترتيب سر چپه دي.

۱۵ - مزاوجه

مزاوجه دې ته ويل کېږي چې دوه داسې فقرې راوړل شي چې يوه شرط وي او بله جزا وي او په دواړو کې دوه دوه داسې معناوې وي چې په شرط کې يوه راشي نو په جزاء کې په هماغه ترتيب هغه بله معنا راځي لکه:

کـه ستا لـه سترګو اوښکې سپـينې څاڅي
زمـــــا لـه زړه نـه درتـه وينې څـــــاڅي

دلته دوه معناوې دي يو د اوښکو څڅېدل دي او بل د وينې څڅېدل دي اولې د شرط فقرې کې اوښکې وڅڅېدې او دوهمې د جزاء فقرې کې وينه وڅڅېده.

۱۶- جمعه

جمعه په لغت کې يوځای کولو ته ويل کېږي او د بديع په اصطلاح کې هغه ده چې متکلم ګڼ شيان د يو حکم لاندې راوړي لکه:

غلا، زنا، چغلي، درواغ، غيبت، کينه او خيانت ټول شيطاني کارونه دي.

يا: وروروليو، يو والی، همدردي او ښندنه د بريالیتوب ضمانت ورکوي.

۱۷- تفريق

تفريق په لغت کې جلا کولو ته ويل کېږي او د بديع په اصطلاح کې دې ته ويل کېږي چې دوه يو ډول کارونه يا شيزونه وي خو د دواړو حکم جلا جلا وي. لکه:

هغــــه دوه ســــرونه کله برابر دي
چې يو ډک وي له غيـرتـه بل ديوث وي

دواړه ســرونه دي خو يو غـېرتي دی او بل ديوث دی نو حکمونه يې جلا جلا شول.

۱۸ - تقسيم

تقسيم په لغت کې وېش ته ويل کېږي او د بديع په اصطلاح کې دې ته ويل کېږي چې ګڼ څيزونه ياد شي بيا په هر يوه باندې خپل مناسب تړاکلي الفاظ ووېشل شي لکه:

روس او امريکا دواړو ماتې خوړلې ده. روسانو څرګنده مادي ماتې وخوړه او امريکا د معنوي او اخلاقي ماتې سره مخ ده.

۱۹ - تفريق سره جمع

جمع او تفريق دې ته ويل کېږي چې متکلم دوه څيزونو ته يو حکم ورکړي خو لاملونه يې جلا جلا وي. لکه:

ستا مخ کې هم لمبې دي زما زړه کې هم لمبې دي
هلته ده ښکلا بله او دلته مينه جل وهي

۲۰ - جمعې سره تقسيم

جمعې سره تقسيم دې ته ويل کېږي چې متکلم دوه يا ډېر شيزونه يو حکم لاندې راوړي بيا هغه جمع تقسيم کړي يا اول تقسيم وکړي بيا جمع. لکه:

زه او ته يو انسانان يو، ختمه وينه مو يوه ده
ته ميښين گرځه بې غمه، زه احساس نه غم زده يم

۲۱ - مغايره

مغايره دې ته ويل کېږي چې يو ځل يې مدحه وکړي او بيا يې ذم (بدي) بيان کړي يا د دې سرچپه وکړي. لکه:

ملا ستا له گيرې جار شم، د دين لوړه مناره يې
خو چې دين باندې خوراک کړې، د شيطان ډلې سره يې

۲۲ - مبالغه

مبالغه د وصف په ښه والي يا بدوالي کې داسې تجاوز ته ويل کېږي چې د هر ليري يا نه کېدونکی ګڼل کېږي. او دا په درې ډوله ده:

الف- تبليغ.

ب- إغراق.

ج- غلو.

الف- تبليغ:

تبليغ هغه مبالغې ته ويل کېږي چې د ښه يا بد صفت کميت (زياتوالی يا کمښت) په عقل يا عادت کې ممکن وي لکه:

زه يم زمری په دې نړۍ له ما اتل نسته
په هندوستان و پر تخار او پر کابل نسته
بل په زابل نسته، له ما اتل نسته
(پته خزانه امير کروړ)

ب- إغراق:

هغه مبالغې ته ويل کېږي چې د ښه يا بد صفت کميت (زياتوالی يا کمښت) په عقل کې ممکن وي او عادت کې مستحيل (نه کېدونکی وي).

لکه خوشحال ختټک چې وايي:

لا تر اوسه یې ماغزه په قرار نه دي
چا چې ماسره وهلی سر په ځنګ دی

ج- غلو:

هغه مبالغې ته ویل کیږي چې د ښه یا بد صفت کمیت (زیاتوالی یا کمښت) په عقل او عادت کې مستحیل (نه کېدونکی) وي.

لکه خوشحال ختټک چې وايي:

د خوشحال سره که کښېني یو څو کاله
دا دغره ختټک به واړه شاعران شي

لمړنی دواړه (تبلیغ او اغراق) منلې مبالغې بلل کیږي او وروستی (غلو) مردوده مبالغه بلل کیږي.

۲۳- د غندنې په رنګ کې ستاینه

«تأکید المدح بما یشبه الذم» دې ته ویل کیږي چې د غندنې په رنګ کې د چا ستاینه او لمانځنه وکړې. لکه:

نوري یې ټول خویونه ښه دي
خو په هر چا نیک ګومان دی

بـل يې هـر وخت او نـاوخـــتــــه
هرڅـو ک ناست په دسـتــرخـوان دی

په دې کې د «خو» نه وروسته دوه کارونه ښه و نه ګڼل شول چې يو نيک ګوماني او بل مبلمه دوستي ده حال دا چې دواړه لا ښه خويونه دي، نو دا د غندنې په رنګ کې ستاينه او لمانځنه شوه.

۲٤ - د ستاينې په رنګ کې غندنه

«تأکيد الذم بما يشبه المدح» دې ته ويل کيږي چې د ستاينې په رنګ کې د چا غندنه وکړي. لکه:

ډيـر فــــاضـل او هـمـت نـاک دی
د ســـــتــــرخــــوان درتـه څنـډي
پـه کـــاســـو کـــې چې څـــه مـــومي
خـــپـلې خولې کـــــې يې منـډي

۲۵- القول بالموجب

«قول بالموجب» دې ته ویل کېږي چې د چا خبره د هغه د مراد په خلاف حمل کړي يا څوک يو چا ته يا کوم شي ته څه صفت ثابت کړي يا په کوم صفت څه حکم مرتب کړي، او ربدونکی د هغه په هکله هيڅ و نه وايي خو د هغه صفت ثبوت بل چا ته نقل کړي. لکه:

وايي سرې يم د جرګو مرکو
وايم رښتيا خو د درواغو دوکو

يا لکه:

امريکا وايي: مونږ بشردوستان يو.

مونږ وايو: بشردوستان هغه څوک دي چې د ټولې بشري ټولنې خېر غواړي او د بشر په خلاف د سيسې او توطئې نه جوړوي.

۲۶- توجيه يا محتمل الضدين

توجيه دې ته ويل کېږي چې داسې يوه خبره وکړې چې دوه مفهومه ترې اخيستل کېدای شي او دواړه يو د بل ضد وي لکه چو کړ (په يوه سترګه ړوند) ته چې ووايې:

الله دی دواړه سترګې سره برابرې کړه.

دا دوه خواوې لري چې چوکړه سترګه یې روغه شي او دواړه په روغوالي کې سره برابرې شي دایې یوه خوا ده. چې روغه یې هم چوکړه شي او دواړه په ړوند والي کې سره برابرې شي دایې بله خواده.

۲۷ - إستتباع

«إستتباع» دې ته ویل کېږي چې د یوه شي داسې وصف وي چې بل پورې یې هم ونښلوې یا یو شی په دوه ډوله یا دول. لکه:

په سترګو مې لیدلي داسې خلک چې بې لاروي
پردی مال داسې خوري لکه دا مال یې چې د پلار وي

۲۸ - سلب او أیجاب

«سلب او ایجاب» دې ته ویل کېږي چې یوه شي ته داسې صفت ثابت کړې چې د ټولو خلکو نه یې نفې کړې او د هغه ستاینه یا غندنه پرې وکړې. ستاینه لکه:

ټول فضیلتونه چې په تاکې یو ځای شوي دي
نورو کې هېڅ نشته ما چې تاکې کوم لیدلي دي

غندنه لکه:

چې د بل په مـــال بخـــیل وي
له هغـــه به ابخل څـــوک وي! ؟

۲۹ - د حکمت چار

«د حکمت چار» دې ته ویل کېږي چې چا سره خبرې کوې داسې چار ولوبوې چې هغه یې سوچ هم نه کاوه او هغه داسې چې:

۱ - پوښتنې ته یې ځواب و نه وایې او داسې ځواب ورکړې چې هغه یې پوښتنه نه وي کړې.

لکه یوه استاذ راته کیسه کوله چې یو ښکلی شاګرد مې وپوښته چې ستا څو ورونه دي؟ هغه وویل: لویه خور نه لرم. زه د هغه کشر شاګرد ذکاوت او ځواب ته ډېر حېران شوم. ځکه چې ما غوښتل که لویه خور یې وي چې زه یې په نکاح واخلم.

۲ - د چا خبره داسې لور ته واړوې چې د هغه مراد نه وي او په دې یې پوه کړې چې داسې باید ووایې.

لکه چې ډاکټر نه ناروغ پوښتنه وکړي چې څه خورم؟

هغه ورته په ځواب کې ووایي: بادي ترشي مه خوره!

مطلب دا چې د خوراک څیزونه ډېر دي باید د نه خوراک او پرهیز پوښتنه

دې کړې وای.

۳۰- إبداع

يوې خبرې کې چې د بديع ډېر ډولونه وي «ابداع» بلل کېږي لکه په دې لاندې عبارت کې:

پښتانه يو غيرتي، جنګيالي، توريالي او ننګيالي قوم دی، مېلمه دوستي، ښندنه، دينداري، اسلام دوستي او احسان نه هېرول هغه وصفونه دي چې پښتانه پرې وياړي، غم، ښادي، سوله، جنګ، دوستي او دښمني، مبارکي او تعزيت... په ټولنيزه توګه او ثابتو بنسټونو کوي، پښتانه په خپل کور کې د دوست او دښمن يو ډول احترام کوي، د پښتنو ديوه شخص سره چې چا دوستي وکړه او يا يې پناه واخيسته ټول کهول او ټبر يې دوستي کوي او پنا ورکوي، د پښتنو دوستي او دښمني ښکاره او ښرګنده وي. او پټې توطئې او دسيسې نه جوړوي، جرګه د پښتنو د قدر وړ عادت او بنسټ دی چې لويې او وړې شخړې او لانجې پرې پای ته رسوي او حل کوي يې، خو کاش چې خپلمنځي دښمنۍ او ضد پکښې نه وای.

پښتانه د يوې خبرې او په خپل عهد او ژمنې کلک ولاړ خلک دي. له دښمن نه تېښته، په شا تېښه، د ژمنې ماتول، د چا حيا ته سپک کتل، طمعه او د غيرت خلاف کارونه هغه ناوړه اعمال دي چې

پښتانه يې غندي او عيب يې بولي.

په دې جملو کې د بديع لاندې ډولونه دي چې لوستونکي يې بايد د مخکنيو لوستل شويو او راتلونکيو بحثونو په بنسټ را وباسي:

۱- تقسيم.

۲- جمع.

۳- ترصيع.

٤- مرتب لف او نشر.

٥- قول بالموجب.

٦- مزاوجه.

۷- تجريد.

۸- مراعاة النظير.

۹- استتباع.

۱۰- انسجام او سهولت.

۱۱- موازنه.

۱۲- مغايره.

۱۳- عقلي استدلال.

۱٤- طباق.

۱٥- افتنان.

۱٦- مالايستحيل بالإنعکاس.

۱۷- رجوع.

۳۱- عکس او بدلون

کله چې مخکې وروسته کړې او وروسته مخکې کړې عکس بلل کیږي لکه: د حکیمانو نصیحتونه د نصیحتونو حکیمان دي.

یا لکه: که تا ویل چې زه یم او ما ویل چې زه یم نه به ته یې نه به زه یم
که ما ویل چې ته یې او تا ویل چې ته یې هم به ته یې هم به زه یم

۳۲- رجوع

رجوع په لغت کې واپس کېدلو ته ویل کیږي او د بدیع په اصطلاح کې: یوه خبره کول او بیا د قوي دلیل له امله د هغې نه واپس گرځېدل رجوع بلل کیږي لکه:

چا سره هېڅکله ښېگړه نه کړم
یره کوم یې پر ېږده څه به وشي

۳۳- سنجیده ټوکه

سنجیده ټوکه هغه ټوکه ده چې څرګنده ټوکه وي خو په حقیقت کې یې مراد ریښتیا وي.

لکه یو ګوډ یا ړانده ته ووایې: په جنت کې به ګوډان او ړانده نه وي.

دا خو څرګنده ټوکه ده خو حقیقت کې ریښتیا دي ځکه چې جنت کې به الله تعالی ګوډان او ړانده هم روغ کړي.

۳٤- تفریع

تفریع په لغت کې یو شی د بل فرعې او څانګې جوړولو ته ویل کیږي او د بدیع په اصطلاح کې دې ته ویل کیږي چې یوه شي لپاره یو حکم ثابت کړې بیا د څه اړیکو له امله هماغه حکم بل شي ته هم ثابت کړې. لکه:

په زړه کې ګرانه ده ستا مینه ګرانه
هم راته ګرانه ده ستا وینه ګرانه

۳۵- تجاهل العارف (ناګاري)

د رتنې، زياتې ستاينې، زياتې غندنې او تعجب له أمله ځان ناګاره کول او داسې پوښتنه کول چې پرې پوه وي، تجاهل العارف بلل کېږي. بېلګه يې دا ده: (۱)

چې وايي ښه او په عمل کې نشته
د واعظ خله کې پاتې څه اثر دی
د خرد واورې د خوراک سره څه
همېشه ګل په لوبو څه خبر دی

يا دا:

په غليم چې غورځنګونه کړي دا څوک دی!؟
په دښمن چې تاړاکونه کړي دا څوک دی!؟
دا چې سريې په خپل لاس کې دی نيولی
شپه او ورځ چې يرغلونه کړي دا څوک دی!؟
د هدف په لوري يون کړي نه تمبېږي
چې په غرو رغو مزلونه کړي دا څوک دی!؟

۱- ناګاري د معانيو د بحث يو ځېرکی هم دی (۱۰٤) م مخ وګورئ.

۳٦- معما يا لُغز (اړ)

لغز او معما دې ته ويل کېږي چې په شعر کې يو پټ مطلب نغښتی وي او هغه حل طلب وي پښتو کې اړ هم بلل کېږي. چې فارسي کښې ورته چيستان وايي. لکه:

يو مرغه داسې موجود دی په جهان کې
چې يې ذکر دی راغلی په قرآن کې
نه وزر لري نه الوزي هوا ته
نه څه خوري نه يې خوله وازه وي و چاته
په اوبو باندې دا پايي هر ساعت
بې اوبو هېڅ شي ته نه لري حاجت
پاکې صافې اوبه نه څښي که يې گورې
يا به شنې وي يا به سرې وي يا به تورې
د دنيا په هره ژبه ښه پوهېږي
نه ارام کېږي او نه خوب نه ستړی کېږي
مبصر دی په دنيا کړي تبصرې
راته وايه معلومات که ته لرې

په دنیا کې هر یو کار په دې روان دی
په یو آن د هرې ژبې ترجمان دی

که څه پلورې دا یې پلورې لوی تجار دی
که څه اخلې ده سره دې دوکاندار دی

نوې عصر کې جهان ورته محتاج دی
فیلسوف دی د پوهانو د سرتاج دی

نه ژوندی دی نه یې روح سره تماس دی
دا د هر چا د فکرونو انعکاس دی

مسلم دوسته دا یو دومره لوی نعمت دی
رب له لورې ډېرو ورې پرې عزت دی

ځینې وخت معما او اړ د تورو د حذف، مخکې کولو او وروسته کولو نه جوړېږي لکه:

د ک خم د اوبو واړوه یو څاڅکی ترینه توی کړه
مدهوش نه چې هوش لرې کړې دا نوم مې د جانان دی

«خم» چې واړوې «مخ» شو او څاڅکی د «خ» ټکی دی نو ټکی چې ترې لرې کړې «مح» شو او «مدهوش» نه چې «هوش» لرې کړې «مد» پاتې شو نو «مح» سره چې «مد» یوځای کړې «محمد» شو.

ځینې اړونه او معماوې د ابجدو په حساب جوړېږي ددې لپاره د ابجدو د تورو قیمتونه یا شمیر باید وپېژنو.

د ابجدو حساب او د تورو ابجدي ارزښت

ابجدي کلمې	توری	ارزښت	توری	ارزښت	توری	ارزښت	توری	ارزښت
اَبْجَدْ	الف	١	ب	٢	ج	٣	د	٤
هَوَّزْ	هـ	٥	و	٦	ز	٧		
حُطِّیْ	ح	٨	ط	٩	ی	١٠		
کَلِمَنْ	ک	٢٠	ل	٣٠	م	٤٠	ن	٥٠
سَعْفَصْ	س	٦٠	ع	٧٠	ف	٨٠	ص	٩٠
قَرْشَتْ	ق	١٠٠	ر	٢٠٠	ش	٣٠٠	ت	٤٠٠
ثَخَّذْ	ث	٥٠٠	خ	٦٠٠	ذ	٧٠٠		
ضَظَّغْ	ض	٨٠٠	ظ	٩٠٠	غ	١٠٠٠		

د ابجد واړونه

په پښتـو شـاعـرانو کـې دا هم رواج و چې له یوه نوم، تاریخ او یا بل مطلب څخه به یې د ابجدو په حساب معما یا اړ جوړ کړ، لکه علي خان وايي:

معما مې ده د اسم اوه سوه
لا یو کم دی که ذوه واره ورله لام لاړ

د علي خان نوم نه د ابجدو په حساب په دې ترتیب (۷٦۱) جوړیږي:

ع= ۷۰
ل= ۳۰
ی= ۱۰
خ= ٦۰۰
الف= ۱
ن= ۵۰

۷٦۱

نو اوه سوه (۷۰۰) سره چې د لام شمیر (۳۰) دوه ځل جمع شي (۷٦۰) کیږي «لا یو کم» نو (۱) چې ورسره جمع شي (۷٦۱) شو.

له دې جملې څخه د میرزا حنان بارکزي دا شعر هم دی چې معما ته ورته

دی او د ابجدو په حساب دی:

په عـــــدد دود أبجـــــد بـه درتـه وایم
یو شو شـیـزه برابر دي په حـــساب

که کشمش دی که نخود په حساب یو دي(١)
هم بنګي او ملحـــد یو دي په دا باب

د دراز او د بې عـــقل عـــدد یو دی(٢)
هم کاکل او ګـــژدم یو مکړه عـــتـاب(٣)

د عـدوّ او د سګ یو رنګه عـــدد دی(٤)
خواجـه سرا او خرسیاه سره تناب(٥)

هم صـهـبـا او پیاله مـی په یوه رنګ دي(٦)
قلعـــه برج هم برابر په دا حـــساب

په حساب کې دغه لوک او مایه یو دي(٧)
هم دغه رنګ برابر سـهـو حـــساب(٨)

١- کشمش: واړه انګور. نخود: چنې.
٢- دراز: لوړ اوږد.
٣- کاکل: د جنکو د تندي وېښتان. ګژدم: لړم.
٤- عدو: دښمن. سګ: سپی.
٥- خواجه‌سرا: ایجړا (نرښځی). خرسیاه: تورخر.
٦- صهبا: د انګور و شراب. پیاله‌مي: د شرابو پیاله.
٧- لوک: رذیل خلک. مایه: ببر اوښ.
٨- د میرزا حنان بارکزي دیوان: ٢٣٢ - ٢٣٣.

ددې شعر د حل جدول دادی:

کشمش	ک=٢٠	ش=٣٠٠	م=٤٠	ش=٣٠٠	=٦٦٠			
نخود	ن=٥٠	ح=٦٠٠	و=٦	د=٤	=٦٦٠			
بنګي	ب=٢	ن=٥٠	ګ=٢٠	ى=١٠	=٨٢			
ملحد	م=٤٠	ل=٣٠	ح=٨	د٤	=٨٢			
دراز	د=٤	ر=٢٠٠	الف=١	ز=٧		=٢١٢		
بې عقل	ب=٢	ى=١٠	ع=٧٠	ق=١٠٠	ل=٣٠	٢١٢		
کاکل	ک=٢٠	الف=١	ک=٢٠	ل=٣٠	=٧١			
ګړدم	ګ=٢٠	ژ=٧	د=٤	م=٤٠	=٧١			
عدوّ	ع=٧٠	د=٤	و=٦	=٨٠				
سګ	س=٦٠	ګ=٢٠		=٨٠				
خواجه‌سرا	خ=٦٠٠	و=٦	الف=١	ج=٣	هـ=٥	س=٦٠	ر=٢٠٠	الف=١
خرسياه	خ=٦٠٠	ر=٢٠٠	س=٦٠	ى=١٠	الف=١	هـ=٥	=٦٧٦	=٦٧٦
صهبا	ص=٩٠	هـ=٥	ب=٢	الف=١				=٩٨
پياله مى	پ=٢	ي=١٠	الف=١	ل=٣٠	هـ=٥	م=٤٠	ى=١٠	=٩٨
قلعه	ق=١٠٠	ل=٣٠	ع=٧٠	هـ=٥	=٢٠٥			
برج	ب=٢	ر=٢٠٠	ج=٣		=٢٠٥			
لوک	ل=٣٠	و=٦	ک=٢٠		=٥٦			
مايه	م=٤٠	الف=١	ى=١٠	هـ=٥	=٥٦			
سهو	س=٦٠	هـ=٥	و=٦		=٧١			
حساب	ح=٨	س=٦٠	الف=١	ب=٢	=٧١			

ځینې نور اړونه او لغزونه داسې وي چې د یوه شي ځینې اوصاف په داسې ډول وایي چې سړی پرې تېر وځي لکه:

مـــا لیـــدلې د انګور یوه دانه وه
چې په حجم هندوانې غونډې درنه وه

د انګور هره دانه د هندوانې په اندازه وي خو هغه هندوانه چې ګل په سر تازه را ټوکېدلې وي او د انګور د دانې په اندازه وي.

ځینې ولسي لغزونه هم شته چې د ونې یې بولي. بېلګه یې دا ده:

د ورځې ګرځي ګرځي د شپې راشي یوه پولۍ ازغي په ځان را واړوي.

ځواب یې «سترګې او بانه» دی.

یا دا:

د ورځې ګرځي ګرځي د شپې راشي د یوې روپۍ ځای ونیسي.

ځواب یې «امسا» دی.

دې ډول لغزونو یا دونو ته ټکونه هم ویل کېږي.

۳۷- تلميح

کومې کيسې، پېښې، شعر يا متل ته اشارې کولو ته تلميح ويل کېږي لکه:

د مېوند ماتې په يو شعر فتحه و موندله
ملاله پښغله په تاريخ کې له چا نه هېرېږي

په دې کې د مېوند په جنګ کې د ملالې مشهورې پېښې ته اشاره ده.

۳۸- تخلص

«تخلص» دې ته ويل کېږي چې د پيل شوې موضوع نه بلې خواته ورځې خو د واړه موضوع ګانې داسې سره سلېخ او ويېي چې لوستونکی يا اورېدونکی په وتلو پوه نه شي.

ښېلګه يې وروسته را روان «حمد» دی چې د «حمد» نه د اسلام ستاينې ته وتلی دی خو د مخکې سره څرګند پيل او تړاو لري.

۳۹- براعة الإستهلال (په زړه پورې پيل)

د يوه کتاب، مضمون او شعر په سريزې او مطلع کې داسې باريکې اشارې کول چې د راتلونکي کتاب، مضمون او د شعر محتوا ترې څرگنده شي، «براعة الإستهلال» بلل کېږي؛ «براعة المطلع» او «حسن الإبتداء» هم ورته ويل کېږي.

لکه «د زړه انځور» د کتاب دا سريزه:

«انسان د نورو ځناورونه دوه ډوله توپير لري:

۱- بدني جوړښت.

۲- معنوي ارزښتونه.

په معنوي توپيرونو کې يو ارزښتناک توپير دا دی چې انسان په خبرو د خپلو غوښتنو څرگند تعبير کولای شي؛ ژبه د زړه ترجماني او انځور گري کوي. تعبيرونه، ترجماني او انځور گري هم سره توپير لري؛ تر ټولو ښه او اغېزناک تعبير هغه پېيلې خبرې دي چې د انسان عواطفو، جذباتو او ولولو ته ټکان ورکړي، راوېې پاروي او د بدلون او نوښت ښکارندوی شي.»

له دې سريزې نه په ډاگه څرگندېږي چې د کتاب راتلونکې موضوع شعر دی.

٤٠- براعة الطلب (په زړه پورې غوښتنه)

«براعة الطلب» دې ته ویل کېږي چې شاعر یا متکلم خپله غوښتنه او د زړه خبره په داسې ډول وکړي چې د اګیزه نه وي خو د باریکو اشارو نه څرګندېږي. لکه:

که ته یې نه وایې زه ښه پوهېږم
ستر ګو دې زړه نه څه پېغام راوړی

یا لکه یو څوک د چا نه خپل زوی ته د هغه لور غواړي په مرکه ورشي او ورته ووایي:

«دوستي او خپلوي چې څومره زیاتېږي هغومره خوند کوي، مونږ ستاسو له ښو خویونو څخه ډېر اغیزمن یو، زما زوی عبدالله زلمی شوی دی، په دولسم ټولګي کې زده کړه کوي شکر دی خپلو مسؤلیتونو ته ښه پاملرنه کوي، زه غواړم چې زمونږ او ستاسو دوستي په خپلوی بدله شي او د هغه د راتلونکي ژوند پرېکړه ستاسو ترغاړې کړم.»

د دې نه دا څرګندېږي چې د مخاطب نه د خپل زوی عبدالله لپاره لور غواړي.

٤١- براعة المقطع (په زړه پورې پای)

«براعة المقطع» چې «حسن الإنتهاء» او «حسن الختام» هم بلل کېږي دې ته ویل کېږي چې د کتاب او مضمون پای یا د شعر مقطع کې داسې الفاظ راوړل شي چې ډېر خواږه، په زړه پورې، د ښه معنا او ښکلې سبک درلودونکي او د پای څرګندوونکي وي. لکه «د زړه انځور» د کتاب دا پای:

دا چې مې وکېښ، د زړه انځور
د اند په ځغاسته په نیلي سپور

له ربه غواړم لاس په دعا
چې ما ته راکړي، توفیق هم نور

چې ورپوره شي، د پښتنو
په ما یې پاتې، لا هم دي پور

دا مې ارمان دی، دا مې هیله
چې را ته پاتې نه شي پېغور

مسلم دوست وایي، ما ته هر وخت
دا تسلي ده، د زړه تکور

٤۲- حاضر جوابي

حاضر جوابي يوې نابېره مناسبې خبرې يا يو چاته په ډېرې چالاکۍ او ظريفانه انداز کې مناسب ځواب ورکولو ته ويل کېږي او دا هغه څوک کولای شي چې ډېر تېز ذهن ولري بېلګې يې دا دي:

ملا غلام الرحمن «جرار» چې په ملا وزر هم مشهور ؤ او د ننګرهار د للمې اوسېدونکی ؤ چا ورته وويل: دا ريښتيا ده چې په للمه کې په لس روپۍ... (باد اچول) دي؟ هغه ورته وويل: بده بې پښتي مزدوري ده کوې يې نه؟

يا لکه:

الفت صاحب د څو شاعرانو او اديبانو سره روان ؤ يو ځاي کې يې دوه خره وليدل چې يو د بل څټ ګراوه، چا وويل: په خرو کې هم الفت شته. الفت ورته وويل: هو لکه زه چې په تاسو کې يم.

يا لکه:

ماته چا وويل: ابراهيم عليه السلام چې کله پسه حلال کړ غوښه يې چا و خوړه؟

ما ورته وويل: زه هغه وخت ورسره نه وم.

٤٣- طنز

طنز په ټولنه کې په یوه شخص، کار، اړخ، طرز العمل، هیئت او حالت په ټوکوټوکو کې تنقید کولو ته ویل کېږي طنز په داسې ټوکو تصویر کشي کوي چې ښکاره د خندا او حقیقت کې د افسوس وړ وي.

بېلګه یې داده:

فضل د مولا دی اوس پېسو ته برابر شومه
شکر چې رهبر شومه
د بریم خوش نصیبه له دنیانه چې خبر شومه
شکر چې رهبر شومه
دا څنګه زندګي وه نه مې مال ؤ نه مې هال ؤ
هرچاته به مې سوال ؤ
په څه تکلیف نیولی مې کابل کې امامت ؤ
ټول ژوند مې په ذلت ؤ
سړې ټوکړې ډوډۍ وې وظیفه به مې خوراک ؤ
د مړو مې پوښاک ؤ
چې مړی به مې ولمباوه سخات ته به اوتر شومه
شکر چې رهبر شومه

***

په کـوربـه چې ګنده شـو بیـا هغـه مـاته لیـلام ؤ
همدغه مې انعام ؤ
کــه سـپي به ؤخــتلی یا به پاتې شــوله چانه
قربان به شو له مانه
خـواري وه غـریبي وه مـحتـاجي وه بد قـسـمت ؤ
هر څه ته مې حاجت ؤ
چې مـړي به رنګي شـو بیـا به بدونه بد تر شـومـه
شکر چې رهبر شومه

***

روسانو ته دې خبر وي راته بخت یې کړ بېدار اوس
هجرت مې شو په کار اوس
هغوی چې شهیدان شو رب دې ویخښې چې مړه شول
زمونږ لپاره ښه شول
جـهـاد ؤ کـه هجـرت ؤ څـه عـجـیـبـه خـزانه وه
بې مثله ترانه وه
روانه ګـوزاره شـوه په خـوندونو باندې سـر شـومـه
شکر چې رهبر شومه

***

دا اوږد شعر دی مونږ د بېلګې په توګه په همدې بسنه کوو نور په «د زړه انګور» کې وګورئ.

٤٤- مزاحيه

مزاح په لغت کې ټوکې ته ويل کېږي او په اصطلاح کې هم د خوښۍ او خندولو لپاره يوې خبرې ته مزاح ويل کېږي مزاحيه صنعت هم د ادب يوه برخه ده خوښه هغه دی چې ريښتيا وي. بېلګه يې دا ده:

زمـا جـانان خـو شـهـزاده دی
چا حرامـيانو پرې تار کـول مړلي دينه

يا دا:

***

زمـا لـيلی داسـې ډولي ده
لکه د مـيـښې نه چې وباسې ښکرونه

يا دا:

ټټۍ ده که ډېران دی او که خوله د نسواري ده
يو رنګه مرداري ده
چې خر کله په شنو شي يا د شنو غويي په داره
يا کوږ که چرګه ښاره

٤٥- شعري غلاوې

لکه څرنګه چې د ادب په مېدان کې پیاوړي ادیبان شته ادبي غله هم شته چې د نورو مضامین، شعر، نثر او نور ادبي اصناف ځان ته منسوبوي.

که یو څوک د چا عبارت، مضمون، شعر یا نثر رانقل کړي او د منقول عنه (له چا نه چې را نقل شوی) نوم واخلي یا یې اثر ته حواله ورکړي دا کومه بده خبره نه ده بلکه د ادبي سلسلې یوه کړۍ ده. همدارنګه هغه عامې تشبیه، استعارې، کنایې، مجازونه... چې زیات مشهور دي او هر څوک یې پېژني او عام ادیبان یې استعمالوي، د هغوی استعمال هم غلا نه ګڼل کېږي همدارنګه د چا په اقتفا، وزن، سجعې او څپونوی شعر لیکل هم غلا نه ده.

ادبي غلاوې په درې ډوله دي:

۱- نسخ یا انتحال.

۲- مسخ یا إغاره.

۳- سلخ یا إلمام.

نسخه

«نسخه» چې «انتحال» هم بلل کېږي په درې ډوله ده:

۱- کټ مټ.

۲- ورته.

۳- سرچپه.

۱- کټ مټ

دا هغه غلا ده چې ادبي غل بې له کوم لفظي او معنوي بدلون او توپير څخه د بل چا أدبي صنف کټ مټ را واخلي او خپل ځان ته يې منسوب کړي، دا ډول غلا سوچه او ډاګيزه ده. بېلګه يې دا ده:

حسن خط د بېدارۍ و مخ ته ورکړ
چې ښکاره شو په غدارو د نګار خط
ستا د شونډو مهره څوک واخلي دلبره
چې ترې پريوت چار پهره لکه ښامار خط

دا شعر محمد امان کتې متې د عبدالقادر ختک له دېوان څخه اخیستیٰ او ځان ته یې منسوب کړی دی. (۱)

۲- ورته

ورته دې ته ویل کیږي چې کتې متې لفظونه رانه وړي خو د هغه مرادف او ورته لفظونه راوړي لکه د عبدالرحمن بابا دا بیت:

په ښه خوی له بدخواهانو بې پروا یم
په نرمی لکه اوبه د اور سزا یم

چې عبدالقادر خان ختک داسې راوړی دی:

له هغوی مې څه اندوه چې په خوی اور وي
په خپل خوی کې سوړ او نرم تر اوبه یم

خو دا هم کیدای شي چې عبدالرحمن بابا له عبدالقادر خان نه نقل کړی وی ځکه چې دواړه همزولي وو.

۳- سرچپه

سرچپه دې ته ویل کیږي چې د شعر کومه معنا وي د هغې خلاف او ضد معنا په هماغه طرز راوړې لکه عبدالحمید چې وایي:

۱- د پښتو اشعارو دولونه (ربښتین).

لکه سر د پسه په اور غاښونه سپین کا
مـــاله نن له ډېره غـــمـــه خندا راغله

علي خان دا شعر داسې سرچپه کړی دی:

لکه وخـــاخي شـــونتـــی د اور له تاوه
هســـې مـــا له نن له غـــمـــه ژړا راغله

د دې شعر طرز د عبدالحمید بابا د شعر دی خو خندایې په ژړا بدله کړې ده او د پسه د سر د غاښو سپینوالی یې د شونتي په څخېدو بدل کړي دي.

مسخه

مسخه چې اغازه هم بلل کېږي دې ته ویل کېږي چې په شعر کې څه بدلون راوړي او دا په درې ډوله دی:

۱- ممدوح.

۲- مساوي.

۳- مذموم.

۱- ممدوح (ستایل شوی)

ممدوح هغه مسخه بدلون دی چې شاعر د بل چا شعر کې داسې بدلون وکړي

چې نقل له اصل نه ښه بریښي؛ داسې بدلون نه یوائې دا چې بد نه دی بلکه ستایل کېږي او ښه ګڼل کېږي ببلګه یې هغه ده چې مخکې د نسخې یا انتحال په دوهم ډول (ورته) کې تېر شو که عبدالرحمن بابا د عبدالقادر خان ختک نه نقل کړی وي نو د عبدالرحمن دا نقل د مسخې ممدوح ډول دی ځکه چې د عبدالقادر خان له شعر نه ډېر ښه دی.

۲- مساوي

دا هغه مسخه بدلون دی چې نقل د اصل نه ښه هم نه وي او ناوړه هم نه وي بلکه دواړه برابر وي دا ډول بدلون نه د ستایلو وړ وي او نه د غندلو خو فضیلت او ښه والی اصل ته حاصل وي.

لکه د قلندر افریدي دا شعر:

چې پرې غم غلطاوه شي هغه درې دي
یو قلم دویم بیاض دریم اشعار

چې د عبدالقادر ختک د دې شعر څخه یې نقل کړی دی:

چې پرې غم غلطوم درې مې محرم دي
یو قلم دویم کتاب دریم اشعار خپل

۳- مذموم

«مذموم» هغه مسخه بدلون ته ویل کېږي چې نقل له اصل څخه ناوړه او بې کاره وي دا بد ګڼل کېږي او غندل کېږي. لکه د رضواني دا شعر:

ستا په سپین تندي ای جانه دا شین خال دی
که اذان ته د سحر ولاړ بلال دی

چې د عبدالحمید بابا له دې شعر څخه نقل شوی دی:

دا په وچولي تورخال زما د یار دی
که اذان لره ختلی دی بلال

دلته نقل له اصل نه بې کاره دی.

سلخه

«سلخه» چې «إلمام» هم بلل کېږي دې ته ویل کېږي چې شاعر د بل چا د شعر یوائې معنا را واخلي. دا هم په درې ډوله ده:

۱- ممدوح.
۲- مساوي.
۳- مذموم.

۱ - ممدوح

دا هغه إلمام بدلون دی چې نقل له اصل نه زيات بليغ وي. دا ډول نقل ستايل کيږي او ښه ګڼل کيږي. لکه د عبدالعظيم دا شعر:

اوس زمونږ د زمانې نه برکت لاړ
د هر چا د زړه نه مهر و محبت لاړ

چې دا خون ګدا له دې شعر نه يې اخيستی دی:

له جهانه مهر و مينه محبت لاړ
له هر چا نه اخلاص صدق محبت لاړ

دلته نقل له اصل ښه ښه دی.

۲ - مساوي

دا هغه إلمام بدلون دی چې نقل له اصل ښه نه ښه وي او نه بد بلکه دواړه سره برابر وي. لکه د ميرزا حنان بارکزي دا شعر:

عـمـر دروميږ په شتـاب
دم قـدم دی په حسـاب

چې د عبدالرحمن بابا د دی شعر نه يې نقل کړی دی:

دلته دم او قدم دواړه په حساب دي
پل غلط لـه لارې مه ږده بې حسابه

دا دواړه سـره برابر ښکارېږي، اګـر چې کـه ټول اړخـونه يې وڅـېړو د عبدالرحمن بابا شعر پرې ډېر ښه دی خو د روانۍ او د يوې معنا د اشتراک له مخې يې سره مساوي بولو.

۳- مذموم

دا هغه اِلمام بدلون دی چې نقل له اصل څخه بې کاره، بې خونده او ناوړه وي؛ دا ډول بدلون غندل کېږي او بدګڼل کېږي.

لکه د ميرزا حنان دا شعر:

پر مخ دې راغی، کـرار کـرار خط
رخسـار دې لاندې، کړ وار په وار خط

دښـمن هسـې چارې، پر دښـمن نه کـه
لکه چې وکړې، سـتا په رخسـار خط

داسې بـرېښي چې مـيرزا حـنان د عـبدالحميد بابا دې شعر نه نقل کړی

دی چې:

خط په مخ د صنم راغی
که سپوږمۍ شوه په هاله کې

داېې غاښ په خوله کې زېب کا
که ژاله شوه په لاله کې

او دا ځکه چې میرزا حنان خپله وايي:

د حمید د خوش نظمۍ په زراعت کې
دا حنان يې دی د شعر خوشه چین

خو دلته يې خوشه چیني لږه بې خونده ده.

٤٦- توارد

« توارد » دې ته ويل کېږي چې د شاعر تخيل، ذهن او اند په تصادفي توګه هغې خواته لاړ شي چې د بل شاعر خيال هم هماغه خواته تللی وي او د دواړو شعر يو مطلب څرګند کړي؛ دا هغه وخت کېږي چې يو د بل شعر نه وي ليدلی خو افکار يې سره ورته وي او يا دغه يوه شعر کې سره ورته وي.

دا ډول شعر غلا کې نه راځي او نه غندل کېږي بلکه د ستاينې او تقدير وړ دی.

٤٧ - اقتباس

«اقتباس» دې ته ويل کېږي چې په شعر يا نثر کې د قرآن کريم يا حديث الفاظ داسې وېيل شي چې څرګند نه برېښي دا هم روا او د ستاينې وړ دی لکه:

مسلمان په مسلمان لري حرمت
که يې وينه ده که مال دی که يې پت

دا شعر د دې حديث مضمون دی چې:

«کل المسلم على المسلم حرام، دمه و ماله و عرضه»

«ټول مسلمان په بل مسلمان حرمت لري، که د هغه وينه ده که يې مال دی او که عزت»

٤٨ - عقد

«عقد» نثر په نظم او شعر بدلولو ته ويل کېږي لکه د چا کتاب يا مضمون د ځينو الفاظو په زياتولو او کمولو سره په شعر واړوې. دا هم ښه کار او د ستاينې وړ دی.

٤٩- حل

«حل» نظم او شعر په نثر بدلولو ته ويل کېږي لکه د چا شعر راواخلې، په نثر يې واړوې او يو مضمون يا کتاب ترې جوړ کړې دا کار هم ښه دی او د ستاينې او تقدير وړ دی.

٥٠- تضمين

«تضمين» دې ته ويل کېږي چې شاعر د خپل شعر په ترڅ کې د بل چا پوره يا نيمګړی شعر راوړي خو که مشهور نه وي نوم اخيستل يا ورته اشاره کول ضروري ګڼل کېږي او که د شاعرانو او اديبانو ترمنځ مشهور وي نو بيا که نوم وانه خيستل شي يا ورته اشاره و نه شي نو باک نه کوي لکه د مطيع الله دا شعر:

د مکې په طواف خر نه حاجي کېږي
دا وينا د اوليا ده سودا نه ده

چې د عبدالرحمن بابا دا شعر يې تضمين کړی دی:

د مکې په بزرګۍ کې هېڅ شک نشته
ولې خر به حاجي نه شي په طواف

د پښتو شعر ډولونه

په لومړي وېش پښتو هم د نورو ژبو په څېر دوه ډوله شعرونه لري:

۱- عروضي او دېواني.

۲- ملي او ولسي.

او هر شعر دوه ډوله وي:

۱- د محتوا او موضوع له مخې.

۲- د جوړښت او هيئت له مخې.

لومړی: عروضي او دېواني شعر

«عروضي» یا «دېواني» هغه شعر دی چې د ځانګړیو منل شوو شعري قوانینو په بنسټونو جوړ شوی وي.

اګر چې دا ډول اصطلاحات د عربې ژبې نه اخیستل شوي دي خو ځینې بنسټونه داسې وي چې د ټولو ژبو سره شریک وي او بې له دې چې د بلې ژبې سره پرتله شي د ژبو د فطري طبیعت د یو والي له امله سره یو ډول وي او بې تکلفه په یوه قالب کې سره راټلای شي؛ هغه بنسټونه ترې مستثنا دي چې د یوې ژبې ځانګړتیا بلل کېږي او هغه په تکلف د نورو ژبو سره برابرول ښه نه برېښي.

د پښتو ژبې د عروضي او دېواني شعر ډولونه په لاندې ډول دي:

۱ - د موضوع او محتوا له مخې

حمد

«حمد » په لغت کې ستايلو ته ويل کېږي او په اصطلاح کې د الله تعالی د لوی والي ، قدرت او صفاتو پرله پسې ستايلو ته حمد ويل کېږي. د جوړښت له مخې حمد کوم ځانګړی هيئت نه لري په هر جوړښت کې چې ښه څرګند ، بليغ او ښکلی بريښي هغه ورسره مناسب دی. بېلګه يې دا ده:

د هغه ښتن په نوم مې دا کلام دی
چې د شعر راته کړی يې الهام دی

محمد يې استولی پېغمبر دی
د قرآن په نوم ورکړي يې پېغام دی

کائنات يې پيدا کړي دي پنا ته
پنا نه لري هغه على الدوام دی

نېکمرغي او هدايت هم ه رانغاړي
غوره دين يې رالېږلی د اسلام دی

هر زمان او هر مکان کې وهر چا ته
د ژوندون طرز العمل ته يو نظام دی

په انسان يې دي بې شمېره احسانونه
چې د عقل يې وركړى لوى انعام دى

د خپل دوست او هم دښمن روزي رسان دى
د كرم سيورى يې هر چا باندى عام دى

پاك رسول يې ؤ كتاب عملي كړى
دا لامل دى چې هغه ته احترام دى

چې د رب حكم چا نه دى پلى كړى
لعنتي دى رسوا شوى او بدنام دى

چې الله رانه راضي شي په دارينو
مسلم دوست وايي همدا زما مرام دى

مناجات

مناجات په لغت کې پټې جرګې او د راز خبرو ته ویل کېږي او په اصطلاح کې الله تعالی ته د بنده عاجزي، خواري او احتیاج وړاندې کول او له هغه جل جلاله څخه د خپلو اړتیاوو د پوره کولو غوښتنه، بلنه، دعاء، سپارښتنه او زاري کول مناجات بلل کېږي په جوړښت کې کوم خاص هیئت نه لري په کوم کې چې ښه برېښي هماغه یې جوړښت او قالب دی. لکه:

زمونږه ربه ای زمونږ د امېدونو ربه
د کائناتو د پیدا او درازونو ربه
د مخلوقاتو د بقا او د پنا څښتنه
ای د نړۍ د هر زوال او ارتقا څښتنه
د لویې مځکې اسمانونو او خلا څښتنه
په هر یو کار د خپلې خوښې او رضا څښتنه
ای د أجرامو او ذرو مالیکولونو ربه
د کائناتو د پېدا او د رازونو ربه

***

د اضطراب او تزلزل او د بدلون خالقه
د اطمینان او د قرار او د سکون خالقه
ای د جنګونو د ورانیو او شبخون خالقه
د روغې جوړې او د سولې او سمون خالقه
د انبیاوو فرښتو او کتابونو ربه
د کائناتو د پیدا او د رازونو ربه
ای په اندونو اندیښنو زمونږ په کړو خبره
په دې غمیزو او زخمونو او زګېروو خبره
زمونږ په ستونزو کړاوونو او دردو خبره
د زمانې په ناروا کړو وړو خبره
په حال مو رحم وکړه ای د رحمتونو ربه
د کائناتو د پیدا او د رازونو ربه

***

مونږ ګناهګار یو ته رحمان یې هم رحیم مالکه
مونږ خطاکار یو ته غفور یې هم کریم مالکه
که مونږه سر غړوو ته هم یې حلیم مالکه
مونږ بنده ګان یو ته الله یې ای عظیم مالکه
ای مهربانه شه راتېر له ګناهونو ربه
د کائناتو د پیدا او د رازونو ربه

***

نېکي مو نشته خو تا يو ګنهو تو حېد دې منو
قرآن منو، قيامت منو، وعد او وعيد دې منو
ستا ټول صفات منو يو تا منو حميد دې منو
حاکميت يوازې ستا منو مجيد دې منو
چارې موسمې کړه د ژوند او د مرګونو رېه
د کائناتو د پېدا او د رازونو رېه

نعت

«نعت» په لغت کې صفت ته ویل کېږي چې ستایل وي او که غندل وي. او په اصطلاح کې د محمد رسول الله صلی الله علیه و سلم د شخصیت، اخلاقو او کړو وړو ستایلو ته نعت ویل کېږي. کوم ځانګړی جوړښت نه لري کوم هیئت چې ورسره مناسب ؤ هماغه یې جوړښت دی. بېلګه یې دا ده:

مـولود چې په مکه کـې هویدا شـو مـحـمـد
تیـارو د جـهـالت لره سـبـا شـو مـحـمـد
حِـرانه را څـرګنده شـوه سـپـوږمـۍ د رحـمـتـونو
تـږوږمـۍ د فـسـادونو ته رڼا شـو مـحـمـد
مظلوم کره خوښي شوه د یتـیم اوښکې شوې وچې
سـمـون لره، بدلون لره پیـدا شـو مـحـمـد
د ظلم غلبـې وې د سـتم توري پردې وې
تورتم د ګـمـراهۍ ته رهنمـا شـو مـحـمـد
رحـمت شـو بې تـوپـیـره برابر ګـردې نړۍ تـه
انسـان لپـاره زېرۍ په ریښـتـیـا شـو محـمـد

سودونه وو ظلمونه وو نړۍ ټوله بیماره
دي ګرد وکړاوونو ته دوا شو محمد
وروري او همدردي او عدالت وو نړېدلي
دي لوړو ارزښتونو ته ځلا شو محمد
لمسون ؤ بې باکي وه بې لاري حق تلفي وه
دي ټولو بدرنګيو ته ښکلا شو محمد
الفت شو محبت شو لیاقت شو صداقت شو
بیمارو پرګنو ته مسیحا شو محمد
له ټولو خطرونو بې پروا عالي جرأت ؤ
په بدر او اُحُد کې بر ملا شو محمد
لا رښود ؤ پیغمبر ؤ همیشه د حق په خوا ؤ
له ټولو بر بادیو نه جلا شو محمد
هلاک به مسلم دوسته مخالف د محمد وي
هر چا لره قدوه او مقتدا شو محمد
صلی الله علیه و سلم

مرثیه (ویرنه)

مرثیه د مړه انسان یاد ، ستاینې ، او د غم ښکاره کولو ته ویل کیږي. جوړښت کې کوم ځانګړی هیئت نه لري کوم چې مناسب وګڼل شو په هماغه هیئت کې جوړیږي. بېلګه یې دا ده:

د حاجي امیرخان لور «بي بي زینب» د خپل ورور: «شاه محمود» په مړینه دا ویرنه ویلې ده: (۱)

بږغ سو چې ورور تېر له دنیا سونا
قندهار واړه په ژړا سونا
زړه مې په ویر کې مبتلا سونا
چې شاه محمود له ما جلا سونا

***

داروڼ جهان راته تورتم دئ نا
زړه د بېلتون په تېغ کړم دئ نا
هوتک غمجن په دې ماتم دئ نا
د پاچاهۍ تاج مو برهم دئ نا

۱- پټه خزانه: ۱۸۸.

چې شاه محمود تېر له دنیا سونا
قندهار واړه په ژړا سونا

***

ځوان ژمبره د توري جنګ ؤنا
ولاړ د کام په نام و ننګ ؤنا
دښمن له ده په وینو رنګ ؤنا
پر میدان شېر و یا پلنګ ؤنا
افسوس چې مرګ د ده په خوا سونا
قندهار واړه په ژړا سونا

مدحه (ستاینه)

«مدحه» ستایلو او د ښو خویونو او کړو وړو یادولو ته ویل کېږي. بیلګه یې دا ده:

ښکارندوی(۱) د محمد سام شنسباني (۲) په مدحه کې وایي:

د پسرلي ښکلونکي بیاکړه سینګارونه
بیایې ولونل په غرونو کې لالونه(۳)

د دې مطلع نه وروسته د پسرلي په هکله ګڼ بیتونه وایي او بیا وایي:

نه به چونې په ستا یه د جنډیو موړسي(٤)
نه به موړسم د سلطان په صفتونه
د شنسب د کهاله ختلی لمردی(٥)
د پسرلي په دود ودان له ده رغونه

۱- «ښکارندوی» د احمد زوی دی او د غور پلازمېنې: «فیروز کوه» کې د غوري حکمرانانو یو لوړ رتبه مامور ؤ. یو عالم، ادیب او شاعر ؤ.
۲- محمد سام شنسباني د غوري حاکمانو څخه یو مشهور حاکم ؤ چې په سلطان محمد سام یادېده؛ شنسباني د هغه نیکه: «شنسب» ته نسبت دی.
۳- لونل: شیندل.
٤- چونې: بلبلې. جنډی: ګل.
٥- شنسب بن خدنک د غوري بادشاهانو نیکه ؤ چې د علی رضی الله عنه په خلافت کې یې د هغه په لاس ایمان راوړی ؤ او د هغه له پلوه سر لښکر هم ګمارل شوی ؤ. کهاله: د کهول څخه دی چې کورنۍ ته ویل کېږي.

له ښندو اوروېږ درست ايواد زرغون کړ(۱)
له قصداره تر ديبله يې يو نونه(۲)

په زابل چې د بري پرنيلي سپورسي(۳)
په لاهور يې د مېړانې ګوزارونه

نه يې څوک مخ ته دري د ميرڅمنو(٤)
نه يې توري ته تينګېږي کلک ډالونه

د اسلام د دين شهاب د نړۍ لمر دی(۵)
تورستهان يې کړ رڼا په جهادونه(٦)

هره پلا چې دی پر هندو سند يرغل کا
رڼوي توره نړۍ په شهابونه(۷)

نورهم شته خو مونږ په همدې د بېلګې په توګه بسنه کوو.

۱- ايواد: هېواد، وطن.
۲- قصدار يا قسدار يا قزدار: د هند او سيستان ترمنځ د بلوچستان په څنډو کې د يوه ځای نوم دی.
ديبل: د هندوستان د بحر په غاړه د سند بندرګاه وه. يون: په غور ځنګ تللو ته ويل کېږي.
۳- نيلی: اس
٤- ميرڅمن: دښمن.
۵- شهاب: لمبه، رڼا.
٦- ستهان، ستان: ظرف، مملکت، ځای، تاتوبی.
۷- پټه خزانه: ۵٤.

هجو (غندنه)

«هجو» د یو قوم، کورنۍ، کور یا شخص غندنې او د هغوي د ناوړه کړو یادونې ته ویل کېږي.

بېلګه یې دا ده:

میرخمن سره مې کړې وه دوستي
نه وفا وه نه حیا وه نه راستي
ینګرانو سره مه کوئ یاري
ما لیدلې ده په دوی کې غداري
رود تېښتې به داګوري هر ساعت
بې غیرت دي پکې نشته لیاقت
صبر مه کوه په کړو د میرخمن
له ارذالو سره نه ګرځي پتمن
ما لیدلې د هغه سره نېکي
سر تر پایه ده بدي او بې باکي
د رذیل نه توقع د شرافت
که چا کړې ثمره یې ندامت

وياړنه

په خپل دين، قوم، ژبه، نيکونو، تورې، مړانې، زړورتيا او نورو اوچتو صفتونو وياړ کولو ته وياړنه ويل کېږي.

بېلګه يې دا ده:

امير کروړ (۱) وايي:

زه يم زمري پردې نړۍ له ما اتل نشته(۲)
په هندوستان او پر تخار او پر کابل نشته
بل په زابل نشته
له ما اتل نشته
غشى د من مې ځي برېښنا په مير ښمنو باندې(۳)
په ژوبله يو نم يرغالم پر تښتېدونو باندې(٤)
په ماتېدونو باندې
له ما اتل نشته

۱- امير کروړ د امير پولاد سوري غوري زوی ؤ په (۱۳۹) هـ.ق کې د غور په منديش کې امير شو؛ امير کروړ ډېر غښتلی اتل ؤ أبوالعباس سفاح چې کله د بني أميه سره جګړې کولې او ابو مسلم يې ملګری ؤ امير کروړ جهان پهلوان هم د هغوی په مرسته کې ډېرې فتحې کړې وې او مړانه يې ښودلې وه چې د خپلو فتوحاتو او تورې په هکله يې همدا پورتنی وياړنه ويلې وه.
۲- اتل: پهلوان.
۳- من: دسنسکريتي ژبې اريايي کلمه ده چې زړه ته ويل کېږي او په پخوانی پښتو کې د ارادې په معنا استعمال شوې ده چې دلته يې هم معنا «اراده» ده.
٤- يرغالم: د يرغل مفرد متکلم کلمه ده يعنې حمله او هجوم کوم.

زما د بريو پر خول تاوېږي هسک په نمنځ او په وياړ (۱)
د آس له سوو مځکه رېږدي غرونه کاندم لتاړ (۲)
کرم ايوادونه اوجاړ (۳)
له ما اتل نسته

زما د تورې تر شپول لاندې دي هرات و جروم (٤)
غرج و باميان و تخار بولي نوم زما په اودوم (٥)
زه پېژندويم په روم (٦)
له ما اتل نسته

پر مروزما غشي لوني ډاري دښن راځخه (۷)
د هريوا لرود پرځنډو ځمه تښتي پلن راځخه (۸)
رېږي زرن راځخه (۹)
له ما اتل نسته

۱- بريو: د «بري» جمع ده، فتح او کامراني. هسک: اسمان. نمنځ: نمانځنه يا لمانځنه. وياړ: افتخار.
۲- سوو: سومانو. لتاړ: دړې وړې شيندلي، ګډوډ.
۳- اوجاړ: ويجاړ، ړنګ.
٤- جروم: د ګرم نه‌دی د افغانستان جنوبي برخه.
۵- اودوم: زهر، چاره.
٦- پېژندو: مشهور.
۷- لوني: شيندي. ډاري: وېرېږي. دښن: دښمن.
۸- پلن: پلې يا غښتلی.
۹- زرن: زړور.

حماسي شعر

حماست په لغت کې سختوالي، شدت او زړورتیا ته ویل کېږي او په شعري اصطلاح کې حماسي هغو شعرونو ته ویل کېږي چې موضوع یې جنګ، مړانه، ښندنه، زړورتیا، ننګ، غیرت، توره او ویاړونه وي. ویاړنه د حماسي شعر یوه برخه ده او توپیر یې دا دی چې «ویاړنې» کې یوائې افتخاري اړخونه وي او په حماسي کې مخکني ټول ډولونه او اړخونه وي؛ سربېره پر دې په جنګ تېزول او ولولې راپارول هم په حماسي شعرونو کې ګڼل کېږي؛ د «ویاړنې» او «حماسي» شعر منځ کې تناسب د عموم خصوص مطلق دی هره ویاړنه حماسه ده او هر حماسي شعر ویاړنه نه ده.

بېلګه یې د خوشحال ختک دا شعر دی:

د افـــغـــان په ننګ مـــې وتړله توره
ننګیـالی د زمانې خوشحـال ختک یم

یا لکه دا شعر:

چې خوشحـال یې وه په ننګ تړلې توره
زه همـاغـه ننګیـالی پښتـون افغـان یم

ټول جـهـان مـې غـږ د توري اوریدلی
وهر چاته زه د لمرغـونديې عـیـان یم

معما، طنز او مزاح هم د موضوع له مخې ډولونو کې راځي چې مخکې د بديع ډولونو کې تېر شو.

۲ - د جوړښت له مخې

د عروضي او دېواني شعر دوهم ویش د جوړښت له مخې دی چې لاندې ډولونه لري:

۱ - غزل، نسیب او تشبیب

«غزل» مصدر دی د غزل يغزل نه؛ په لغت کې د ځوانو هلکانو او جنکو خبرو، د محبوب د غږو ستاينې او د دوه وو مينو (محب او محبوب) تر منځ کړو وړو، خبرو او ښځو سره لوبو ته ویل کېږي. تغازُل یو تر بله د مینې خبرو ته ویل کېږي او تَغَزّل په تکلف سره غزل ویلو ته ویل کېږي، «غزل»، «نسیب» او «تشبیب» سره نږدې دي، نسیب د مینې حال او تشبیب په ډاګیزه توګه د محبوب او د هغه د صفاتو یادونې ته ویل کېږي او کله کله دری واړه یو د بل په ځای استعمالېږي.

او په اصطلاح کې غزل د شعر هغه ډول دی چې سر تر پایه یو وزن او یوه قافیه ولري که ردیف ولري نو هم د ټولو یو ردیف وي او که نه نو قافیه او وزن خو به ارومرو یو وي په یو بیت کې دوه مسرې وي او د ټولو بیتونو د دوهمې مسرې قافیې یو شان وي د غزل اول بیت ته مطلع ویل کیږي چې په لغت کې د ختلو او ښکاره کېدو ځای ته ویل کیږي شاعر هم له همدې لارې نه راخېژي او راښکاره کیږي د مطلع د دواړو مسرو قافیه به یوه وي او د نورو ټولو دوهمه مسره د مطلع په قافیې او وزن ویل کیږي.

آخري مسرې ته مقطع ویل کیږي چې په لغت کې د غوڅېدو ځای ته ویل کیږي شاعر هم خپل شعر په همدې مسرې غوڅوي په مقطع کې اکثر شاعر خپل نوم یا تخلص یادوي خو اوسني شاعران یې ضروري نه ګڼي.

غزل لږ تر لږه پنځه بیتونه او زیات یې پنځلس بیتونه وي او که له دې لږ څه زیات شي هم بد نه برېښي.

په غزل کې د یوې موضوع تسلسل ضرور نه وي او اکثر هر بیت یوه ځانګړې موضوع وي خو کله کله یو لنډ مطلب هم په څو بیتونو کې راوړل کیږي او د قصیدې سره یې توپیر همدا دی چې په قصیده کې اوږده موضوع پر له پسې څرګندیږي او په غزل کې داسې نه وي.

د غزل لپاره ځانګړې موضوع نشته، شاعر کولای شي چې هر مطلب پکې را ونغاړي او یا ډېر مطالب پکې ځای کړي. بېلګه یې دا ده:

د هغـــه احـــســـاس لـه غـــره نـه هم اوچت دی
چې دردمنـد پـه غم فـــغـــان د خــپـل ملت دی

ژوند یې ژوند دی مرګ یې ژوند دی هغه نه مري
مـخکې مـخکې چې پـه کـار کـې د غـيـرت دی

د هغـــه نوم تاريـخـــونو کـــې ځلـيـږي
چا چې کـــړی د ټـولـنې ښـــه خـــدمت دی

د يو خـــبـــتـــې ځـــر ول يې چې هدف وي
حـــيـــواني خـــوی کـــې روان په ښـــه شـــدت دی

چې د بل پـه غـــلامـــۍ کـــې ژوندی خـــوښ وي
مـــرګ يې ښـــه دی چې تر ټـولـو دون همت دی

چې د ننګ پـه کـار کـې وروسـتـه پاتې کـيـږي
بې ايـمـــــان دی او بـزدل دی او بـې پـت دی

د بند ترجيع

بند په يوه شعر کې څو همقافيه بيتونو ته ويل کيږي چې وروسته ترې قافيه بدليږي او ترجيع راگرځېدلو ته ويل کيږي د بند ترجيع د غزل په ډول يو بند په يوه قافيه ويل کيږي چې لږ تر لږه پنځه او زيات يې لس بيتونه وي او کله له دې هم زياتيږي؛ لومړي بند نه وروسته يو بيت ورزياتيږي چې وزن او څپې يې د همدې بند غوندې وي خو قافيه يې بدله وي، بيا د هر بند نه وروسته همدغه بيت بيا بيا را وړل کيږي چې همدې بيت ته د بيا بيا ورگرځېدلو له امله ورته د بند ترجيع ويل کيږي د هر بند بېله او جلا قافيه وي خو د شعر وزن او څپې سر تر پايه يو ډول وي. بېلگه يې دا ده:

ته مؤمن ژوندی په دين يې زما ياره
ته ژړا فرياد کوه په څو کوکاره
استغفار توبه کوه د ځان د پاره
ته هم ځان ساته پنا غواړه له ناره
بېداري کړه په سهار کې زما دلداره
زه و تا ته يو ويی کړم زما وروره

په سهار بېداري کړه اخر وګوره
یا به ته سې په جنان کې یا په اوره
چې ستا حال به په څه رنګه سي له ګوره
بېداري کړه په سهار کې زما دلداره(۱)

د بند ترکیب

بند مومخکې وپېژانده او ترکیب سپړولو او یو ځای کولو ته ویل کېږي د بند ترکیب، د بند ترجیع په څېر وي خو دومره توپیر لري چې د بند ترکیب کې د هر بند نه وروسته د جلا قافیې یو بیت ورزیاتېږي او بیا نه غبرګېږي بلکه د هر دوه بندونو منځ کې یو داسې بیت راوړل کېږي چې وزن او څپې یې د نور شعر سره یو شان وي خو قافیه یې جلا وي او ترکیب یې هم له همدې کبله بولي چې شاعر د هر بند نه وروسته د بدلې قافیې یو بیت پرې سپر وي او ورسره یو ځای کوي یې. بېلګه یې دا ده:

نن د چمن له خوانه شور اورم
په بوراګانو ظلم زور اورم
سمسور چمن کې تور کارغان ګورم
په سرو ګلونو کې زاغان ګورم

۱- پټه خزانه: ۱٦٤.

له ژړا ډک شـــین گلســـتـــان گـــورم
ډېر په فـــریاد مـــړاوي گـــلان گـــورم

بلبل چغـــــېږي چې گلونه غـــواړم
په خـــپلواکـــۍ مـــین سـرونه غـــواړم

چې بهـــار نه وي زه چمن څـــه کـــوم
چې اســـلام نه وي زه وطن څـــه کـــوم

چې گـــلان نه وي زه گلشن څـــه کـــوم
چې خـــوښي نه وي زه خـــفتن څـه کـوم

ظالمه تاسره جـــهـــاد کـــوم
زه د مظلوم ســـره امـــداد کـــوم

مثنوي (دوه ییز)

« مثنوي » هغه شعر ته ویل کیږي چې د هر بیت دواړه نیم بیتي سره یوه قافیه وي، د ټولو بیتونو وزن او څپې سره یو ډول وي خو قافیه د هر بیت جلا جلا وي، دا ډول شعر کومه ځانګړې موضوع نه لري او هره موضوع پکې نغښتل کېدای شي؛ اکثره پکې کیسې ویل کیږي. بېلګه یې دا ده:

زده کـــړه ښـــه ده چې رڼا ده
نـــا پـــوهـــي لـــویـــه بـــلا ده
عـــلـــم هـــر چـــاتـــه د وادی
کـــه د دین کـــه د دنیـــا دی
خـــو زمـــونږ چې ترقي ده
لـــوده ګـــي او بـــې بـــاکـــي ده
په نصـــاب کـــې مـــو نقـــصـــان دی
پـــه تقـــلیـــــد بـــانـــدې روان دی
چې نړۍ کـــې فـــرســـوده شي
هغـــه مـــونږ ســـره تـــازه شي

نه نوښت او نه بدلون شته
نه څه فکر نه سمون شته

مثلث (دریيز)

«مثلث» هغه شعر ته ویل کېږي چې لومړی بند یې درې مصراعې (مسرې) وي او درې واړه په یوه قافیه وي د نورو بندونو دوه مصراعې یې په یوه قافیه وي او دریمه یې د سر بند په قافیه وي او کله هم لومړی بیت یوه قافیه وي او دریمه مصراعه بله وي خو هر بند چې درې مصراعې وي مثلث بلل کېږي. او کله هم هر بند یوه قافیه وي؛ وزن او څپې د ټولو یو ډول وي. بېلګه یې دا ده:

روان په سمه لار
د علم طلبګار
د بدونه بېزار
رېښتوني مسلمان
حاصل دې شه مراد
ورورۍ او اتحاد
دښمن سره جهاد
ځان یوه کړه په قرآن

مربع (څلوريز)

«څلوريز» هغه شعر ته ويل کيږي چې هر بند يې څلور نيم بيتي وي کله يو د مطلع بيت لري او کله د لومړيو څلورو مسرو يوه قافيه وي چې دوه بيتي مطلع بلل کيږي؛ د نورو بندونو درې مسرې يوه قافيه وي او څلورمه د مطلع په قافيه وي؛ سرتر پايه د شعر وزن او څپې يو ډول وي. او کله څلور واړه مسرې يو ډول قافيه لري. بيلګه يې دا ده:

(۱)

مغلوب شو په نړۍ کې د الحاد طرفداران
د ظلم تغر ټول شو چې توحيد شو راعيان
هر خوا تياره خپره وه د انکار او جهالت
ترږمې وه د فساد ټول و واخته په علالت
د شرک بازار ؤ ګرم خر څېده به ضلالت
رڼا شوه راخر ګنده آيتونه د قرآن
د ظلم تغر ټول شو چې توحيد شو راعيان(۱)

يا لکه دا:

۱- د حق ګونګسي: ٤٦.

(۲)

بېلتانه ناره مې وسوه په کور باندې
نه پوهېږم چې به څه وي پښې په وړاندې
له خپلوانو به بېلېږم په سرو سترګو
دواړه سترګې مې په وینو دي ژړاندې
اسماعیله ستا نارو مې زړګی سری کئ
بېلتانه خرښبون بیا له تا پردی کئ
نه هېرېږي که مې بیا نه ستا یادی کئ
په چړود ویر به پرې سي د زړه مراندې(۱)

یادا:

(۳)

ګهیځ رڼا د لمر خپره سوه
زما پر کورد ویر ناره سوه
د بېلتون ورځ توره تیاره سوه
ږغ سونا څا په چې بېلتون راغی
زړه مې له دې ویرنې شین دی
په ژړا ژاړم څه ناورین دئ(۲)

۱- پټه خزانه: ۲۰.
۲- ناورین: مصیبت، غم، کړاو.

زرغون له اوښو مې سادين دئ(۱)
په نول نولېږم چې تاخون راغی(۲)

مخمس (پنځيز)

«مخمس» د مربع غوندې وي خو توپير يې دا دی چې بندونه يې پنځه مسرې لري څلور يو ډول قافيه لري او پنځمه يې بدلېږي وزن او څپې سر ترپايه يو ډول وي کله يو بيت جلا مطلع لري او کله يې نه لري او کله پنځه واړه مسرې يو ډول قافيه لري. بېلګه يې دا ده:

دې ګډوډ يونه پرېشان يمه زه
ډېر و حزيونو ته حېران يمه زه
هر يو دعوه د مسلمان کوي
په خوله خبرې د ايمان کوي
بل غم يې نشته غم د ځان کوي
طرفداري ټول د شيطان کوي
له غم و فکر سرګردان يمه زه
ډېرو حزيونو ته حېران يمه زه

۱- سادين: شو ديارہ مځکه.
۲- نول: پرېشاني، غم. تاخون: هغه ناروغي چې وينه غورځوي. پټه خزانه: ۶۲.

مسدس (شپږیز)

«مسدس» هم د مربع او مخمس غوندې دی خو توپیر یې دا دی چې په دې کې هر بند شپږ مسرې لري چې پنځه یې یوه قافیه لري او شپږمه یې بدلېږي وزن او څپې د ټول شعر سر تر پایه یو ډول وي.

کله کله د مطلع یو جلا بیت لري او کله یې نه لري. او کله هم ټول شپږ واړه نیم بیتي یوه قافیه لري؛ د محتوا له مخې کومه ځانګړې موضوع نه لري او هر مطلب پکې بیانېدای شي. بېلګه یې دا ده:

په قـــربانیـــو دې رحـــمت وایمـــه
په خـــیـــانتـــونو دې لعنت وایمـــه

صـــد افـــرین دې په همت وایمـــه
ستـــا کـــارنامـــو ته شجـــاعت وایمه

په تبـــر جـــرأت دې برکت وایمـــه
خـــو په ظلمـــونو دې نفـــرت وایمـــه

مسبع (اوه بيز)

«مسبع» هم کله کله د مطلع يو جلا بيت لري او کله يې نه لري هر بند اوه نيم بيتي لري چې شپږ يې په يوه قافيه وي او اوم يې د مطلع په قافيه وي چې د هر بند په اخر کې بدلېږي. او کله کله اوه واړه نيم بيتي يوه قافيه وي او هر بند په همدې ترتيب وي.

او که مطلع و نه لري د هر بند په اخر کې يوه مسره جلا راوړل کېږي چې د ټولو قافيه يو ډول وي مسبع هم سر تر پايه يو ډول وزن او څپې لري. د محتوا له مخې کومه ځانګړې موضوع نه لري او هر ډول مطالب رانغاړي.

بېلګه يې دا ده:

صداقت او امانت کې مروت وي
په دروغو او خيانت کې رذالت وي
وروړ پالنه تعقل او ديانت وي
وروړ وژنه، سر ترپايه جهالت وي
چې ساتلې د انسان يې کرامت وي
په عمل کې يې اخلاص او ديانت وي
د هغه برخه الفت او لياقت وي

مثمن (اته يېز)

د «مثمن» هر بند اته نيم بيتي لري چې اوه يې په يوه قافيه او اتم يې جلا قافيه لري دا هم کله يو بيت مطلع لري او کله يې نه لري د ټولو بندونو اتم نيم بيتی د مطلع په قافيه وي او که مطلع و نه لري بيا جلا قافيه لري چې د هر بند اخر کې همـاغـه قافيـه راځي؛ او کله داسې هم وي چې اته واړه نيم بيتي يوه قافيه وي؛ سرتر پايه يو وزن او يو ډول څپې لري د محتوا له مخې ځانګړې موضوع نه لري او هر ډول مطالب پکښې رانغښتل کېږي.

بېلګه يې دا ده:

اى وطنـه تـا ضـــــــرور ابـادوم
پټ په زړه کـې ستـا د مـينې تپ لرم

ته مې مور يې ته مې ژوند يې تا کې مرم
ټولې ژمنې ستـــا په ننګ باندې تړم

ستـــا يادونه زه په زړه بـاندې ليکم
ستـا دښـمن به ستـا له پولې نه شړم

ستـا بچي به ستـا سوکړک باندې پالم
خـړې خـاورې دې په سـروزرو منم

متسع (نهه ییز)

د «متسع» هر بند نهه نیم بیتي لري چې اته یې یوه قافیه او نهم یې جلا قافیه لري کله د مطلع یو جلا بیت لري او کله یې نه لري او کله ټول نهه نیم بیتي یوه قافیه وي د هر بند اخري نیم بیتی د مطلع په قافیه راوړل کېږي او که مطلع و نه لري بیا جلا قافیه لري چې د هر بند اخري نیم بیتي کې په همدې ډول قافیه راځي؛ سر تر پایه ټول بندونه یو ډول وزن او څپې لري؛ د محتوا له مخې کومه ځانګړې موضوع نه لري او هر ډول مطالب رانغاړي.

بېلګه یې دا ده:

که څوک نه شي انسانونو ته قصاب
پرې اسان به شي د خویدو حساب
ښه څرګند دي ټول کار ونه د ثواب
هم ښکاره دي د عتاب او د عذاب
په هغه باندې اسانه وي جواب
چې و نه لري په زړه کې اضطراب
چې له بده کاره وکړي اجتناب
هم و حق ته هغه کاندي د صواب
دا د عقل دی نچوړ لب او لباب

معشر (لسیز)

«د معشر» هر بند لس نیم بیتي لري، نهه یې په یوه قافیه وي لسم یې جلا قافیه لري چې د هر بند په اخر کې راوړل کېږي کله لس واړه نیم بیتی یوه قافیه وي او نور بندونه هم په همدې ترتیب وي، کله د مطلع یو جلا بیت لري او کله یې نه لري؛ سر تر پایه یو ډول وزن او څپې لري؛ د محتوا له مخې ځانګړې موضوع نه لري او هر ډول مطالب را نغاړي.

بېلګه یې دا ده:

راځئ چې وکړو په اخلاص د اخوت خبرې
د تېرېدنې د انصاف او عدالت خبرې
جنګونه تېر شو وروروژنې او ظلمونه شو تېر
ورانۍ مو ډېرې وکړې هم وینې زخمونه شو تېر
د بد مرغۍ ټولې بېلګې او انجامونه شو تېر
تنظیم پرستې قافلې بېل مرامونه شو تېر
د بېګانه وو تملق احترامونو شو تېر
د خپل وطن دورانولو انعامونه شو تېر
د دې مظلوم ولس شلېدلي ګرېوانونه شو تېر

د نورو لمسي او امر او الهامونه شو تېر
دا د وحشت تورې تیارې او ماښامونه شو تېر
د ښمنۍ هېرې کړئ کوو د محبت خبرې
د تېرېدنې د انصاف او عدالت خبرې

رباعي (څلوریزه)

رباعي هغه شعر ته ویل کېږي چې دوه بیتونه ولري چې څلور مسرې کېږي په رباعي کې اکثر اوله دوهمه او څلورمه مسره یوه قافیه لري او دریمه مسره ازاده وي او کله کله څلور واړه مسرې یو ډول قافیه لري، د خیال تسلسل یې یو وي او په څلورمې مسرې کې زیات ټینګار وي.

بېلګه یې دا ده:

چې نظر مې اندېښنو کې را ولاړ شي
له سوچونو په غمونو کې لتاړ شي
دې دنیا سره زه داسې نابلدیم
لکه لیرې کلیوال چې ښار ته لاړ شي

قطعه (پاړکی)

« قطعه » هغه شعر ته ویل کېږي چې د اول بیت د دواړو مسرو قافیه سره یو شان نه وي او د شعر د ټولو بیتونو وزن، څپې او د دوهمو مسرو قافیې سره یو ډول وي؛ لږ ترلږه دوه بیته وي او زیاته هم راتلای شي. بېلګه یې دا ده:

نشته څه په کور د پښتنو د تکلف په نوم
بس یوه ډالۍ له مینې ډکه ولوله لري
رنګ یې د اخلاص په هر کلي کې خپره ټنډه ده
وس کې یو سوکړک او د ترخو چایو پیاله لري

یا دا:

نصر د شیخ « حمید » لودي(۱) زوی چې کله د ملتان پاچا شو نو د اسماعیلي فرقې په ګروهه(۲) شو او ملحد شو د هغه د تره زوی د شیخ « حمید » وراره شیخ « رضي » ورته دا پاړکی ولیکه او ور ویې لېږه:

۱- شیخ حمید لودي د « الپتګین » او « سبکتګین په وخت کې له: « ۳۵۱ » هجري ق نه تر « ۳۹۰ » هجري ق پورې د ملتان پاچا ؤ.
۲- ګروهه: عقیده.

د الحـــــاد پـه لـور دې تـر پـلـل(۱)
گـــــروه دې زمـــونږ وکــــوراوه(۲)
مــــورږ رونـلـی پـه زیـارنـه(۳)
تـــــا پـــــه تـــــورو تــــوراوه
لرغــــون ولې گــــروهېـــدلې
چې دې گـــــــــوښـی اړاوه٠
هغـه گـــروه دې اوس آړه کـــړ(٤)
چې پلــــرو دې رنـــاوه
لودي ســـتـا پـه نامـه سپک شـو
کـــه هر څــو مـــو درنـاوه
نصـره نـه مــویې لـه کـهـالـه(٥)
لـودي نـه يې پـه کـــــــاوه(٦)
زمــورږ رغـاده ســتــا د گـروهـه(۷)
د ورځـلـوی پـه رغـــــــــاوه(۸)

۱- ترپلل: لاړې، توپ دی کړ، وتښتېدې.
۲- گروه: عقیده. وکوراوه: باطل کړ.
۳- رونلي: رون کړی پاک کړی.
٤- آړه کړ: وادې ړاوه.
٥- کهاله: کورنی.
٦- کاوه: کړنه، کولو.
۷- رغا: بې زاري.
۸- ورځلوی: ورځ لوی، لویه ورځ، قیامت. رغاوه: بې زاری.

کله چې شیخ نصر ته د «رضي» دا پاړکی ورسېد هغه ورته ځوابي پاړکي کښې داسې وکښل:

د إلحــاد په تور تورن ســوم
زه لرغــون خــو ملحــد نه یم
زمـا د ښنه هسـې توراکـړي(۱)
کــه ملحــد یم د د ښنه یم
له اسـلامــه نه ترېلمــه
تورانو څــخــه په ترېله یم
گـروه مـې هغـه لرغـونی دی(۲)
اوس هم کـروړ په لرغـونه یم(۳)
د إســلام پر هسک بـه ځلم
وتـورانـو تـه تـیـــاره یم
د لــودي زوی سـنــتـي یـم
د حـمـیـد له لوړ کـهـاله یم
تـوراني د ښـــمـن چې وایـي
زه لـه گــــروهـه پـه آړه یم
دایې تور تاســې دروهوي(٤)
زه مـؤمن ستــاسـې په تله یم

۱-د ښنه: دښمنان. تورا: تور، تهمت، إفتراء.
۲-لرغونی: پخوانی.
۳-کروړ: سخت، محکم.
٤-دروهوي: (له دروهل نه دی) غولول.

د دښتو ویناوې مـــغـــږه(۱)
زه لودي یمـــه څـــو زه یم(۲)

بولله (قصیده)

«قصیده» چې پښتو کې ورته بولله ویل کېږي هغه پرله پسې شعر دی چې د موضوع تسلسل پکې رعایت شوی وي، لږ ترلږه شپاړس بیتونه لري او زیات یې پوله نه لري خو تر یوسل او پنځوسو پورې ویل شوي دي؛ قصیده مطلع او مقطع لري، د مطلع د دواړو مسرو قافیه یې یو شان وي او د نورو ټولو بیتونو د دوهمې مسرې قافیه د مطلع په څېر وي.

بېلګه یې دا ده:

غوري ښکارندوی بن احمد د پسرلي په هکله دا قصیده ویلې ده:(۳)

د پسرلي ښکلونکي بیا کړه سینګارونه(٤)
بیـــایې ولونل په غـرونو کــښې لالونه(٥)

۱- مغږه: مه اوره. نغوږل: اورېدل. مه نغوږه: مه اوره.
۲- پټه خزانه: ۷۰- ۷٤.
۳- پټه خزانه: ۵۰.
٤- ښکلونکي: ښکلوونکي، ښایسته کوونکي.
۵- ولونل: وشیندل، خپاره کړل، وکرل.

مځکه شنه لاښونه شنې لمنې شنې سوې(۱)
طیلسان زمردي واغوسته غرونه
د نیسان مشاطي لاس د مچېدو دی(۲)
مرغلرو باندی وښکلل بڼونه(۳)
د غټولو جنډی خاندي وریدي ته(٤)
زرغونو بڼو کې ناڅي زلمي جونه
لکه ناوې چې سور ټیک په تندي وکا
هسې و ګاڼل غټولو سره پسولونه(٥)
مرغلرې چې اور وو خونو لیه(٦)
په ځلا یې سوه رانه خپاره دښتونه
زرغونو مځکو کې ځل کا لکه ستوریه
چې پر هسک باندې ځلېږي سپین ګلونه
سپینې واورې ویلېده کاندې بهېږي
لکه اوښې د مین په ګرېوانونه

۱- لاښونه: کمرونه (واړه غرونه) مفرد یې لاښ دی.
۲- نیسان: د پسرلي میاشت ته ویل کېږي. چې د اپریل او حمل سره سمون خوري. مشاطي: له مشط نه دی چې عربي کې ګومنځ ته ویل کېږي لکه ګومنځ چې ویښتان ښکلي او منظم کوي د نیسان میاشت مځکه ښکلې کوي. مچېدو: ښکلولو.
۳- وښکلل: ښکلې کړل.
٤- غټول اوربدی د ګلونو ډولونه دي. جنډی: ګل.
٥- وګاڼل: ښکلي کړل، ګاڼه یې ورواغوسته، و پسولل. پسولونه: ګاڼې مفرد یې «پسول» دی.
٦- وخونولیه: وخونولې و شیندلې.

هر پلورنې ولې بهـــاندې خـــاندي (۱)
له خـــوښـيـــه ســـر وهي لـه ســـينګرونه (۲)
هـــر پـــلـــو د ګـــلـــو ورږم دی لـــونــلـــی (۳)
تـه واراغـلـه لـه خـــتـنـه کــــاروانـونـه (٤)
د مـــسـيح پـه پـوبه مړو ژونـدون بـيـا مـوند (۵)
پســرلی مګر مـــسـيح ســو پـه پـوکړونه (٦)
له مـــړو خـــاورو یې آغلی ګل را ویوست (۷)
وچ ښــدیـا او غـــریبې کـــړ له جنتــــونـه
سړی جاجي چې را مشت کړ را مشتګرو (۸)
ګـــهـــیځ چونې چې پـه بڼ وکـــاږغـــونـه (۹)
پـه بر بڼ چې ږغ د چونیـــو نغـــوربـده سي (۱۰)
تـه واچندي ســـره پـهــودي اشلوکـــونـه (۱۱)

دا اوږده قصیده ده چې مونږ په همدې بسنه کوو.

۱- بهاندي: بهېدونکې.
۲- له خوښیه: له خوښی. سینګرونه: د کاږ او ډبرو مځکه.
۳- لونلی: شیندلی، خپور شوی.
٤- ته‌وا: ته‌بهٔوایې. ختن: چین کې یو ځای دی چې په ښکلا شهرت لري.
۵- پو: دم. ٦- پوکړونه: پوکولو، دمونو.
۷- آغلی: ښکلی. راویوست: را وویست.
۸- جاجي: (خج په اول جیم) فکر کوي «جاجل» فکر کول. را مشت: ساز او سرود.
۹- ګهیځ: سبا. چونې: بلبلې یا عام مرغان.
۱۰- بربڼ: لوی باغ، بڼ باغ او بربڼ په پخوانی پښتو کې لوی باغ ته ویل کیږي. نغوربده: اوربده.
۱۱- چندي: شاعران. پهو: اوبدل شوي. اشلوکونه: شعرونه.

مستزاد

دا هغه شعر دی چې اول بیت یې اوږد او دوهم یې لنډ وي او د دواړو قافیه یو شان وي؛ د اوږدو بیتونو څپې او وزن سره یو وي او د لنډو بیتونو څپې او وزن سره یو وي کله دوهم، کله دریم او کله هم له دې زیاتو بیتونو نه وروسته د سر قافیه را غبرګېږي، دوهم لنډ نیم بیتی د اول اوږده نیم بیتي خوند او رنګ ور زیاتوي مستزاد کومه ځانګړې موضوع نه لري او هر مطلب پکې نغښتل کېدای شي.

بېلګه یې دا ده:

نه دین او نه غیرت لري ملګری د دولت یې
اخته په لوی ذلت یې
رېښتیا خبره نه کړې په دروا غو چې عادت یې
اخته په لوی ذلت یې
د خیر کارونه نه کوې دښمن د مسلمان یې
ملګری د شیطان یې
روا دې په کار نه دي همېش غواړې نا رواته
اخر به شې رسوا ته
هېر کړی دې قیامت دی بې ضمیره بې همت یې
اخته په لوی ذلت یې

آزاد نظم

آزاد نظم د غربي نړۍ اختراع او ابتکار دی چې شرقي نړۍ ته يې هم سرايت کړی دی او اوس دلته هم رواج شوی دی، پښتنو شاعرانو هم اوس د دې تقليد پيل کړی دی، تر دې چې ځينې شاعران که يوائې نه وي نو اکثره شعرونه يې له همدې ډوله وي. ازاد نظم يې ځکه بولي چې د قافيې، رديف، د مسرو تر منځ د سېلابونو تناسب او نورو شعري ضوابطو او قيودو څخه ازاد وي او يوائې يو ډول آهنګ لري او څپې يې د شاعر په خوښه وي.

ازاد نظم د شاعر يو اهنګ لرونکی نثر دی چې د خيال او سوچ د طوفاني څپو د جوش نه په نابېره توګه په داسې ازادۍ سره راوځي چې د شعر په مشهورو قالبونو کې د جوړښت هېڅ اند ته پکې اړتيا نه پېښېږي؛ له همدې امله يې ځينې مسرې لنډې او ځينې اوږدې وي.

ازاد نظم يوائې د تخيل او پيغام نوم دی چې شاعر يې د سوچ او اغيزې له څپو څخه د ژبې او قلم څوکې ته لېږي.

بېلګه يې دا ده:

یوه هسکه څپه راغله
وه له وینو څخه جوړه
په سرونو وه پسوللې
په ننګونو
په زګېرویو
په غېرت اؤ په ښندنو
رارواڼه په غورځنګ وه
امېدونه ورسره وو
یو پیغام ؤ پکې نغښتی
یو انعام ؤ پکې نغښتی
په هوډونو وه پسوللې
په دردونو
تیندکونو
هجرتونو کړاوونو
ډکه پکه وه له ژمنو
ورته ټینګ نه شو
په مخکې
فولادي غونډې بندونه
دغرور لوړې ماڼۍ

د هوس دنګ منارونه
ټول نسکور شول
رنګ پر مځکه
یوه هسکه څپه راغله
ودله وینو جوړه شوې
په سرونو وړه پسوللې
را روانه په غورځنګ وه
د هر څاڅکي د اعلان ؤ
چې په امر د قرآن
او په مینه د څښتن
زمونږ یون دی
پر مخ درومو
نه تمېږو
نه اودرېږو
نه وچېږو
پولې پېژنو لرو یې
او تم ځای مو هم لیدلی
نتیجه مو پېژندلې
له تور تم څخه تېرېږو

هلته لنډه لږه وړاندې مو موخه ده
د سبا روښانه څرک دی
لکه لمر دی
لا روښانه
هلته پولې دي د عدل
مونږ په منځ کې یې
تمېږو
وړاندې نه ځو
او اوډ رېږو
بیا وچېږو
هلته ښه سمسور یو بڼ دی
چې په مونږه زرغونېږي .

معریٰ (لغړ) نظم

«معریٰ» په لغت کې لغړ او بربنډ ته ویل کېږي او په اصطلاح کې د ازاد نظم په څېر د قافیې او ردیف څخه لغړ وي؛ د ازاد نظم سره دا توپیر لري چې مسرې یې سره هم وزنې او په څپو کې سره برابرې وي. کله کله یې په تصادفي توګه دوه مسرې په قافیه کی سره برابرې راشي. دا هم د ازاد نظم په څېر د غربیانو له پلوه راغلی دی.

بېلګه یې دا ده:

دا د لفظونو شاعر
دا له معنا څخه پاک
دا د هوس ګوډاګی
د تزویرونو مجنون
دا د درواغو مین
په نالیدلي لیلا
په فرضي زلفو پسې
دا جعلي لوغړن

دا د آهـونـو مـنـځ کـــــې
د فـــــريادونـو پـنـځ کـــــې
او د زخـــمـــو د پاســـه
او دا پـه وينـو لـتـــــاړ(۱)
لـه تـن جـــدا ســـرونـه
او دا ســـپـــېـره مـــخـونـه
له اوښکو ډکـې سـتـرگـې
هـيـڅ ورتـه نـه ښـکـارېږي!؟

دوهم: ملي شعرونه

هر قوم، ولس او ژبه ځينې ځانګړي مشخصات او جلا ځانګړتياوې لري؛ پښتو ژبه د شعر په مېدان کې ځينې داسې شعرونه لري چې هغه د دې ژبې مشخصاتو او ځانګړتياوو کې راځي چې نورې ژبې يې نه لري او دا شريک ولسي او ملي شعرونه دي.

ډولونه يې دا دي:

۱- لنډۍ.

۲- چار بيته يا بدله.

۱- لتاړ: ککړ.

۳- لوبه او بگتی.

٤- ناري.

۵- نیمکی، سروکی او ټیکی.

لنډی

«لنډی» د پښتو هغه ځانگړی (۲۲) څپیز ملي شعر دی چې لومړی نیم بیتی یې (۹) او دوهم یې (۱۳) څپې وي او د غږ راښکلو او وړدولو لپاره یې په اخر کې «مه» یا «نه» راوړل کېږي لنډی کومه ځانگړې موضوع نه لري او هر مطلب پکې بیانېږي. هره لنډی ځانگړې موضوع وي.

لنډی یې هم له همدې امله بولي چې په یو بیت او لنډو الفاظو کې لوی مطلب نغښتی وي؛ زیاتې د تورې، مړانې، مینې، جانان بېلتون، دیدن او موزیگي په هکله ویل شوې وي.

د لنډیو ویونکی معلوم نه وي او زیاتې د ښځو له خوا ویل شوې دي.

لنډی نور نومونه هم لري لکه: ټپکی، ټپه، مسره.

د ټپې د تسمیې د لامل په هکله مختلفې رایې او توجیه گانې وړاندې کېږي خو زما په اند ټپه ځکه ټپه بلل کېږي. چې ټپ په پښتو کې زخم ته ویل کېږي او د ټپې اغیزه دومره زیاته وي چې یا زړه ټپي کوي او یا د ټپي زړه نه را وځي.

ښځلگې يې دا دي:

جانان مې سر پر وطن کښېښود
په تار د زلفو به کفن ورته گنډمه

***

که په میوند کې شهید نه شوې
خدايگو لالیه بې ننگۍ ته دې ساتینه

***

موزيگی بيا په خندا راغی
په ملنگۍ کې چا توتان ورکړي دينه

***

د موزيگي شکېد ليه کتېه
چې زه دې لنگه تېنگوم بازو دې ځينه

***

توتې توتې په تورو راشې
د بې ننگۍ اواز دې را مه شه مينه

***

تورې وهه برى به مومې
که برى نه وي ځوانان تل په تورو مرينه

***

تور په رنجک سور شي په وينو
سالم په تن بې ننګه را مه شي مينه

***

توتې توتې په تورو راشې
چې پرهارونه دې ګنډم خوله درکومه

***

جانانه ښه شو چې زخمي شوې
زه به دا خپله غاړه هسکه ګرځومه

***

جانان مې جنګ کې توره وکړه
ځکه همزولې راته کوښې سموينه(۱)

***

بوغ شو پر کټ جانان يې راوړ
زړه مې په پرشو چې په شانه وي زخمونه(۲)

***

موري لندۍ توره مې راکړه
پردين غزا ده زه خپل ځان شهيدومه

۱- کوښې: پنې، پېزار.
۲- پر: توپ.

***

کــه زه مــيــ وم ځــان بـه جــار کــړم

پښـتــون پښــور د بې ننگی نه قبلوينه

***

د تــوريــالــيــو خــونـدې ژاړي

د سپــومــوزيـو خــونـدې ستـرگـې تورو ينه

***

زلمـی ولاړ تــوره تــر مـــــلادی

غــزاله ځي په خـپـل وطن ســر ورکــوينه

***

ســگر د ځــان پـه وينـو ســور کــه

چې شـا وخـوا پر تـاغـا تول زرغـونه شـينه

***

هـلـک بـه ولـې تـوره نـه کـــړي

تر نيــمـايي سگره زه ورســره ځــمــه

***

ســر مــې لـه تـن ځنې جــلا کـئ

کــه مــې پـگړی د بې ننگی تـړلې وينه

***

په دنیا مه نازېږئ خلکو

دنیا فاني ده په ارمان به ځنې ځونه

***

د سر دښمن مې هوښیار ښه دی

زه د بې عقله په دوستی پښېمانه یمه

توري به نه کړونو به څه کړو

چې مو شبدې د پښتنې رودلي دینه

***

راشه پر قبر مې اور بل کړه

که مې په مړینې په شا ووینې ټپونه

***

په تور ټوپک ویشتلی راشې

د بې ننګۍ اواز دې را مه شه مینه

***

ترپ له میدانه په کار نه دی

په بدنامۍ کې سپي موزیان په تبه مرینه

په پښتـو ملي او ولسي شعرونو کې د لنډيو شمېر ډېر زيات دی او د راټولولو کار يې تر اوسه لا نيمګړی پاتې دی.

د پښتو ټولنې له خوا د لنډيو يوه ټولګه په ۱۳۳٤ هـ.ل کې چاپ شوې ده؛ «سلمیٰ شاهين» د «روهي سندرې» په نامه د پښتو لنډيو يوه ټولګه په دوه ټوکو کې راټوله کړې ده چې پښتو اکاډمي چاپ کړې ده او ځينو نورو هم څه ناڅه پښتو لنډۍ را ټولې کړي دي خو تر اوسه هيڅوک په دې نه دي موفق شوي چې د پښتو ټولې او يا اکثره لنډۍ را ټولې کړي؛ دا ځکه چې د پښتنو په دې پلن ټاټوبي کې ګڼې پرګنۍ قبيلې او ولسونه ميشته دي؛ د هر سړي، ښځې، زلمي، پېغلې، بوډا او بوډۍ په حافظې کې داسې لنډۍ شته چې له نورو سره نشته؛ له همدې لامل له مخې پښتانه که ټول نه وي نو اکثر يې شاعران دي.

نو ځکه لنډۍ د ټولو پښتنو شريکه ملي پانګه ګڼل کېږي.

بدله یا چار بیته

« بدله » د پښتو د شعر ډېر لرغونی ډول دی چې وروستنیو په « چار بیته » نومولی دی ، چاربیته د محتوا له مخې یوه موضوع په پرله پسې توګه څېړي او د جوړښت له مخې یوه مطلع لري چې کله یو بیت کله درې مسرې او کله دوه بیتونه وي او ورپسې بندونه راځي د سربند ته کسر او پېرو هم ویل کېږي لږ تر لږه څلور مسرې وي او زیاتې یې هم راتلای شي؛ زیات یې اته مسرې وي چې څلور بیتونه کېږي او چار بیته هم له همدې امله ورته ویل کېږي. د چار بېتې د هر بند په پای کې د سر بیت ته رجوع کېږي او په ډېرې چستی او چالاکۍ ورته راګرځي په ځانګړي انداز کې لوستل کېږي چې د اورېدو پورې اړه لري ځینې چار بیتې د مستزاد په شکل یو اوږد او یو لنډ نیم. بیتی لري ، بیا د هر بند پسې د سر د کسر په ډول قافیه غبرګېږي او د سر پېرو ورسره ویل کېږي کله د پېرو او بندونو طاق نیم بیتي سره یو قافیه وي او جوخت نیم بیتي سره یوه قافیه وي ، کله د پېرو دواړه نیم بېتي خپلو کې یوه قافیه نه وي خو د هر بند نه وروسته یو بیت د کسر په څېر اول نیم بیتي سره اول ، او دوهم نیم بیتي سره

دوهم یوه قافیه لري.

کله د پېرو دوه نیم بیتي په یوه قافیه او دوه په بله قافیه وي او نور بندونه دري دري مسرې په یوه قافیه او څلورمه د پېرو مسره ورسره غبرګیږي.

ببلګې یې دا دي:

(۱)

په سور غر بل راته نن اور دئ
وګړیه جوړ راته پېغور دئ
پر کلي کور باندې مغل راغی
هم په غزني هم په کابل راغی

***

غښتلیو ننګ کړئ د امو وار دئ
مغل راغلی په تلوار دئ
په پښتونخوا کې یې ناتار دئ
پر کلي کور باندې مغل راغی

***

آدم غري غښتلیو راسئ
پر ننګ ولاړ د پښتونخواسئ
توري تېرې غشي ترملاسئ
پر کلي کور باندې مغل راغی

***

زلمو په غـــشـــو کـــړئ وارونــه

د تــبـــرو تــورو گـــوزارونــه

ور وړانــدې کـــړئ خـــپــل تـتــرونـه

پر کلي کــور بانــدې مــغل راغــی(۱)

یا دا:

(۲)

اوښکې مې څـاڅې پر گـریوان یو وار نظر کـه پرمـا

راســـه گـــذر کـــه پـرمـــا

***

د مـــيـنې اور دې زمـــا زړگی وریت په انگار کــینا

ښـــــې تـــارو نـــار کـــــیـــنا(۲)

خـود بـه ویلبـږم چې مـې زړه پر تا مـفـتـون کـینا

ځـــــان مـــــې زبـون کـــــینا

اوښکې مې څـاڅې پر گـرېوان یو وار نظر کـه پر مـا

راســـه گـــذر کـــه پر مـــا

***

۱- پټه خزانه: ۱۰.

۳- تارونار: نری وچ.

وکه نظر زما پر حال چې پروت رنځور یمه تل
په ویر ناسوریمه تل
له زړه مې ثاخي وینې سور په وینو خپل یمه تل
په اور جلبل یمه تل
اوښکې مې ثاخي پرګریوان یو وار نظر که پر ما
راسه ګذر که پر ما (۱)

یا دا:

(۳)

ببلتون دې زور دئ تر لېمو مې سهار نم ثاخي
لکه شبنم ثاخي
دا سره یاقوت مې په لمن کې ستا په غم ثاخي
په غم الم ثاخي
ګوره لیلی باران د اوښو ستا په چم ثاخي (۲)
څنګه پر چم ثاخي (۳)

***

۱- پټه خزانه: ٦٦.
۲- چم: (په زوره کي) کلی کوڅه.
۳- چم: طرز، چل، ترتیب.

راغله لیلیٰ په شینکي خال ښخا په گلوکوي
په سرو منگولوکوي
سهار چې وځي سیل کا، زړغ په بلبلو کوي
گل په اوربلو کوي
ملالې سترگې یې کاته په ویر ژلو کوي
زېب په کجلو کوي
د ژوبل زړه وینې په هر گړی هر دم څاڅي
لکه شبنم څاڅي

یا دا:

(٤)

کم بخته مکړه پر دنیا ډونگونه
که دې زړه غواړي د جنت گلونه

***

کم بخته موږ یو میلمانه پر دنیا
وطن مو بل دئ اخر ځو په رشتیا
هم به ښه بدسي را معلوم په عقبا
نو له سره اور کئ په امان ځانونه

***

کم بخته مه کوه حرام چې بد دي
چې کړي حرام هغه باطن کې د ددي
اعمال يې توله په عقبا کې رد دي
په لويه ورځ به يې وي تور مخونه(١)

لوبه او بگتۍ

لوبه او بگتۍ د ملي او ولسي شعر يو ډول دی ځينې شاعران د لوبې او بگتۍ تر منځ توپير کوي او ځينې يې نه کوي زما په رايه دواړه يو شی دي او دا هم ويلای شو چې دا دواړه د چار بيتې يو ډول دی.

لوبه د مستزاد په ډول د مطلع يو اوږد او بل لنډ نيم بيتی لري وروسته هر بند دوه يا درې او يا څلور نيم بيتي په يوه قافيه، وزن او بحر وي ورپسې بيا د مطلع په قافيه د مستزاد په ډول يو بيت راځي او مطلع ورسره غبرگيږي.

بېلگه يې دا ده:

د بې شرمۍ کوې کارونه ناروا پښتونه
شې به رسوا پښتونه
گټلې نوم درنه بدنام شو
ستا چې غليم ته احترام شو

١- پټه خزانه: ١٥٨.

ماضي دې هېره فکر خام شو
په کومه خوله یا دوې توره د بابا پښتونه
شې به رسوا پښتونه

د اروپا په لاره لاړې
د انګرېزانو سره ژاړې
د روس او چین په مینه ویاړې
دا ستا د لاسه پښتانه شو د خندا پښتونه
شې به رسوا پښتزنه

ورور او تربور سره په جنګ یې
په نه خبره په غورځنګ یې
وږی او تږی یې ملنګ یې
ته لاندې کېږې خلکو څیرې کړه فضا پښتونه
شې به رسوا پښتونه

غاړې یا نارې

غاړې یا نارې د پښتو شعر یو ځانګړی ډول دی او دا هغه غږونه او غږانګې دي چې د منثورو کیسو په منځ کې په اوچت اواز ویل کېږي او د ځینو قبیلو ځانګړې غاړې هم وي لکه د کاکړو غاړې، د بنوڅیو غاړې، د تیراوالو غاړې...

بېلګې یې دا دي:

(۱)

که یون دئ یون دئ، مخکې ببلتون(۱)
له کسي غره څخه، ځي خرښبون دئ(۲)
که وروره وروره، خرښبون وروره
ته چې ببلتون کړې، زما ویر ته ګوره

۱- یون: ژباړه یې مخکې تېره شوه.

۲- کسي: د سلیمان غره ته د «کسي» غر ویل کېږي. خرښبون: د کسي غره د پښتنو د پلار عبدالرشید لمسی او د سړبن زوی و.

چې ځې مرغې له، توري کرغې له(۱)
همزولي پاته، ځې څه برغې له(۲)
د خدای د پاره، خربښبون ياره
چې هېر مونه کړې، زمونږ کهول واړه
زړه مې رپېږي، يار مې ببلېږي
ببلتون يې اور دی، ځان په سوځېږي(۳)

(۲)

ته د سفر په لوري لاړې
د زېړو گلو باغ دې چاته وسپارنه
ځواب: زه د سفر په لوري لاړم
د زېړو گلو باغ مې خدای ته وسپارنه

۱- مرغه: د کندهار په ختيځ سهيل کې د ارغستان نه د کسي غره پورې ځای دی. کرغه: اوچه بې وښو مځکه.

۲- برغه: بې گټې، خوشې، بې کاره.

۳- پټه خزانه: ۱۸.

نیمکۍ، سروکۍ او ټیکۍ

«نیمکۍ» د پښتو د ولسي شعر یو ډول دی چې مطلع یې یو مستزاد بیت لري چې «سروکۍ» یې بولي وروسته د هر دوه وو بیتو منځ کې یوه لنډۍ ور اچول کېږي چې «ټیکۍ» یې بولي؛ ترتیب یې په دې ډول دی چې د سروکۍ نه وروسته د ټیکۍ یا ټپې اوله نهه څپیزه مسره ویل کېږي ورپسې د سروکۍ دوهمه نیمکۍ مسره غبرګېږي؛ بیا د ټیکۍ دوهمه دیارلس څپیزه مسره ویل کېږي بیا د سروکۍ دوهمه نیمکۍ مسره ورسره غبرګېږي بیا سروکۍ پوره ویل کېږي او په همدې ترتیب تر اخره ویل کېږي. بېلګه یې دا ده:

پګړۍ په سر که شمله نېغه زما یاره
د مینې طلبګاره
هلک به ولې توره نه که
د مینې طلبګاره
تر نیمایي سنګره زه ورسره ځمه
د مینې طلبګاره
پګړۍ په سر که شمله نېغه زما یاره
د مینې طلبګاره

کیسه، حکایت او داستان

د تېرې زمانې د تاریخي پېښو او اشخاصو یادونه او د واقعیتونو یا د خیالي او فرضي کردارونو بیانول کیسه، حکایت او داستان بلل کېږي.

چې پښتو کې په شعر کې د برې ویل شوې دي لکه:

د مجنون او لیلا، یوسف او زلیخا، آدم خان او درخانۍ او داسې نورې چې عصام، فیاض، ملا نعمت الله، برهان او نورو لیکلي دي.

مونږ دلته د بېلګې په توګه یوه کیسه کاږو چې زرغونې(۱) ویلې ده:

اورېدلې مې قصه ده
چې له شاتو هم خوږه ده
د اختر په ورځ سهار
بایزید چې ؤ رویدار
له حمامه راوتلئ
په کوڅه کې تېرېدلئ
ایرې خاورې چاله بامه

۱- زرغونه یوه عالمه، لیکواله او شاعره ښځه وه د ملا دین محمد کاکړ لور وه او د سعد الله خان نورزي ښځه وه د سعدي بوستان یې بشپړ پښتو ته ژباړلی ؤ او نور اثار یې هم پرې ایښې دي، ښکلی خط یې درلود. پټه خزانه: ۱۹۲- ۱۹٤.

را چې په کړلې ناپامه
مخ او سر یې سو ککړ
په ایرو په خاورو خړ
بایزید په شکر کښېوسو
د خپل مخ په پاکېدو سو
چې زه ور یم د بل اور
چې په اور کې سم نسکور
له ایرو به څه بد ورمه
یا به لږ شکوه کومه
هو پوهانو ځان ایرې کړ
له لوینې یې ځان پرې کړ
څوک چې ځان ته گوري تل
خدای ته نسي کړای کتل
لویي تل په گفتار نه ده
لوی خبره په کار نه ده
تواضع به دې سر لوړ کا
تکبر به دې تل خوړ کا

نامه

«نامه» هغه د نثر یاد شعر کتاب ته ویل کېږي چې کومه ځانګړې موضوع پکښې ځېړل شوې وي شعري نامه کوم ځانګړی جوړښت نه لري خو اکثره د مثنوي په هیئت ویل شوې دي.

نامه د یو کتاب شکل وي چې سر تر پایه یې بنستیزه او محوري موضوع یوه وي او نور عناوین د همدغه محور تر شاوخوا څرخېږي په نثر او شعر دواړو کې لیکل شوې دي خو زیاته برخه یې په شعر کښې ده تر ټولو زیاته مشهوره د فردوسي شاهنامه ده چې په فارسي کې لیکل شوې ده او شپېته زره بیتونه لري.

په پښتو کې هم زیاتې نامې لیکل شوې دي لکه:

جنګ نامه، نور نامه، سکندرنامه، ظفر نامه، نادر نامه، بادشاه نامه، شمائل نامه، خوابنامه، د حافظ شاهنامه او تر ټولو زیاتې نامې خوشحال ختک لیکلي دي چې په لاندې ډول دي:

طب نامه، سواتنامه، خط نامه، فالنامه، باز نامه، ساعتنامه، فضلنامه، فراقنامه، اخلاقنامه، او دستار نامه.

بېلګې يې دا دي:

حافظ د احمد شاه ابدالي په هګله نامه ليکلې چې نوم يې «شاهنامه احمد شاه ابدالي» دی؛ هغه د حمد، نعت او د خلفا وو د مناقبو نه وروسته په ديباچه کې وايي:

تـه زمـــا پـه شـــعــر کـــړه ګـــوش
چـې بـلـنـد شــــــــه پـه داهـوش

بيا څو بيته وروسته وايي:

احـــمــدشــاه مـــې حـــال بيـــان کــه
دا چـې ســـيـــر يې د جـــهـــان کـــه
بـهـــادر دی شـــيـــــــر افـګـن
تـېـغ يې تـيـــــر شـــــوتـر دکـن
نـه يې رســــتم لـيــــدلی جنـګ ؤ
مـــشـــــهـــــور چې پـه دا رنګ ؤ
نـه خـــبـــــر اســــفـنديار ؤ
د بـادشــــــاه چې کـــــــارزار ؤ
چې دا جنـګ ؤ ځـــــای پـه ځـــــای
د بـهـــــادر پـولاد خــــــــای
مـــا بيـــان کــه پـه تفـــصـــيل

په خپل ځای په قال و قيل

دی سکندر کشور کشای دی
وجهان ته راهنمای دی

شو مولديې خراسان
په مزاج ؤ عالی شان

په طالع د خسروان ؤ
د سر تاج يې په کبوان ؤ

د تخت ځای يې قندهار شو
تمام ملک پرې لاله زار شو

خوشحال خان ختک د طبنامې پبل داسې کوي:

په دارو کې چې ښه نيت وي
دارونه وي عبادت وي

عبادت په روغ صورت شي
گنی کله عبادت شي

ما د طب په کتابونو
نظر کړی په بابونو

چې هر رنځ لره فايده ده
هلېله ده هليله ده

که درست عمر یې څوک خورینه
هیڅ علت په نه ورځینه

هلېله شفاد تن ده
هم د مرد ده هم د زن ده

په ترتیب یې خوره هوشیاره
مصالح ورسره یاره

دېوان

«دېوان» معربه (عربي کې مستعمله فارسي) کلمه ده جمعه يې «دواوين» او «دياوين» ده.

په لغت کې راټولو شوو کاغذي پاڼو، هغه کتاب چې د لښکرنو مونه پکښې ليکلي وي او د يوه هېواد د ټولواک او پاچا دفتر ته ويل کېږي. د تسميې وجه يې دا ده چې د ايران يوه پاچا کاتبانو ته وويل چې:

د خلکو حساب ورته په درې ورځو کې ورکړي، يوه ځانګړي ځای کې يې کښېنول او هغوي په خپل کار پيل وکړ څه وخت وروسته پاچا ورښکاره شو کاتبان د ډېرې بيړې له امله داسې زر زر او چالاک خوځېدل لکه ليونيان نو پاچا چې کله هغوي وليدل ويې ويلې «ای ديوانه» (دا ليوني) نو د هغو کتابونو او هغه ځای نوم «ديوانه» شو عربي کې ترې «ديوان» جوړ شو اوس په عربي، پښتو، فارسي او اردو کې د دېوان کلمه مستعمله ده.

په اصطلاح کې د يو شاعر د شعرونو هغه ټولګې ته ويل کېږي چې له «الف» څخه تر «ي» پورې د ټولو قافيو شعرونه پکښې د هجا تورو په ترتيب را ټول شوي وي لکه د عبدالرحمن بابا ديوان، د عبدالحميد ديوان...

کلیات

کل په لغت کې ټول یا د ډېرو اجزاوو او افرادو مجموعې ته ویل کېږي.

«ی» د نسبت او «ة» د تأنیث ده.

او په ادبي اصطلاح کې «کلیات» د یوه لیکوال، أدیب او شاعر د ټولو نثري یا شعري لیکنو مجموعې ته ویل کېږي؛ له همدې امله کلیات د یوه لیکوال، ادیب او شاعر له مرګ نه وروسته را ټولېږي چې د هغه د ژوند ټول نثري یا شعري لیکنې پکښې ځای شي.

پښتو کې په کلیاتو زیات کار نه دی شوی په دې وروستیو کې پرې پیل شوی دی چې لا نیمګړی دی.

لکه د خوشحال کلیات، د حمزه کلیات، د الفت کلیات، د غني کلیات او داسې نور.

هایکو

«هایکو» د جاپاني شعر یو ډول دی چې د جاپان په شاعرانو کې مشهور او په زړه پورې دی.

پښتو کې لا رواج نه دی خو ځینو شاعرانو د ازمېښت په توګه پرې پېل کړی دی. د جوړښت له مخې هایکو دری مسرې لري. چې بېلګه یې دا ده:

ښاغلی نایاب وایي:

د شعر په فن باندې به نه پوهېږي
هرې مسرې سره به سر خوځوي
وایي به لویه فلسفه ده پکې

ځینې اوله او دریمه مسره لنډه او پنځه څپې او دویمه اوږده او ه څپې بولي خو ځینې یې داسې نه بولي او د څپو ځانګړی جوړښت ورته نه ټاکي.

د شاعر ډولونه

شاعر د شعر ويلو له مخې په پنځه ډوله دی:

۱- «مُفلِق» يا «خِندِيذ»: هغه شاعر ته ويل کېږي چې په شعر کې ډير داسې بديع صنايع، ابتکارات او عجائب منځ ته راوړي چې ډېر په زړه پورې وي، انسان ورته تعجب کوي او حېرانېږي.

۲- «شاعر»: هغه شاعر ته ويل کېږي چې د شعري قواعدو او ضوابطو موافق ښه شعرونه وايي او د مفلق درجې ته لا نه وي رسېدلی.

۳- «شويعر»: هغه شاعر ګوتي ته ويل کېږي چې په شعر کې يې څه محاسن نه وي خو شاعر بلل کېږي او څه ناڅه شعري استعداد لري.

٤- «شعرور»: هغه بې کاره شاعر و تي ته ويل کېږي چې ډېر بې خونده شعرونه وايي او په اورېدلو يې انسان تنګېږي.

۵- «متشاعر»: هغه کم عقل شاعر نماوي چې په تکلف سره څه را جوړوي او د شعر بوي پکې نه وي خو ګمان کوي چې شاعر يم.

پای

د الله تعالی شکر دی چې د دې کتاب د کښلووس یې راکړ او د هغه جل جلاله نه غواړم چې د پښتو ادب سره اړیکو لرونکو ښاغلو ته مې څه گټه رسولې وي او د دې میدان په ځغاسته کې نه یوازې دا چې پاتې نه یم راغلی بلکه تر ډېرو د مخه شوی هم یم.

د کتاب مأخذونه په خپلو خپلو ځایونو کې لیکل شوي دي او د عربي اصطلاحاتو مأخذونه: «جواهر البلاغة»، «مطول» او «مختصر المعاني» دي هېله لرو چې لوستونکو په غور لوستی وي، ځان یې پرې پوه کړی وي او بیا یې په دې هکله څه ویلي وي، ځکه:

«څوک چې په څه نه پوهېږي د ښمني ورسره کوي»

عبدالرحیم مسلم دوست

پېښور

۱۴۲۱/۹/۱۲ هـ. سپوږمیز

۱۳۷۹/۹/۱۹ هـ. لمریز

د ليکوال لنډه پېژندنه

نوم يې عبدالرحيم مسلم دوست او د پلار نوم يې حاجي عبدالمنان (مرحوم) دی. د حاجي عبدالحنان لمسی او د غازي صوفي محمد عالم- چې په صوفي صاحب عالم ګل مشهور ؤ- لمسی دی.

په ۱۳۳۸ هـ. لمريز کال د ننګرهار د کوټ صاحبانو کلي کې زيږېدلی دی؛ په خټه ستانکزی دی.

لومړنۍ زده کړه يې د کوټ لاغرجوی په لومړني ښوونځي کې کړې ده، ثانوي او عالي زده کړې يې د مزار أسديې، د ننګرهار نجم المدارس، پېښور حديقة العلوم، إسلامي مرکز او الجامعة الأثريه کې کړې دي.

په ۱۳۵۷ هـ. لمريز کال يې هجرت کړی دی، د «إحياء الدعوة الاسلاميه» په نامه د يوې اداري بنسټ يې ايښی دی، د افغانستان د «لجنة الدعوة و التعليم» د شورا غړی دی او دلاندينيو مجلو مؤسس او خپرونکی دی:

١- «زېری» پښتو او فارسي ژبو کې.

٢- «الإحسان» عربي ژبه کې.

٣- «دعوت» اردو ژبه کې.

PROPERTY OF ACKU 12119

د لیکوال چاپ او ناچاپ آثار

لیکنې:

۱- ضیاء التوحید. په پښتو لیکل شوی، فارسي او اردو ته ژباړل شوی دی (چاپ).

۲- اتباع الرسول. په پښتو لیکل شوی، فارسي او اردو ته ژباړل شوی دی (چاپ).

۳- دعاء النبی. په پښتو لیکل شوی، فارسي او اردو ته ژباړل شوی دی (چاپ).

٤- فقه الآثار. دري ټوکه چاپ ته تیار دی او په نور کار روان دی.

٥- خوره ژبه (همدا اثر).

٦- شعر او قافیه (ناچاپ).

۷- گردی میز (د طنزونو ټولگه) (ناچاپ).

۸- کشف الإبهام. (عربي، چاپ).

۹- ایضاح الأدلة. (عربي، چاپ).

۱۰- القلائد الوضیئة (عربي، ناچاپ).

۱۱- ملاک العزة و التمکین. (عربي، ناچاپ).

شعر:

۱۲- د حق گونگسی. (چاپ).

۱۳- د زړه انځور. (ناچاپ).

پښتو ته ژباړې:

۱٤- رفع الملام. (چاپ).

۱٥- د أهل سنت و الجماعت ځانگړي صفتونه. (چاپ).

۱٦- په اسلام کې دوستي او دښمني. (چاپ).

۱۷- د سلفي دعوت علمي بنسټونه. (چاپ).

۱۸- پاکې کلمې. (ناچاپ).

۱۹- سلطاني ډالۍ. (ناچاپ).